

СЕВГИ ҚИССАЛАРИ

Ҳабиб Темиров

ҚОРА ҚАСР АСИРАСИ

ҲАБИБ ТЕМИРОВ

ҚОРА ҚАСР АСИРАСИ

Биринчи китоб

Тошкент
«Ниги аср алоҳиди»
2012

УДК: 821.512.133-3

ББК: 84 (5Ўзб)7

Т-39

Темиров Ҳ. Қора қаср аспраси (I-китоб)-Т.: "Янги аср авлоди".2012 йил 168 бет.

ISBN 978-9943-08-012-6

Минг хил қиёфада товланувчи ҳамда кунларимизга мазмун бағишловчи туйғу, туйҳасиз, муҳаббатдир. Ушбу китобдаги қаҳрамонлар ҳаёти ҳам севги туйғули таҳликлар қуриовида қолиб, тинимсиз ўзгариб боради.

Ўқилишидаги мазкур китоб - тасовифларга бой севги саргузаштларини қамраб олган биринчи жилд бўлиб, албатта давоми ҳам бор. Ва сизни ўз мафтуноклиги, шайқ-ошкитие асарлиги билан мафтуни этишига ишонамиз.

УДК: 821.512.133-3

ББК: 84 (5Ўзб)7

ISBN 978-9943-08-012-6

© Ҳабиб Темиров. «Қора қаср аспраси», «Янги аср авлоди»НММ, 2012

йил.

Муаллифдан

Бу воқеани дастлаб эшитганимда, газеталарда кунора эълон қилинадиган жинойт ишлардан бирининг оддий тафсилюти, деб қараганман. Муҳаббат ва рашик фожияси... Чиндан ҳам кейинги пайтларда газеталарда бундай одди-қочди гаплар кўп босилмоқда. Илгарилар камроқ бўлгани учун ютоқиб, ташналик билан ўқирдик, каттиқ таъсирланардик, ҳатто тун бўйи ухломай чиққан пайтларимиз ҳам бўлган. Астафидуллоҳ, шаккоклик бўлмасин-у, инсон боласи худди урушга кўниккани сингари, жиноят ва қотилликларга ҳам кўникиб қоларкан, ҳайратланмай, ҳаяжонланмай кўркан.

Ушбу воқеанинг диққатимни тортадиган бир жиҳати бор – бош қаҳрамон, тўғривоғи, асосий айбдори ҳамкасбим эди ва мен ўша йилги билан бир вақтлар бирга ишлаган эдим.

Айнан шу бонс бироқ қизикishi билан қўлоқ соддим. Тафсилютлардан маълум бўлдики, воқеанинг муқаддимасига ўзим ҳам бевосита алоқадор эканман.

У пайтлар билар журналиста ишлардим. Таҳририятимизнинг мен раҳбар бўлган мақоланавислик бўлимига ёп бир қаламкаш ишга келган бўлиб, унинг исми Сўбутой эди. Ўзгаришлар қилиб Сўбут, деймиз. Сўбут илгари у ер-бу ерда ишлаган, бир йкки мақолалар ёзиб анча кўзга ҳам ташланган. Журналистимизнинг бош муҳаррири уш менга таништираркан: «Ўқитил мавзуларда, дадил ёзади, янаям ўзининг кўрар-сиа...» деганди. Мен унинг дадиллигини биринчи кунидёқ синашга қарор қилиб, ўша кунлар режалантирилган анчайин қаттиё бир мавзунинг тақлиф этдим.

— Хуфий ислохотхоналар ҳақида эшитганимиз?

— Сал-пал...

— Ана шу мавзунинг бир кўтарсангиз.

– Бўнинг учун...

— Фирриппизни тушунидим. Мана бу — шаҳар ички ишлар бошқармаси, ахилоқ миллицияси бўлимининг телефони. Сизга барча шарт-шароитни яратиб беради...

Муайян вақтдан сўнг журналда «Нунаймошнинг аччиқ кўз ёшлари» номли тахликий мақола эълон қилинган. Ўша даврда феохипалик мавзуси илк марта қўтарилгани учун анча шов-шув бўлиб, баъзи идораларнинг каззобига учрагандик...

Энди билсам, ҳамма гап ўша мақоладан бошланган экан. Мақола Сўбўтнинг ҳаётини тасомман ўзгартириб юборган ва охир-оқибат қотилликка қўл уришига себаб бўлибди...

Сўбўт мақола босилиб чиққанидан сўнг кўп ўтмай, бошиқа жойга анча ўтиб кетганли. Сўнгга у ерда ҳам қўшим толовмай кийинатиб юрсанини, умуман ҳаётда анчагина жилдиш, мураккаб ситовларга дуч келганини билардим. У билан бирга кўп ишламаган бўлсакда, менда яхши таассурот қолдирган, қобилиятли ва билимли, энг муҳими, босиқ ва мулоҳазали йиғит эканига қаноат ҳосил қилгандим. Шу босе ўшнг қотиллик қилишига ишонгим келмади. Уни изладим, сўриштирдим. Ўзи, яна бошиқа кўп одамлар билан суҳбатладим ва бу чигал масаланинг тасига етиниға уриндим. Шу аснода аниқлаган, кўрган, кузатган воқеаларимни эътиборингизга ҳавола этмоқдаман.

Ёшлар журнали муҳбири Субут Сокин таҳририятдан «Муҳаббат савдоси» ҳақида мақола ёзини топширигенини олгач, яқин ишлар ходими Шавқиев ҳузурига борди.

— Ҳаммаси табиий бўлмоғи керак. Аке ҳолда мақола суяъий чиқади, — деди.

— Яхши. Мен сизга бир аёлнинг телефониини бераман. Бу аёл санъат соҳасидаги обрўли бир идорада ишлайди. Ҳомийларни катта одамлар. Шу боис уни фош этишга тишимиз ўтмай турибди. Зора мақолангиздан сўнг...

— Мени дабдурустдан қабул қилавермаса керак?

— Шартли ибораси бор. Бизнинг тилда «нароль» дейилади. Ўшани айтасиз.

— Ҳўн бўлади.

Келишилган вақтда Субут ўзига берилган телефон рақамини терди.

— Эшитаман. — деган майин овоз янгради сым ортида.

Шарғли иборани айтди, боз устига қўшин янлоятдан келганини, унга унбу «Маданиятчи хонадон»нинг маънафини юқори идорада ишловчи дўстларидан бири берганини ҳам қистириб қўйди. Телефон ортидан майин овоз тиниб, бир муҳдат ўйланиб қолди.

— Унақа бўлса, яхши одамга ўхшайсиз. Ҳозир қасрда турибсиз?

— «Сайёҳ» меҳмонхонасининг эшигида.

— Ўша ердан қимирламаңг. Одам боради. Дарвоқе, қанақа қилиб таниб олади?

Айтди. Бу орада милиция ходимларидан бири шахсий машинасида уни «Сайёҳ» меҳмонхонасини ёнига элтиб қўйди. Эшик қаршисида турганича, битта синарет чекиб ўзгурмай ёнида ўн тўрт ёшлардаги ўенирин пайдо бўлди.

- Зардарёлик меҳмон сизмисиз?
- Худди ўзим.
- Кетдик.

Шаҳарининг янги қурилган манзеларидан бири, Қўндоватли иморатнинг тахминан бешинчи қаватига кўтарилганди. Даҳлиз қоронғи бўлгани учун хонадон рақамини нақб олмади. Эшикни унга ҳамроҳлик қилган ўсириш очди. Одоб билан саломланди-да, индамай эшик ёнидаги хоналардан бирига кариб кетди. Ўсириш ушш даҳлизнинг тўридаги кенг, ёруғ ва жуда ишнам жиҳозланган меҳмонхонага бошлаб кирди. Диван устида қирқ беш ёшлар чамасидаги хушрўй ва хушбичим аёл «Янги дунё» журналини ўқиб ўтирарди. Субутни кўриб, жилмайиб ўрнидан турди.

— Марҳамат, ўргилай, қийналмасдан келдингизми?

— Таънакур, опахон.

— Хафа бўлманг-ку, кўришинингиз қинжолдан келган одамга ўхшамайди.

Субут фол бўлишдан кўрқиб, тоша-пиша мудофаага ўтди.

— Опажон, бизнинг Зардарё томонлар ҳам катта шаҳар бўлиб кетган, борган бўлсангиз...

— Бормаганман. Майли, ким бўлсангиз ҳам, ҳамонки келибсиз, қадамнингизда гул очилсин. Қанин, чойга қаранг, мен ҳозир...

У чиқиб кетди. Субут ўйлади: «Тахминимча, бу аёл ўқиминли ва маданиятли бўлган. Адабий журнал ўқиб ўтирганига қараганда, оқтимол, ҳозир ҳам...». Нимага аёл ҳақида ўтган замон феъланда гашираётганига ўзи ҳам ҳайрон. Нима бир пайтнинг ўзида ҳам зиёли ва ҳам қўнмачи бўлиши мумкин эмасми? Билмади. Ҳарҳолда у ҳали тахририят топишириғи ва ахлоқ ҳимоячиси Шавқиевнинг шавқли огоҳлаштирувчи ташеъридан қутила олгани йўқ эди. Гарчанд ўғил болагани айтганда, ҳаёлида ёзилмажак мақолаининг сюжети эмас, «Қанақа бўларсан», деган ҳалқон оғунидаги таҳликаси бир қизикни ҳукмрон эди. Ҳазингачин бемалол унинг ўрнига кўйиб кўришинингиз муҳикан. У изтари гарб киноларида кўргани учун, ҳуфия учрашувлар масалани, кўнжароқ келиб айитганда, фоҳишахона қанақа бўлишини билмаслиги билан таънакурда ола эди, илбичи. Ахир

ҳақиқийсини бунинг устига ўзи яшаб, ишлаб турган шаҳарда-
гисини кўринишига «муяссар» бўлмаганди. Бинобарин, унинг
ҳалжонин ва таҳликали қизиқининини тўғри тушуналдирсиз,
деган умидламан...

Субут чиндан ҳам асли зардарёлик бўлиб, бизнинг шаҳар-
даги адабиётга оид бир илм даргоҳида таҳсил кўрган, шу ат-
рофлардан чиққан бир қиз унга ўз ихтиёри ила қўйил қўйғач,
аҳду паймон қилган, уйлانган ва муайян маънода ичкўёвлик
киёматини бондан кечираётган эди.

Амвал бонда бу потенг инкохга ўзи танаббухкор бўлган дом-
ла қайнонаси «Шундай катта газетанинг мухбири бўлиб ишлов-
чи», келажакни цорлоқ бу йиғитнинг ақалли инкига товук сотиб
олинга етмайлиган миқдорда ойлик олинга ишонмас, тўғри-
роғи, ишонинини сира-сира пестамас ва ўзини ҳамда қизини ёр
тақиланда яшуниниаликда айбланидан ҳеч чарчамасди.

Хотини эса Субутни бир қадар севишда давом этар ва бу-
нинг натижаси ўлароқ бир қиз ҳам туққан эди. Бола туғилгач,
қайнона Субут шайинга отилаётган тоилар миқдорини икки
хисса қўнайтирди. Аммо аксига олиб, Субутнинг маошини сира
қўшаймас, асаблари эса чарчаб борарди.

Оқибат шу бўлдики, Субут қайнонасининг уйдан «Бир киш-
логимга бориб келай», деган баҳона билан чиқиб кетиб, мат-
баатчилар ётоқхонасида яшай бошлади. Бунини қайнонадан та-
ниқари хотини ҳам билди-ю билмасликка олди. Субут эса ҳар
ой маошидан об-ичиниша озгина ушлаб, қолганини хотиниша
элтиб берадиган бўлди. Хотини бир-икки бор онасидан яши-
ринча ётоқхонага келиб, Субут билан учрашиб юрди. Баттол
камшир биллиб қилиб, қизини судраб урди. Иккинчи ҳомиласи-
ни олдиртирди ва судга ажраллиш ҳақида ариза бердиртирди.
Субут суддан келган хабарномаларини жавобсиз қолдиртириб
юрди. Охири таҳририятга, бош муҳаррирга қўнгирроқ қили-
ниб, чакиртириб олинди. Сўз бўлди. Субут «Қўядиган хоти-
ним йўқ» дейди. Ўйлаб кўрини учун уч ойлик сўнгги муҳлат
беришди. Субут газета таҳририятидан бўшаб, радиого шига
келди. Уни бу ерда ҳам тини қўйинишди. Хуллас, у талок
хатини бериб қўтилади. Шундан сўнг нима бўлган-у радиодан
ҳам кетиб, анча саргардон юрган ва инҳоят ҳамкуре дўстлари-

дан бири уни журналга боплаб келади. Бизлар унинг ҳали писбаган киеқа оспавий ҳаёти бу қадар мураккаб кечганидан етарлига хабардор эмасдик. Билганимизда, ахтимол, унга бунақа қалтис маъруза мақола ёзишни тоңширмаган бўлармидик. Ҳарқалай... Яхшиси бу ёғини ўзидан эшитайлик.

Ҳаёт билан бўлиб, гўзал меҳмонхона ўртасидаги улган стол, атрофида ўнчага стул, иккига кресло, тўрида «Soni» телевизори, унинг остида видеомагнитофон турганини, зангори экранда ўша йиллар роса урф бўлган яллагчи аёл Ойхон Ўсмонованинг бешармроқ бўлса-да, юят жозибали «Белинга белбоғинг борму?» номли аниқлаш янграб турганини айтишнинг хотиридан фаромуси бўлибди. Кўйи ҳам зўр:

*«Эй, шўх йилит, ростини айт
Белинга белбоғинг борму».*

Шифтга оспилган эроний қандил мусиқа оҳангига монанд нимдон, нафармон нур таратар, хонадаги муҳит алапечук сирли ва жозибали эди.

Икки табақали ойнаванд эник оҳиста очилиб, хонага бирин-кетин уч қиз кириб келди. Саломлашшиб, рўпарага девор тағига териб қўйилган курсиларга тикилиб ўтиришди. Сўбуг уларга бирма-бир разм солиб чиқди. Йўқ. Ёлгон гапираяпти. Биринчи бўлиб шогоҳи тушган малларанг қиздан кўзини узолмай қолди. Қолган иккиенга ҳам балким қараганчир-у, ҳозир эсида йўқ. Аммо малларанг қизга қарагани заҳоти нимқоронен хонада «ялт» этиб чиқроқ ёнгандек бўлди. Тўғрирови, унинг ҳусни бамисоли бир шамчирокдек нафармон тусли хонага олтиранг бир равнаклик баҳшида эгганли.

Қизнинг ёши нари борса ўн саккизда, сочлари олтиранг, йўқ, қуёшранг бўлгани устига бир қадар жингалак, аниқроени, тўққинсимон эди. Мовий кўзларини у форузага ўхшатди. Шунақа тош бор, билсангиз агар. Тобора қуюқлашиб бораётган ойдин оқномини эслатади. Наздида, қизнинг кўзларига тикилган сари илик куборга чўмган оқлом кўйинига кириб бораётгандек ҳис этди ўзини. Кўзлари ҳақида бу қадар батафеил тўхтаётганига ҳайрон бўлмаг. Бу қизнинг кўзла-

ри... Дарвоқе, у исмининг Азифа эканини кейинроқ айтади. Ҳозир эса Субут унинг бутун бориғи маъна шу бир жуфт кўзда аке этганини ашлагандек бўлади. Гарчаки, қонун кинриклариининг кўнғир түсида ҳам бир мушесник бордек эди... Баҳор охирлаётган кезларидаги қорлардаги майсанинг қаҳрабон товланиб, гармееда оғриниб, чайқалинига элтибор берганимиз? Унда зумрад баҳорнинг мушги аэвидоси, маънос бир куй таралгандек бўлади. Азифанинг кинриклари ширширанида қараб, ўша ташбих бейхитёр ёнига тунди. Бу ширширанида аялчи қисматидаи ўқинчи эмас, бу қисмати ашлаганга бўлган соддаларча уринишини илғади.

Бу уриниш унинг болаларча бепарво қизитилган лозик ва нечоғлик нафис лабларида, қандайдир азабосиниб, енгил чимирилган илғичка қонларида, ҳар икки ёнидаги кулгичларида ва ниҳоят ёнидаги «ҳамкасблари»ни, худди шунингдек Субутни ҳам назар-инсаид қилмаган, эҳтимол шунчаки танимагани учун бир қадар кўтарилган лиятида, ҳуллас, бошини мағрур тутинида аке этганиди. Бу мағрурлик дастлаб аялчидек кўринди ва Субутнинг кулгиси қисади. Ўзини атайлаб соддаликка соддаган муғамбир кимсалардаги кибор унда ҳамини кулги уйғотиб келарди. Лекин аялчи ғурур устидан ҳеч қачон кулган эмасди у. Бистаке бу ҳолатда қандайдир шарқона, ҳаётний фалсафа бор, деб юрарди. Бунинг устига қаринишдаги – ўсимир бир қизалоқ эди. Лаҳза ўтмай ашладикки, унинг мағрурлигида самимият ва беғубор соддалик мужассам экан...

Ошик ёнида тикка турган онахон унинг шогўҳи Азифада қотиб қолганини кўриб, ёнидаги икки нозанинга сўзсиз имо қилди. Улар бир зумда кўздан ғойиб бўлиниди.

— Дидингиз чакки эмас экан, қинлоқи бўлсангиз ҳам, — деди онахон. — Оиғ зўрини тавладингиз. Аммо ўзини яқиндагига «ини боиллади». Нарҳиям шунга яраниш...

Онахоннинг сўзлари етти давлат осмон узра учиб юрган Субутнинг ҳаёли ва тасаввурини ерга, реал ҳаётга қайтарди. Ногаҳон ўзининг боғли романтик фикрларидан уялиб кетди. «Нега мен оддий бир таифуруш қиз қаринишда юксак ҳаёлларга берилиб ўтирибман?» деган фикрга борди.

Ҳар қандай қаламкан, у хоҳ қатъга ёзувчи, хоҳ оддий газетанин оддий муҳбири бўлсин, руҳий таҳлилга ва маълум да-

ражада ўз-ўзини таҳлил этинга мойил бўлади. Бундан Субут ҳам истисно эмас эди. Бишобарини ўз ҳолатини шиддат ила таҳлил этинга киришиб, чиқарган биринчи ҳулосаси шу бўлдики, арзимаган сабаблар туфайли севимли хотини, фарзандидан мўсуво бўлиб юргани, ёлғизлик, одамовилик уни шу қўйга солган бўлса керак. Янаям ким бўлади, дейсиз. Зинога майли, энг назим вазиятларда оддий бир айбонга айланган ҳисси одам зотининг преиятида бор.

Бир вақтлар дарвишист бўлиб, эдиликда беш вақт намозини қанда қилмайдиган, лекин ахён-ахёнда ўзи билмаган ҳолда эски ғазланини такрорлаб юрадиган (файласуф) дўсти қизиқган айтганди: «Албатта, одамзотнинг асосий қисмини Нарвардигор яратган, лекин муайян қисми маймундан тарқатгани ҳам бор гап. Зиногар, шаҳватпараст кимсалар ана шу иккинчи топфага киради».

Шу тезда ўзини бир лаҳза маймун мақомида тасаввур этди. Эти жамирлаб, баданидаги бор-йўқ туқлари тизиллаиб кетгандек туюлди. Уялини баробарида миясига келган «Не, мен хизмат вазифамни пажро этаянман-ку», деган аҳмоқона, лекин нажоткор фикрдан қувониб кетди. Чиндан ҳам у бу ерга «Фаҳш оламнинг чиркин кирдикорларини аёвсиз фюн этини» мақсадда келган-ку.

Ўз-ўзига шундай дея туриб, қаринишдаги соҳибжамол малакка дасди ва ноинсанд назар билан қаради. Қаради-ю... гўё қудратли рақибга дуч келиб, қилни ва қалақони чил-чил ситиб кетган мағдуб аскар мисоли унинг оёқлари остига кулади. Қўзи унинг тиззаси устида ҳаяжондан билливар-биллимас титраб турган ошпоқ қўлларига тулганди. Билмади, бу қўлларини ким-кимлар ушлаган ёки бу қўллари ким-кимларининг сояларини силаган, бу ҳақда ўйлашни истамасди. Истаги – ана шу қўлларини қўлларига олиб, авайлабсина ушлаб ва кафтлари орасида «қўх-қўхлаб» кенитиш эди. Сабаби унинг қўллари азбаройи оқ бўлгани учунки ё асабий суратда бир-бирига ниҳайлаётгани туфайлими, улар совқотаётир, деган ўйга борганди. Эгиндаги пушти атиргуд рангидаги ҳарир қўйлаги бениҳоя ярашган. Ҳарирлиги туфайли ичкаридан кийган оқ тусли баданининг ҳам кўрилиб, қоматига ажиб бир мусасфозлик баянлаб тургандек. Қўйлагининг ёқаси фарангча декольте бичимида бўлиб, бўлиқ

кўкраклар оралтидаги биланар билнимас чизик-ариқча атайлаб кўринтириб қўйилган. Ариқчанинг юқори қисмида пўхатдек холи бор...

Билмади, ҳаяжон оғушида унинг ҳусни матоҳатини қиғналик аниқ-равшан ифода эта олин. Аслида эҳди қилиб, «жуда гўзал эди», деб қўя қолгани маъқул эмасмиди? Ушунда ҳар ким, жумладан, сиз кўз олдингизга ўзингиз дунёда энг гўзал, деб ҳисоблайдиган бир аёлнингизни ёки тасаввурингиздаги ҳаёлий бир моҳитабонини келтирган бўлардингиз.

У Сўбутга дедан қарамас, ўз фикру ҳаёли билан банд эди. Шу кўйи бир неча муддат сукут солиб ўтирганларистан кейин ногаҳон унинг эсига вазифаси тушиб қолди. Йиғитга бирров қараб, гуноҳкорона жилмайди. Кейин ўрнidan туриб ёнига келди. Димоғига анчайин қимматбаҳо атир ҳиди урилди. У бола қизининг малъарақлигидан ўрнеми, татарми, ҳар қалай бошиқа мислатдан, деб ўйлаган эди. Қалампирмунчоқ исидан ҳуши жойига келди. Бунинг устига у бағоят танини ширин лаҳзада мулоиймгина қилиб:

— Юринг, — деди эшикка қараб.

— Хўш, — деди Сўбут беихтиёр ва унга эргашди.

Меҳмонхонадан чиқиб, даҳлизининг энг тўридаги хонага киришди. Бу одмироқ ётоқхона бўлиб, икки кишилик эски каравот қўйилган экан. Дераза пардалари зич ёшилган. Кичикроқ бир тоғойиша ёнида шам шаклидаги хирагина тунчиروқ ёниб турибди. Афифа каравот устидаги шохи чойшабни оҳиеста йиғинтириб олди. Атлас кўрна, баҳмал ёстиқлар... Худди келин-куёвнинг никоҳдан сўнгги илк оқшомидек. Бу муқояса учун маълум кўргайсиз. Шунчаки, мен ҳаёлимга келган фикрларини рўй-рост баён қилаётман, ҳоло...

Афифа атлас кўрпани оёқ томонга сўриб қўйгач, унга тескари қараган кўйи шидамасдан ечина бошлади. Шундоққина ёнида, қўл узатса етгудек жойда...

Сўбут ҳайкалдек қотиб турар, унинг либослардан биринкетини ҳоло бўлаётган латиф вужудига қарашдан уялиб, ўнгай-сизилар эди. Айни чоғда ичида ҳаяжон тўлқини, аллақандай ўзгача бир шавқ қучайиб келар, унинг яланғочланаётган жисмидан таралаётган майини, заррин бир нур тафти вужудига елигиб, ҳароратини ошириб бормокда эди.

Ариффа бутунлай сениди ва қаравот устидаги тўшак узра чалқайга ётди. Қўзларини ўнг қўлининг билагига билан бекитди. У Сўбҳ томонга мўътақо қарамагани учун сенимаганини, суратдек қотиб, қарахт бўлиб турганини кўрмади.

Сўбҳ унинг яланғоч вужудини тасвирлашдан ожиз эди. Ўҳтимол, рассом бўлишида бошқа гап. Аммо у рассом эмасди. Буниги устига машхур рассомларнинг яланғоч аёллар тасвирланган расмларга ҳам шунчаки сабъат асари сифатида қарашга, гўзалликдан шунчаки маънавий завқ олинига ўрганмаган эди. У ўша суратларни кўрганда ҳам ҳаяжонланарди ва аллақандай, тушуштириб бўлмайдиган, йўқ, ҳирс иштиёқи, шаҳват галаёни эмас, бошқача бир ҳис оғушида қолар эди. Суратдаги аёл гўзаллиги, айниқса, унинг вужуди Сўбҳга майини бир куйда чайқалиб турган гулларни, чўққидаги оппоқ қорини ва бепоён бир яшил далаини, ҳуллас, болаликдан бўён яхши кўриб, ардоқлаб юрадиган манзараларни эслатар эди. Айни шу дамда эса ёнгинасидаги сурат эмас, тирик вужуд эканига ишонолмасди ва уни ҳеч нарсага ўхшатоолмасди ҳам.

Бу гапларини ўқиган киши «Ўйланган бир фарзандли одамнинг гапларини қара», деб масҳараомуз кулини мумкин. Тўғри. Аммо ростги, севги, ўйланиш, оилавий ҳаёт буларнинг ҳаммаси Сўбҳ учун бир ҳарир нарда ортида бўлагандек. Хотини ётоқхонага ҳатто тушги чироқ қўйдирмаган. Висол оплари ҳаминша ўжар бир зўлмат оғушида кечган. Сўбҳ бўлида гоҳ-гоҳ озорланарди, порозилик билдирмоқчи бўларди-ю, бироқ шарм, андинша сира йўл бермасди.

Алқисса, Сўбҳ унинг фарингтаникидек оқ ва пок вужудига зўл ва бемажол тикилиб қолди. Қўзларини билагига билан бекитиб ётганлиги учун мукаммал гўзаллигини тасаввур этишга қурбон етмас, «Қўлингизни қўзларингиздан олини», деб айтишга эса ботинолмасди.

Нотаҳон у фикрларини уққандек бўлди. Қўлини олиб қўз қири билан Сўбҳ томонга қаради. «Их», деди порози оҳангда тере бурилиб. Шунда унинг қоматини ён томондан бор бўйи билан кўрди. Ҳали тасаввур этолмаётгани — мукаммал сабъат асари қўз ўнгиди шундоққина намоён бўлди. Гарчанд унинг ижирғаниб, тескари ўтирилганидан қўнгли бир чимдим ранжиган бўлса-да, мадлоҳати қаршисидagi ҳайрат ва ҳавас устун

келди. Унинг поэтик белига «Бир жуфт оққуш жопон қўллари»-га, ниҳоятда текис келинган оёқларига қараб лол бўлиб ўти-раверди. Билмади, шунда тахлит яна печа сония ўтди. Бир пайт Асифа яна у томон ўтиридиб:

— Бўлақолмайсизми-и-и, — дея зорланди.

Ҳа, бу чиндан ҳам зорланган эди. Бу сохта ноз-фироқ, яса-ма карашма эмасди. Бу ўз чекига тунган шармацали бурчини тезроқ бажариб, бўйнидаги чиркин бўйинтуруқни имкон қадар тезроқ ечиш ништиёқида эди. Субут буни яққол сезиб, ҳис қилиб турарди.

— Ҳозир-ҳозир, — деди овозини иложи борича пасайти-ришга уриниб. — Қўнғида ғалаён қилаётган қарама-қарши ўйлар, зиддиятли хоҳишларнинг қайси бирига соме бўлишни билмасди. Бошда Субут ҳамонки фаҳш руҳиятини ўрганишга жазм этган экан, қанчалик уят, қанчалик гуноҳ, қанчалик хавфли бўлмасин, унинг бутун икир-чикирини охирига қадар ўрганмоғим керак, деган фикр измида эди. Эҳтимол, қизни илк бор кўриб, гўзаллигига маҳлиё бўлган оқибатидир. Ёки елкасидаги шайтоннинг: «Сен ҳам эркаксан-ку, хонаси келиб турганда бир лйрамайсанми, ойна», деган масхараомуз даъва-тига жавобан: «Э, бор-э, нима бўлса-бўлар», деган ёввойи бир пастанинг ғалабасимиди? Ҳар ҳолда у ечинишга чоғланаётган эди. Ҳатто кўйлагининг тутмаларидан бир-иккисини ечиб ҳам узгурганди. Аммо...

Хўш, уни нима тўхтатди? Қизнинг ҳаддан зиёда тиниқ ва мусавффо кўринган гўзал баданими? Унда қўл теккизиш мум-кин бўлмаган даражадаги илоҳий бир покизалик кўрдими? Ё аксими? Ҳали ниҳоят ёш бўлишига қарамай, эҳтимол, қанча-дан-қанча қўлдан ўтган бу зоҳиран нақадар нафис ва тоза, аслида эса печоғлик чиркин ва ифлос вужуддан жиркандими?

Йўқ, униси ҳам, буниси ҳам эмасди. Бу ўринда бошқа, учин-чи бир туйғу ғалиб келиб турар эди. Ва бу қизнинг ботини билан ҳам, зоҳири билан ҳам боғлиқ эмасди. Бу унинг ўзи билан боғлиқ эди.

Ҳали шайтони алайҳилаъна елкасида ўтириб, «Сен ҳам эр-каксан-ку», деб хитоб қилганида, гарчанд Субут тақво бобида ўзини етарли даражадаги комил инсонлар қаторига қўшмаса-

ди, кўнисида «Тўғри, мен ҳам оркакман-у, аммо ҳарқалай эшик эмасман-ку», деган бир сукутди ҳайқиринқ отилиб чиққанди. Аслида бефароғат одамни эшакка ўхшатишларига ҳаминча қарши бўлиб келган. Зеро, бунини кўниси ҳаром бўлса-ди, меҳнатли ҳалол заҳматқили жониворга нисбатан ноҳақлик, деб ҳисоблар эди. Ҳатто зооэлоридан озми-кўтми хабардор бир ўқитувчи ошмаси «Биласанми, нима учун эшак фаросатсизлик тинчсоди ҳисобланади, чунки у жониворлар орасида ўз орасига иргийдиган ягона ҳайвондир», деганида ҳам у бунини келмаган: «Бунақалар ошмасот ичра ҳам отаринча тоғиллади», деб.

Аммо шу топда Сўбут нега ор қилди? Ҳарҳолда шунини билдики, қаринисида ўзининг аянчи тақдирига таян бериб, оғина ва ҳимоясиз бўлиб турган «Ўтжа»га ваҳшини ҳужум қилмас экан. Алча кейинроқ, дўстлари билан суҳбатларда бу ҳолатини «Табиатан тасовифан жинсий учрашувларга» тоби йўқлиги билан изоҳлаганга уринди. Аёллар билан мабодо шу мавзуда сўз очилиб қолса, «Жинсий муносабатлар фақат ва фақат муҳаббат асосига қурилмағи керак», деган бўлар эди.

Кимдир бу гапларга кулиши мумкин, албатта. Ҳире валаён қилган чоғда муҳаббат чекинади. Инсон маънавий юксалиши ҳақида эмас, ўзининг одинийгина эҳтиёжини қондириш ҳақида ўйлайди.

Агар гап фақат шунда бўлса, жинсий майлини қондириши инсон учун шунчаки жисмоний бир ҳодиса бўлса, Нарвардингор аёл зотини нега яратди? Фақат кўнайиши, насл қолдириши учунми?

Сўбут чалғиб кетди. Гарланд, ўша дамда ўзини айнан манча шунақа бўлар-бўлмас ўйлар билан бўлса-ди чалғитишига уриниб, вақтдан ютаётган эди. Афифа шўҳоят унинг бу ерга интират мақсадида келган эмаслигини тушунишини ва тахминан манча бундай савол берилиши кутиб турарди: «Нима истайсан ўзи?». Ва ўша саволга нима деб жавоб бериши ҳақида ўйлаётган эди.

Худди шунақа бўлди. У ўтирилиб, етё бериб, шундай деб сўради. Сўбут эса ҳали аниқ жавобга тайёр эмасди. Шу боис:

— Мен шунчаки ширатхона ҳаётини ўргангани учун келганиман. Илтимос, бунини «оинахон»га айитиб қўйманг.

Ариффа ўридан туриб, атласе кўрив узра кўнишиб ўтирди. Ўлмади, у хурсандмиди ёки ҳафамиди, ҳафасидан шир бўлганмиди.

— Сиз хавотирланманг, мен ҳақдан тўлайман. Орамида исрол жароғи... бўлиб ўтган, деб ҳисоблаётганингиз мумкин. Она-га ҳам тавулий деб айтинг...

Ариффа сизга килди. Кейин яна қиб бориб, кутилмағанда ўзининг ийрини ивасида:

— Сиз мендан йирсаидиогизми, она? — деб сўради.

Унга кўнгилидан ўтган ўйларнинг узундан-узоқ тафсилотини баён қилишга фурсати йўқ эди. Алаҳхусус:

— Йўқ-йўқ, азиям, анма деишсиз. Сиз... Сиз жудаям гўзал, малюҳадли «ёди... йўқ, сиз ажойиб қиз экансиз. Шунчаки мен... биринчи марта...

— Ҳақроқда сизга ёқмадим, шундай азиям. — деди қиз анча дасидилиб, — Алл эриққа ёқмаси, шунвоқа бўларкан.

У шундай деб, ўридан турди. Ўзинга гулдор халатини кийди. Сўбул тутилиб-тутилиб:

— Сиз жудаям ёқдингиз. Очинг, мен сиздаки чиройли қизини умримда учратмаганман.

— Хотинингиз йўқми?

— Бор эди... Ҳозирча бирга яшамай турибмиз.

— Нега? Кетиб қолдими?

— Йўқ. Мен ўзим кетинимга тўғри келди.

— Шунинг учун мана бу ёқларга келиб юрган экансиз-да?

— Йўқ-йўқ. Ҳасин айтдим-ку. Мен бу ерга бир мақола ёзиш учун келгандим.

— Вой, қандай яхши. Унда меннинг ҳаётимни бир кизга қилиб ёзинг. «Аданган, йўқ, алданган қизнинг ҳаёти», деб.

— Сиз алданганмиёиз? Қандай қилиб?

— Бунинг тарихи узоқ. Аламди. Кўйинг. Яхшиен, эшигмаганингиз, ёзмаганингиз маъқул.

— Нега, уяласизми? Немингизни ўзгартриб ёза, бўладик-ку, токи...

— Токи бошқаларга қулни бўлини учунми? Кўйинг. Юринг эди. Йўқ, тўхтаг. Олдин мен чакиб ювчиб келай. Кейин сиз борасиз. Шундай қилмасак бўлмайди. Холамши ишонтиринг учун.

— Опахон холагиизми?

— Ҳа. Мен келгушимча ечишиб туринг...

Чиқиб кетди. Тезда қайтди. Субут унинг айтганини қилиб, ювишгани чиқди. Ҳаммом анча озода эди. Ювишган бўлди. Сочикни белига ўраб, қайтиб чиқаётганимда даҳлизда «опа-хон» кўринди. Шивирлаб:

— Қалай? — деб сўради.

— Зўр, — деди сир бой бермасликка ҳаракат қилиб.

— Биласизми, бу фақат юқори мартабали меҳмонларга хизмат қилади. Агар маъқул тушган бўлса, келиб туринг. Олдиндан қўнғироқ қилсангиз, бас.

— Хўн бўлади. Агар йўқ демасангиз, мен у билан яна бироз... Ҳаққини тўдайман.

— Бўпти-бўпти. Бораверинг. Истасангиз тошгача қолишингиз мумкин.

— Раҳмат...

Субут хонага қайтиб кирди. Тонгга қадар мижажа қоқмай, қизининг маънос ҳикоясини тишглади.

Афифа туғилиб ўсган қишлоқ темир йўла ёқасида бўлгани учун теварак-атрофдаги маъзилгоҳлар аҳли уни оддийгина қилиб «Бекат» деб аташарди. Аслида унинг бир вақтлар дарё бўйидаги серунум ерларда деҳқончилик қилиш учун келган ўрис деҳқонлари қўйган «Крестьянка» деган номи бор эди. Афифа ўзининг аждодлари бу ерга ўрмачилик тоғлар бағридан кўчиб тушибган. Асли чорвадор бўлган элат бу ерга келгач, деҳқончиликми, балчиқчилик, темирчилик ва бошқа касб-ҳунарларни ўрганган. Афифанинг отаси ҳам буидан истисно эмасди ва шунинг учун уни «Уста Барот» дейишарди. Ана шу уста Барот бени боласи бирини-кетин вояга етган кезларда яхиликка ружу қўйди. Хотини Зарифа мактабда ўқитувчилик қилар, узб-юлиб, уч-тўрт ойда бериксидиган арзимаган маошга бир амаллаб рўзгор тебратарди.

Мч ўнелдан кейин туғилган Афифа мактабда яхши ўқиди. ўқинини битказгач, курсга қатнаб, тикувчилигини ўрганди. У катта шайхларга бориб, бирон институтда ўқинини орзу қилар, аммо овладаги йўқчилик туфайли бу ҳақда гапирини бефойда эди. Ота-она уни жойини чиқса, узатиб юборини тараддуида

эди. Уч акаси у ер-бу ерда ишлаб юришар, ҳали бирортаси уйланмаган. Синглиси Маҳфуза ҳам мактабни битказаётир.

Ҳаётининг ачиқ ҳазиллари бўларкан. Афифа ниҳоят чиройли эканига қарамай, унга ҳадеганда совчи келавермади. Қайтага кўрimsизроқ бўлса ҳам синглисига оғиз сола бошлашди. Оиладагилар бир-иккисини қайтаришди-ю кейин ҳарна қутилганимиз, деб ўн олти ёшли Маҳфузани узатиб юборишди. Ўн еттидан ошиб, ўн саккизга қадам қўйган Афифа мунгайиб қолди. Бу орада турмуш яна ҳам қийинлашиб, икки акаси қайларгадир иш излаб кетди. Катта акасини бир амаллаб уйлантиришди. Отаси тинчсиз ичар, онаси йиллар, Афифа эса янгаси билан чқиниолмай қийналар эди.

Ўша кунларда онасининг шаҳарлик холавачаси, маданият соҳасида ишловчи замонавий аёл иш билан Бекатга келиб, йўл-йўлакай улариникига кирди. Ночор турмушларини кўриб ачирди. «Рўзгорга ишлат», деб Зарифага пича пул ҳам берди. Афифанинг бахти очилмаётганини эшитиб, ҳайрон бўлди. «Шундай хушрўй қиз-а», деб афсусланди. Кейин қутилмаганда Зарифага: «Шу қизингни менга берсанг-чи, ўзим одам қилар эдим», деди. Зарифа иккиланди. У йигирма йилдан бери шаҳарда яшаб эрга ёлчимаган бу аёл Афифани бахтли қила олишга шиканмас, аммо кўнишдан бошқа чораси ҳам йўқ эди. Отага эса барибир эди. Шундай бўлса ҳам у мудом чўллаб турадиган томонини қириб, пўписи қилиб қўйди.

— Эҳтиёт бўласиз-да, қариндон, яна ёмон йўлга кириб кетмасини-а!

Шаҳарлик меҳмон бу пўписига жавоб ҳам бериб ўтирмади. Ўйна кунидёк кичкина туғунчасини қўлтиқлаган Афифани шаҳарга олиб кетди.

Аёл исми Шаҳарой, маданият ва санъат соҳасига киргач, Шаҳина, деб ўзгартриб олган бу хоним ёшлик йиллари бир неча муддат раққосалик қилган, озроқ ашқула ҳам айтган, шу орада уч қарра эр қилиб, бирортасида муқим қолмаган бўлса-да, учаласидан уч бола кўриб, боз устига турмушнинг тузатиб олганди. Яъни, шаҳар марказида кичикроқ бир уй ва четроқда янги қурилган мавзеларнинг бирида анчайин кенг яна бир хонадонга эга эди. Марказдаги уйини хорижлик ишбилармон-

лардан бирига ыжарага бериб, кичкина ашула ва рақс жамоасида концертмейстер деган ажабтовур лавозимда хизмат қилсада, шаҳардаги юқори доираларда номин маълум ва машҳур эди. Бунинг сабабидан кимдир Шаҳина хонимнинг мухаббат, виеод ва айриликларга тўла бўлган яқин ўтмиши билан пазохласа, яна бирор бурчиги қундаги «хайрли» фаволиятига боғлаб тушунтирар эди.

Бу гаплар пунчаки, оёзига қучи етмаганларнинг гийбати бўлиши ҳам мумкин. Одамлар ҳозир оёзи билан юрадиган бўлиб кетинган. Ўша одамлар ўтган йили Шаҳина хоним Қизил дөшга соҳилда дам олиб қайтгандан кейин. «Қизларин олиб бориб, фохшахона очган экан», деган ширвиндилар ҳам тарқатиниш. Албатта, буни ҳеч ким ибоботдай олгани йўқ.

Нафесламнинг айтганда, Шаҳина хоним табиатан мухаббат бобида эркинлик тарафдори бўлгани учун биринчи эри — доирачи йилит билан ятти вақтин ой яшаб, ўзининг ашаддий мухлиси — бошидан юлгалар сочинини яқин кўрадиган қасеоб йилитга иккинчи хотин бўлиб теккан (марказдаги уч хонали уй ўшанинг тухфаси эди). қасеоб иўрлик хафақон туфайли тўсадан ўлган. Ўша кезлар эдишсиза танилиб келаётган ён кинорежиссёр йилит билан турмуш қўригиди. Режиссёр ўсмади. Бунинг устига ашшога руҳу қўйиб, Шаҳина хонимнинг соф мухаббатини поймол эди. Урини, жанжал, муҳокама... Охир-оқибат режиссёр янги мавзодан янги хонадонини Шаҳинага қолдириб, ўзи ишмолдаги шаҳарлардан бирига боп олиб кетди...

Уч болани боқни ва бунинг устига салғат соҳасида халқда хизмат қилиндек оғир вазифа чекнига тушган Шаҳина хоним қўйинчиликларга мардона дони бериб яшар, ҳатто Африфа сипгарин битта-ярим повохларга самхўрлик қилишига ҳам ўзида қуч ва имкон топар эди.

Африфанинг тинхувонлик хувири, назидалиги бобида ҳам қўли анча ширинлиги, оўзсортга ечилиб тармамаганини Шаҳина хоним учун айни муқдиро эди.

— Сени, албатта, яқин бир одамга уютаман, — деди у қизининг бошини селиб, — Фақат едоқат билан, едиқилмадан хизмат қил.

Бу гаши у юракдан чиқариб айтган. Ўзига қолса, шундан ҳам Африқани бахтли қилиш пайида эди. Ҳатто уч-тўрт ён қатта бўлмаганида тўғинчи Ҳасималига олиб бериб, қилинча ҳам тайёр эди.

Аммо на шоякки, ҳаётда ҳамини ҳам одам айтганидек, ўйлаганидек бўлавермас экан. Шаҳина хонимнинг ўзидан тўрт-беш ён қичик бўлса ҳам яқин дўстларидан бири, ташқи иқтисодий сибсат соҳасида пилтончи бўйлабча йиғил Даврхон Муқимхонов навбатдаги тапирфларидан бири ҳосида Шаҳина хоним билан хушбўй шотланд вискининг майдалаб ўтирар экан. Африқага қўзи тушиб, у билан қизиб қолди. Табиийки, хоним ширакайф бўлса-да, бу шарҳи тақлифли рас эди. Муқимхонов бўш келмади. Опа қаттиқ туриб олди:

— Мен бу қизнинг тақдирин учун масъулман, жоним. Уни бу йўлга киритмаймаман. Менга у болакадай гап...

— Қанақа йўлга, қизқимсен, мен унга уйланмаман. Писоҳ ўқитаман, — деди Муқимхонов вискидан хонимга тўлдириб қуяр экан.

— Қўйинг, Даврхон у сизга тўғри келмайди. Қизингиз қатори. Бунинг устига бир эмас, иккита хотинингиз бўлса...

Шаҳина хоним Муқимхоновнинг ўз хотинидан ташқари қотибасига ҳам уйганиб олгани, шу босе сифофатчилик бобидаги аниқлига қатта мартабасидан айрилигидан ва ҳовир ердари-мад бўлмаса-да, қичикроқ лавозимга тушганидан хабардор эди.

— О, эшитмадингизми, айтмабман-ди, қатта хотин билан орани очик қилдим. Ўзига ҳовли-жой, ўғил билан қизга бит-тадан уй, машина қилиб бердим. Раҳман ақралигингиз-ку. Қани, олиб юборайлик. Қани-қани, а, янаган!

— Энди ҳарқалай ён хотинингиз бор, — деди хоним виски кайфидан бўганиб.

— Ошакон, жон опа, шу қизингизга ошак бўлдим, йўқ деманг! Оғзингизга сиздагини берман. Мама олдинг. Етмаса яна...

Муқимхонов қўнғидадан бир боғлам кўк қозон чиқариб ташлади. Шаҳина хонимнинг қўзи ўйиб кетди. Ўзини бойвучи, деб ҳисоблаб юрган бўлса-да, бунида қатта нулини, очини, ҳали қўлига ушламаганиди.

— Яна қанича? — деди у бемасъул илм боғламини қўлига олди экан.

Муқимхонов қутди. Вискидан шиёлаларга яна тўлдириб қўйди. Ичди. Хонимни ҳам қўярда-қўймай олдирди.

— Яна шунча! Розимисиз?

— Қани.— деди хоним кўзи сузилиб.

— Эртага олиб келаман... Аммо шу бугун ҳал бўлишни керак.

— Вой, нима деярсиз. Тун яримдан оғиб қолди-ю. Шу топ-да муслани қаердан тонамиз.

— Қанақа мулла?

— Никоҳ ўқитиб оламан, дедингиз-ку.

— Албатта, ўқитаман. Эртага. Кончилар даҳасида кичик-роқ бир уйим бор. Ўшанга қўчириб олиб бориб, никоҳдайман.

— Жуда соз. Эртага ваъда қилган пулингизни олиб келиб, қизини қўчириб олиб кетасиз. Ҳозир эса кеч бўлди, уйингизга боринг, — деди хоним уйқули кўзлари хуморланиб.

— Майли-майли. — деди Муқимхонов. — Манавини ичиб қўйлик. Ўзиям мазорбости. жойидан олиб келганман. Қани, яна биттадан...

Шаҳина хоним умри били бўлиб бунча кўп ичмаган, бунинг устига таъсири ўткир шотланд вискисини биринчи бор татиб кўриши эди. Фирт маст бўлди. «Хушим борида пулин жойлаштириб чиқай», деб хосхонасига кирди-ю қайтиб чиқолмади. Каравотга қўзилиб қолди. Муқимхонов бироздан сўнг ортидан кириб, хонимни сиптаб-сиппалаб, розилигини олди. Хоним анчайин ёқимсиз хуррак ота бонлаган чоғда у ўғридек нушиб, Афифанинг оиҳона ёнидаги одмигина хонасига кирди.

Ўша похуш оқшом тафсилотларини Афифанинг ўзидан эшитамиз.

— Мен ҳади ухламагандим. Ниманидир тикиб ўтирардим. — деди ҳикоясини давом эттириб Афифа. — Шу бонс илгакин ҳам ўтказмагандим. Қутилмаганда эшик очилиб, у кириб келди. Ўшанда номини ҳам билмасдим. Гарчанд бу одам холамнинг эски танишларидан бири эканини, шу бонс тез-тез келиб туришини англаганман...

— Холангиз у пайтда қўшмачилик қилмасиди? — деб сўради Субут омонатгина ёнбошлаб. — Ўзини, уйга бонқа келгларин олиб келиб...

— Олиб келарди. Уларни «дугоналарим», деб ташиштирар, эркакларни эса биз уларнинг эрлари, деб ўйлардик. Зиёфат, ўйини қилиб қилиб ўтиришар, очиги, бунда қанақадир бошқа маъно борлигига менинг ақлим етмаган. Гоҳида Муқимхонов ака сингари ташишлари бирров келиб-кетиншар, ҳеч бири ётиб қолганини эслай олмайман. Ўша туи ҳам уйда жимлик чўккач, мен у одам кетган бўлса керак, деб ўйлагандим. Лекин...

У кирибоқ менга:

— Афифахон, кўрқманг, сизга озор етказмайман. Бир оғизганим бор, холос, — деди.

Разм солиб, англадимки, авчанин салобатли, босиқ одам. Ёши қирқлар атрофида бўлса керак. Яхши кийинган. Оппоқ қимматбаҳо кўйлагини, олтин тўғнарич қадалган чиройли бўйинбоғи кишининг ҳавасини келтиради.

У музлойимлик билан сўзлар, нуқул менинг ҳаддан ортиқ чиройли, озода, назарда, қўли гул тикувчи эканим, бу рўзаллик, бундай ҳунар билан менга нопок бир уйда хизматкор бўлиб юриш сира-сира яранмаслигини, мен ўқийшим, олий маълумот олиб, яхши ишларда ишлашим кераклигини уқтирар, бу гаплар эса қўнғилилдаги орауларга мос бўлгани учун менга ёқар эди. У:

— Сиз ҳеч бўлмаганда, «Одий Мария» сингари «Модалар уйи»ни очинишгиз керак, — деди.

Мен қўлдим. Айнан ўша кунлар телевизорда «Одий Мария» деган кино кўрсатилаётган эди ва мен чиндан ҳам ўша қизга ўхшашни ҳаёл қилар эдим.

— Бунинг учун, албатта, сизга яхши, меҳрибон бир инсон керак, — деди.

— Тўғри айтасиз, — дедим.

— Худди ўша инсон мен бўлишим мумкин, Афифахон, — деди у яқинимга келиб.

Оқиздан ичкилик ҳиди апиқгани учун ўрнимдан туриб, ўзимни орқароққа олмоқчи бўлдим. Шунда у кутилмаганда мени қучоқлаб олди. Қўчоқлаб баробаридан яна бузбундай сайрай кетди:

— Афифа, мен сизни бир кўринишда севиб қўлдим. Ҳаётда муҳаббат имамлигини билмай яшагандим. Мана энди ҳақиқий севишга дуч келдим...

— Хотинингиз бордир-ку, кўйинг, уят бўлади, — дедим сод-далик билан.

— Хотинимга севмай уйлангандим, ажралганман. Ҳозир бўйдоқман. Афифа. Агар рози бўлсангиз, сизга уйланаман.

— Менин ота-онам бор, ўналар билинади, — дедим ушш чангалдан чиқилга уришиб.

— Она билан гаплагандим. Ота-онангиз «Сиз кимга раво кўрсангиз узатинг», дейинган экан. Она рози. «Қални пулни»ни ҳам олди. Сиз агар... агар рози бўлсангиз, олтинга кўмиб таппайман. «Оддий Мария» нима бўпти, сиз маликалардай янайсиз, — деди бағрига маҳкамроқ босиб. — Тайёр уй-жой. Манина олиб бераман. Дипломатия институтида ўқийсиз. Чет элларда янаймиз...

Мен ушш кучоқдан сирғалиб чиқиб, ана жойимга ўтирдим. У қаринишда, қаравон устида ўтирар ва ҳамон тинмай жаврар, мен эса ногаҳон ҳаёлимга келган фикр билан олинардим. «Хўш, нима бўпти, уйланган, хотин кўйган бўлса. Қални ёш йигит-ку. Келиб турган бахтдан юз ўтirma, рози бўл». дераи бир кўнглим. «Илоҳиما, бу одам алаб, мақсадига эришиб, сўнгга тапсаб кетади» дерди ана бир кўнглим.

— Олинг, мана бу сизга, — деди у бўйинидаги қални олтин зағжирини очиб менга узатар экан. — Қани бўйинингизга тақинг-чи, оҳ қандай ярашди. Афифа.

Ногоҳ болалигимдаги бир давҳа эсимга тушди. Отам у пайтлар нчмас, тонини-тутини ҳам ёмонмасди. У мени яхши кўрар, «она қизим», деб эржалатар, шаҳарга туниса совғасиз қайтмасди. Бир гал шунақа оддийроқ бир суғий марварид шодасини олиб келган ва: «Қани, она қизим, бўйинингга тақ-чи, оҳ, қандай ярашди-я», деганди. Ўша суғий марварид отамнинг сўпти совғаси эди. Ўшандан кейин турмуш ўзгариб кетди. Отам тоғанишича шадасан, наинки менга совға, уйга егулик бир нарсая кўтариб келинса қурбн етмайдиган бўлди. Мен эса отажонимнинг беғубор дамларини, олиб келадиган совғаларини соғинар эдим. Бу соғинишнинг эса пихояси йўқдек туюларди. Шу бонс Давр ака узатган олтин зағжир кўнглимдаги мазик бир торини чертиб юборди. Қаринишда отам, хув ўша навқирон йигитлик чоғидаги қални тик, хушбичим, хуш-

фесъл падарим тургандек туюлди. Бенихтиёр жилмайдим. Бўйишмга тақилган олтин занжирининг муздек тафти бенихоя хуш ёқарди. Очинеи, умримда биринчи марта олтин буюм тақиним эди. Биласиз, қиз бола тақинчоққа ўч бўлади. Айниқса, тилло тақинчоқлар...

Давр ака тухфасининг менга масъул келганини сездим, шеклани, қўлидаги олтин соатини ҳам очиб узатди.

— Маана олинг, муҳаббатим чинг. Бор-йўғим сизиники.

— Бу эркакларнинг соати-ку, — дейман соддалик билан. У қўлди.

— Майли, олаверинг. Сизда тура турсин. Эртага аёлларнинг узук ва зираги билан қўшиб олиб бераман. Хўйми?

Мен нима дейишни билмасдим. У кейин шохона безатилган уйи борлигини, истасам эртагаёқ номимга ўтказиб беришини айтди. Шу аснода кийимларимни ечинга киришди. Мен ожизгина қаршилик кўрсатардим, унинг кўкендан итариб ташлашга ўзимда на куч, на журъат тополмасдим. Кўнглимнинг қаеридадир «Тақдирга тап бер, пешонангда борини кўрарсан», деган садо эшитилар, болқа яна бир жойида «Жонингни асра, бу одам сени расво қилиб ташлаб кетади», деган овоз ҳам янграб турар, лекин мен уни эшитишни истамасдим.

Хуллас, мен ҳиссиз, ихтиёрсиз таслим бўлдим. У мақсадига етгач, кўнгли тўлди, шеклелли, яна ҳам меҳрибон бўлиб қолди.

— Эртагаёқ бу ердан олиб кетаман. Энди сен менинг хотиним бўлдинг, азизим, севгидим. Айт, мен сенга ёқаманми?..

Ўзининг бемаъни саволидан ўзи қўлди. Чунки энди мен учун бунинг аҳамияти йўқ эди. Фақат... кўнглимдаги ганини қийналиброқ айтдим:

— Кичикроқ бўлса ҳам тўй қилиб, ота-онамин чақирсангиз...

— Албатта, чақирамиз, жоним. Албатта...

Тонг ёришиб қолганди. У чинқиб кетди. Ўша куни келмади. Эртасига ҳам. Мен холамнинг, холам менинг кўзимга қарай олмасдик. Бир ҳафта ўтгандан кейин холам ёрилди. Бошимни кўксига босиб йиғлади.

— Пешонанг шўр экан, болам. Давр аканг чет элга қочиб кетибди.

— Вой... Нега қочади?

— Жиноятчи экан. Эрта-индин қамоқда олиқларини билган...

— Энди нима қиламиз...

— Танини дўхтирим бор. Ўшанга бораёйлик-чи...

— Хуллас, холам мени танини дўхтирга олиб бориб «даволабди». Давр акани унутишим кераклигини, у билан бўлган воқеани ҳеч қачон, ҳеч кимга айтмаслигим кераклигини тайинлади... Кейин холам мени яна сотди. Пулдор бир одам ваҳшийларча зўрлади. Яна дўхтирга бордим. Бу гал у мени «даволаб» бўлмаслигини айтди. Шундан сўнг мана шу уйнинг доимий «кlientи» бўлиб қолдим... Айтганча, холам мени «Муқимхон» қочиб кетибди», деб алдаган экан. У аблах кейин ҳам бир неча марта кетди. Сўрбет кулади, кечирим сўради.

«Сизни чиндан ҳам ёқтириб қолгандим. Хотиним судга берган экан. Лекин ишларим чапмасидан кетди». Яна совға-салом қилиб кетди. Нима ҳам дердим. Шунисига ҳам раҳмат. Батъи бировларга ўхшаб зўравонлик қилса, урса-сўкса нима қилардим...

— Нега милицияга хабар қилмадингиз?

— Билмасам. Аввалига ақлим етмаган. Кейин холамин аядимми... Ишқилиб, шу аҳволга тушиб қолдим.

Афифа йиелар, аммо йиелаб-йиелаб чарчаган, шекилли, йиелар ҳам алданечук ҳиссиз эди. Сўбут унинг нимқоронғида қўнғир тусга кирган сочларини оҳиста силади.

— Қўйинг, хафа бўлмаг.

Афифа ўқрайиб қаради. Афтидан у сохта тасалли беришлардан зада бўлиб қолган, ясама ҳамдардлик унинг газибини қўзғатарди. Аммо у Сўбутнинг таскинни самимий эканини тўшунди. Чехраси мулоимлашди.

— Энди кетақолинг. Фақат олтимас, ёсангиз... Лоақал немларни ўзгартириб ўзинг. Ишқилиб, холамга гап тегмасин. Унга бир гап бўлса, мен кўчада қоламан.

— Хотиржам бўлинг, ҳеч кимга гап тегмайди. — деди Сўбут. — Истамасангиз умуман ёзмаслигим ҳам мумкин. Фақат... Фақат сиз билан яна бир учрашсам, дегандим.

Афифа маъюсгина кулди.

— Қарзингизни уздириш учунми. — деб сўради.

Бу ҳазил самимий эди. Сўбут ҳам кулди.

— Йўқ, қарзимни тўлаш учун, — деди у. — Бу ерга қўнғироқ қилсам бўладими?

— Йўқ. Яхшидир, телефонингизни ёзиб бериш. Мен ўзим қўнғироқ қиламан.

— Қачон?

— Қачон десангиз.

— Эртага, майлими?

— Майли. Қайси пайт?

— Соат тўрт-бешларда. Бўладими?

— Бўлади...

2

Субут Соқинининг журналда эълон қилинган «Пушаймоннинг аччиқ кўз ёшлари» мақоласи ҳам унинг атрофида бўлган гап-сўзлар, уларни бости-бости қилиш учун Шаҳинахоним томонидан чекилган муайян азиятлар ҳуусида муфассал тўхталиб ўтирмадик. Бу можаронинг пировард оқибати шу бўлдики, Афифа кўчада қолди. Йўқ, Шаҳинахоним жиясининг кўчага ҳайдаган эмас, ахлоқ миришабинининг тавсия ва талаби ҳамда Субутнинг маслаҳатлу илтижолари тўғрйли Афифа ушбу «қадрдон» тўшадан бош олиб чиқиб кетди.

Энди у нима қилишини, қайга боришни билмай анча каловланди. Субут унга ётоқхонасининг маъилсини ёзиб берган, кечқурун киритаяғини айтган. Лекин кечгача ҳақи вақт узок эди. Афифа бир ҳаёли қинилоққа кетворгичи келди. Бу фикридан шу заҳотиёқ қайтди. У ёқда ўзи учун маънисиз бўйлиқдан бошқа нарса кўрмади. Тўғри, омади чоғиб қолса, пайти келиб отаси уни ўзига ўхшаган қашшоқ, бунинг устига қари бир бекорчиға узатиши мумкин. Аммо ўша ичунчи тақасатганг ҳам лўлининг эркаги сингари бир умр унинг ҳисобидан яшайди. Хунук ўтмишини эсга солиб, қуш бермайди. Оёқлари уни «Соҳил» истироҳат боғи сари етаклади. Дарахтзорлар орасидаги тош йўлакдан оҳиста одимлаб ўй сурди.

Субутнинг таклифи астойдилмиди ёки шунчаки раҳм келиб, ундан беминнат бир маъшуқа сифатида фойдаланиб юришни ўйлагандир. Фойдаланиб бўлгач, ташлаб кетади.

Болиқасини, янгироғини, ёшироғини қидиради. Афифа биллади: эркакларнинг бари бир хил. Хатто ўзини «Ўнг инсон-парвар» деб ҳисобловчи Номик исмли бир кинорежиссёр йиғит ҳам уни алдаган. Бошида «Сиз гўзалликда танҳосиз, мен сизни бу ердан олиб кетаман, кишюлдуз қиламан, сизни «Осиё гўзали» танловида қатнаштираман, бир умр бирга бўлаемиз», деб қоп-қоп ваъда берган. Икки-уч мартадан сўнг қорасини кўрсатмай кетди. Кейинроқ Афифа уни телевизорда «Муҳаббат ва оила» деган кўрсатув олиб бораётганини кўриб қолди. Севги, садоқат, вафодорлик ҳақидаги чиройли гапларини эшитиб энгаси қотди. Ўша ёлғончи ва шилқим одамнинг бир юмалаб ахлоқ ҳимоячисига айланиб қолганидан ҳайратга тушди.

Субутга кўнгли исимаётганининг сабаби ҳам эҳтимол эркак зотидан азбаройи кўнгли қолганидан бўлса керак, деб ўйлади. Йўқ. Афифа эркаклардан буткул нафратланади, десак унчалик тўғри бўлмас. Бу қавм унга оддий бир ўлжа, тўғрироғи, тирикчилик манбаи бўлиб кўринар, кўнглида на бир ҳис, на бир туйғу уйғонар эди. Ахён-ахёнда у «Биринчи муҳаббатимни Даврбек ака поймол қилгани учун шундай бўлди», деган ҳаёлга борарди-ю, аслида ўша товламачи амалдорга инсбатан кўнглида чиндан ҳам қанақадир нафис туйғу бўлганига ишонмасди. Ёлғиз қолган кезларида «Мен ўзи муҳаббат ималигини билармидим», деган саволга жавоб излайди. Саккизинчига кўчганида акасининг синфдонин, кўнгиноқ соғли Абдураззоқ исмли йиғит кўзига яхши кўришган. «Шу йиғит менга хат ёзса, жавоб берардим» дея ўйлаб юрган.

Бироқ Абдураззоқ унга хат ёзмади. Унинг маъноли боқишларига жавобан нуқул: «Қалайсан, қизалоқ», дейиш билан қиёяланди. Кейин ўқишга кетиб қолди. Афифа уни эсидан чиқарди. Энди ўйласа, унинг Абдураззоққа бўлган туйғуси болаларча бир ҳавасдан бошқа нарса эмасди. Кейин Даврбек унинг болалик тасаввурларидан қутилмаган содда, беғубор дунёсига муттаҳамларча айёрлик билан бостириб кирди. Арзимаган бир тизла занжир, ёлғон ваъдалар эвазига уни осон ва арзон сотиб олди. Унинг ошпоқ қоғоздек тоза, маъсуум вужудига ўчмас бир доғ бўлиб томди. Гарчанд унинг сохта эркаклари, ютоқиб

ялаб-юлқашлари Афифага ёққандек бўларди-ю бечора қиз бу оний ҳаяжоннинг қоронғу ҳужрадан ташқарига чиқмаслигини ички бир сезин билан идрок этиб, ҳафсаласи бир бўларди. Унинг ниқоҳ ўқитиш, уйланиб бахтиёр қилгини ҳақидаги ваъдаларига ишончи ҳам қумдан қурилган уйча сингари омонат эди...

Субут ўша туи унинг қўлини ҳам ушламади. Нуқул тикилди. Ҳавас, ҳайрат, саросимага тўла ниқоҳи Афирфанинг юз-кўзларига, елкалари, қўллари, оёқлари, ҳуллас, бутун баданига игнадек санчилар, лекин оғритмасди. Шунда Афифа илк бор бу одам олатдаги «ўлжа»лардан бири эмаслигини, бу одам унга фақат ўз ҳирсини қондирини мақсадида эмас, аллақандай бошқача, унга таниш бўлмаган ҳислар билан қараётганини ҳис этди. Дастлаб уялди. Илдам туриб, кийиниб олмоқчи бўлди. Кейин аламланди. Кўнглида «Мана, кўр, мен шунақа аҳволга тушган расво бир қизман», деган бир ўжарлик билан терс ўтирилиб ётаверди. Бир қур жаҳди чиқиб: «Бўлақолмайсизми?», деган маънода гап ҳам қилди. Гап таъсир этмагач, «Бу одам касалмика», деган хаёлга ҳам борди. «Мен фоҳишалар ҳаётини ўргатиш, ёзиш учун келдим», деган гапини эшитгач, ногаҳон кўрқиб кетди. «Энди бутун дунёга шарманда бўламан», деб ўйлади. Гарчанд бунинг энди сира аҳамияти йўқлигини, унга олам барибир бўлиб қолганини билса-да, ота-онасининг юзи ерга қарамасин, қадди эгилмасин, деган ташвишга тушди. Исм ва манзилларни ўзгартириб ёзажagini билгач, бироз тинчланди. Ёзса-ёзсин, бошқаларга сабоқ бўлар, деб ўйлади. Субут дўстона хайрлашиб, телефонини бериб кетгач, зериккан вақтларида бир-икки қўнғироқ қилди. Биринчи бор қўнғироқ қилганида Субутнинг «Ошитаман», деган майин, босиқ овозини эшитиб, негадир ҳаяжонланди. Юраги гушиллаб кетди. ишганидан йигитнинг исмини тўлиқ айтмай:

— Субут ака, сизмисиз? — деди.

— Менман, Афифа, ўзимман, гапираверинг, — деди сим ортидан Субут.

— Яхшимисиз, ассалому алайкум, — деди Афифа. Яна ҳаяжонланиб, сўзлари пойма-пой чиқди.

— Ўзингиз-чи, ўзингиз қалайсиз? — деди Субут. Товушидан унинг ҳам ҳаяжонланаётгани сезилди.

Ана шу сабаб бўлдики, улар бир-икки оғиз суҳбат билан чекланиб, хайрланишди. Иккинчи марта Ариффа ўзини анча босиб олиб, анча гаплашди. Мақола нима бўлганини сўради:

— Ватандошнинг унутганингиз йўқми, шикилиб? — деди.

Учинчи марта Субут «Учрашмаймизми?», деб сўради. «Майли, фақат ботиқа вақт, ботиқа жойда», деди Ариффа...

Ўшандан кейин мақола чиқиб, Шаҳина хонимнинг хуфия саатпанати устида булуллар найдо бўлди. Гарчанд мақолада хонимнинг манзили кўрсатилмаган бўлса-да, шаҳардаги қатор махфийи иловатхоналар қаторида бу ерга ҳам миришаблар босириб келишди.

Ўша куни кечқурун унинг хузурига эски ва мудом навиқирон Муқимхонов келган, ўзининг ясама хўшомадларини эндигина бошлаган. Ариффа бундан қўйсиз беҳузур бўлиб ўтирарди. Ботиқа хоналардаги икки қизни «мижовлари» билан бирга дарҳол олиб кетишди. Ариффанинг бахтига миришабларнинг каттаси Муқимхоновни таниркан. Куюқ саломлашиб, «Ока-хон, узр, безовта қилдик», деди. Кейин мулоҳимгизга қилиб «Бу ердан тезроқ чиқиб кетганингиз маъқул» деди. Муқимхонов чўчиганидан бир ҳовуч нўл чиқариб, миришаббонининг қўйнига тикиди ва «Қизга ҳам гап тегмасин», деди.

Миришаббонни Шаҳина хонимни етаклаб, шерикларининг ортидан чиқар экан Ариффага:

— Ўрта билан бу ердан қорангни ўчир! Иккинчи марта қўлимга тунсанг, ҳеч кимни юзхотир қилиб ўтирмайман. — деди...

Бонинг темир пайжарали дарвозаси томондан Субут кўришди. Ариффа хайрат ва севим билан унинг астиқбодига митилди. «Кечқурунгача сабри чидамаган», деб ўйлади ҳаяжонланиб. Аммо бу ердалигини қабқдан билди, қандай тонди?

— Ассалом, — деди Ариффа биринчи бўлиб салом беришга ҳаракат қилиб.

— Ваалайкум, — деди Субут беихтиёр Ариффанинг қўлидан ушлаб, Ариффанинг этни жимирлаб кетди. Умрига биринчи марта шундай бўлди, агар адабмаса, Фақат этни эмас, юраги ҳам жимирлади. Соқини бир жимирлади, баробарида кўксидagi безовталик, ғашлик ўршини енгил ҳолензлик оғушидаги ҳаловат эгаллади. Беихтиёр «ух» тортиди.

— Қандай қилиб тоқдингиз? — деди бўянишиб.

— Юрагим сизди. Хойнаҳой, шу боғда бўласангиз керак, деб ўйладим.

— Тўғри ўйлабсиз. Бу боғ сokin. Одам сиёрак. Хаёл сур-ришга қудай...

— Нималар, деб хаёл сурдингиз?

— Энди нима бўлади, деб ўйлаб ўтирибман.

— Ўйланманг, ҳаммаси яхши бўлади. Юринг!

— Қасққа?

— Истаган томонингизга. Хоҳласангиз, бирон жойда туш-лик қиламиз.

— Майли.

Боғ ёнидаги «Қовурилган жўжа» емакхонасида овқатла-нишди. Афифа хунхўр помидор шарбатини маза қилиб си-мириб, иштаҳа билан овқатланди. Кейин зобитлар саройи-нинг кинохонасида «Мўҳаббат сиювлари» деган мусиқали ки-нофильмни томоша қилишди. Фильм икки ошанинг айри-лиги билан тугалланса-да, улар ҳали бир-бирларига етишши-лари мумкин, деган умид билан сўворилган эди. Афирфанинг кўнгли ёришди.

— Кинохонада кино кўрмаганимга анча бўлганди, — деди у. — Маза қилдим. Раҳмат сизга.

— Энди ҳайвонот боғига тунамиз, майлими? — деди Сўбут.

— Майли-майли, юринг. — деди Афифа ёш боладек қуво-ниб. — Умримда туямаганман...

Ҳайвонларни забқ билан томоша қилиш асносида Афифа ғашланди.

— Бечораларни қафасга солиб қўйишгани яхши бўлмапти. — деди.

— Уларда онг йўқ. Қафасда эканликларини сезишмайди, — деди Сўбут. — Мўҳими, уларга вақтида овқат берилади.

— Фақат овқат билан бахтли бўлиш қийин.

— Оббо, сиз-эй, фалсафий фикрлайсиз-а, — деди Сўбут. — Умуман фақат чиройли эмас, ақлли ҳам экансиз. Нега ўқилишга кирмагасиз?

— Шароит бўлмаган-да, — деди Афифа матбосланиб.

— Ҳа-я, узр... Аммо ҳали кеч эмас.

Кеч кириб қолди. Улар Субутнинг ётоқхонасига етиб келинди. Дарбон чол дастлаб уларга маъноли тикилиб, Афифага юзланди:

— Ўн бирдан кейин қилиш мумкин эмас, биласиз-а?

— Биласиз, Ғойиб ота, — деди Субут чолининг қўлига нўл қистирар экан. Афифа уялди. Субутнинг хонаси тўққиз қаватли оилавий ётоқхонанинг бешинчи қаватида бўлиб, битта қаравот, бир эски стол ва иккита омонат стул, деразасига ўнгиб кетган духоба парда осилган ғарибона бир хужра эди.

— Ўтиришг, — деди Субут стулга ишора қилиб. — Мен ҳозир чой қўяман.

— Мен қўяқолай чойи...

— Йўқ. Сиз меҳмонсиз. Кейин ошхона қардалигини ҳам билмайсиз-ку, — деди кулиб Субут. — Дарвоқе, умумий ошхона узун даҳлизнинг манави томонидаги четида. Нариги томонида ювиниш хонаси. Уям умумий. Аёлларники. Орқаларники бир қават пастда. Агар ювинмоқчи бўлсангиз, манави сочқини олишг. Ювинасизми?

— Майли, — деди Афифа искилашиб. Қўнғилда жисмига Шаҳина хонимнинг шоҳона вапчасида ёпишган кирларни шу одми ётоқхонанинг умумий ҳаммомида ювиб ташлаш истаги бор эди.

— Юринг, бўлмаса...

Ўн дақиқадан сўнг улар стол ёнига юзма-юз ўрилашиб, чой ичишиб, суҳбатлашиб ўтиришар, Афифа ҳаммомдан чиқгани туфайлими, ё чой тафтидашми ёки ички бир ҳаяжонданми қизариб кетган, хўл сочларидан хушбўй атир совун ҳиди анқирди. Ҳаёлидан ажабтовур фикрлар кечарди.

— Афифа, исмингизнинг маъносини биласизми? — деб сўради Субут.

— Йўқ, — деди Афифа ясама соддалик билан. — Нима экан?

— Ростдан ҳам билмайсизми, қўйсангиз-чи. Наҳотки, ҳеч қизиқмаган бўлсангиз?

Афифа маъносига ерга қаради. «Биларкан», деб ўйлади Субут.

— Билганимдан нима наф, қайтага бошқачароқ бўлгани яхши эди. Афифа — покиза, дегани. Мен покиза эмасман, — деди қиз йўғламсираб.

— Ўкинманг. Сиз покizasиз. Сиз ўз ихтиёришгиз билан кирмадингиз-ку, бу йўлга. Сизга човут солганлар ўз наҳслари-

га ботган, сизни булғамоқчи бўлиб, ўзлари янада чиркишлаган одамлар...

— Бу гапларнинг энди фойдаси йўқ-ку. Қизлик ифратимдан, шаънимдан айрилганман. Энди мен ҳеч ким олмайди.

— Мен оламан, агар рози бўлсангиз.

Афифа ердан кўзини бирров узиб, ялт этиб Субутга қаради. Нигоҳида «Гаплари самимийми?» деган савол бор эди. Саволига жавоб тополмади.

— Кўйсангиз-чи. Сиз ҳам шу топда мақсадингизга етиш учун алдаясиз.

— Менинг шу топда ҳеч қанақа «мақсадим» йўқ, — деди у.

— Агар «хўш» десангиз шаръий шикох ўқитиб, ЗАГСдан ўтиб, ҳалол қилиб оламан.

Афифа яна нигоҳини ердан олди ва Субутнинг кўзига қаради. Дастлаб хаёлидан «Кўзлари меникига ўхшаган қўнғир экап», деган фикр ўтди. Шу фикр баробарида илгари учратган эркаклардан бирортасининг ҳам кўзига, наинки кўзига, балки юзига қарамаганини эслади. Ҳатто ўша «бир одам» — уни алдаб биринчи марта бадном этган Даврбекнинг ҳам чеҳрасига тузукроқ разм солмаганди. Эҳтимол, хатоси ҳам аслида шу бўлган. Агар ўша одамнинг юз-кўзига яхшироқ қараганида, маккорлигини, риёкўрлигини англаган ва алдовига учмаган бўлармиди. Ким билсин...

— Нима дейсиз, Афифа? Тўғри, мен турмуш кўрган одамман. Ёшим ҳам сиздан анча катта. Лекин сиз рози бўлсангиз, номишгизни, шаънингизни оқлаб, поклаб, мишбаъд гард кўндирмасликка ваъда бераман.

— Хотинингиз билан бега ажрашдингиз? Болангиз бор-ку?

— Бунинг сабабини тушуштириш қийин. Чунки ўзим ҳам яхши тушунолмадим. Қизимга келсак, ундан ҳеч қачон воз кечмайман. Аммо у сиз билан бахтли турмуш кечиришимизга ҳалақит бермайди. Нима дейсиз?

— Билмасам, — деди Афифа, — ота-онамининг олдидан ўтинг...

— Албатта, ўтамиз. Илоҳи бўлса, келаётган дам олинш кунлари борамиз бирга.

— Вой, мен уяламан. Ўзимга-ўзим совчи бўлиб боргачдек бўлади...

Афифа шундай деди-ю кўрқиб кетди. «Айниб қолса-чи», деган бодаларча гумон. таҳлика ўтди кўнглидан.

— Майли, мен қишлоқдача бирга бораман-у... Уйга ўзингиз кирасиз.

Субут қизнинг тўлиғидан жилмайди.

— Уйингизга қирмай қаерда яшириниб ўтирасиз?

— Аммамникига қираман. Анчадан бери борганим йўқ.

— Майли...

Кейин суҳбат мавзуси яна Субутнинг оиласи, собиқ хотинига қўяди. Субут Зардарёнинг узок қишлоғида туғилгани, кейин ҳаёти фақат машаққат ва заҳматдан иборат бўлганини сўзлади. Хотини ҳақида ёмон гапирмади. «Яхши аёл. Шунчаки қайнонам билан дунёқарашларимиз тўғри келмади», деб қўя қолди. Кўпроқ қизчаси ҳақида гапирди. «Агар бериниса, ўзимиз тарбия қилардик», деди.

— Бермайди, барибир. — деди Афифа. — Опа ҳеч қачон боласини бировнинг қўлига бермайди.

Субут хўрсиди. Кейин бу ҳақда бошқа гапирмади. Шу туни улар шкковлари ҳам мижжа қоқинмади. Субут Афифага қаравотга жой солиб, ўзи ерда, дераза ёнида ётди. Хонадаги қоронғу сукуватни аҳён-аҳёндаги енгил хўрсиниши ва чуқур нафас саси бузар. Субут мунгли бир кўннинг сингари таралаётган ана шу овозини ўйчан тинглаб етди...

Афифа эса антикар, гоҳ шодланар, шитоб туриб, ўзини Субутнинг бағрига отгиси, уни йиғлаб-йиғлаб қучгиси, ранглар юз-кўзларидан ўнгиси, «халоскорим», дея эркалатгиси, сочларидан меҳр билан тортқилаб, бошини кўксига босгиси келар, лекин уялиб, ботинолмасди. Гоҳ марҳумлар, «Нега бу мард йиғитни аввалроқ учратмадим, нега пок вужудимни унга гард юқтирмаганим ташвирумизим», дея ўксинар, бўғизга аламли бир йиғин келарди.

Шу кўйи тонг отди. Субут психонасидан жавоб олиб, Афифа ҳамроҳлигида «совчиликка» отланди. Афифа яна бироз тиҳирлик қилди-ю кейин қўнди. «Бўлар инининг тезроқ бўлгани яхши», деб ўйлади...

Қишлоқдаги кичкинагина тўйни ўтказиб, Субут Афифани шаҳарга олиб келди. Талабалар шаҳарчасидаги «Ёшлар» та-

маддихонасида ўн беш-йигирма чегин дўстлари иштирокида мўъжазгина ўтириш ҳам қилди. Бу орада ҳамкасб ўртоғи Солимуҳаммад унга ўзи янайдиган «дом»дан ижарага бир хонали ғарибгина кузба топиб қўйди. Келишни шу ерга тушириб келишди. Афифанинг эгиндаги оғир ҳарир келишлик либоси унга чандон яралиган. Сўбут одмироқ бўлса-да, хушбиним қора костюм кийган.

3

Алимсоқдан қолган бир сим каравот, кичик стол ва икки-уч стул, эскироқ телевизор қўйилган салқингина хонада ёлғиз қолишди.

— Салом, Арифaxon, — деди Сўбут ўртадаги жимлиқни бузиш учун бошида гап тона олмагач. Арифа эса ҳайрон бўлди. Қулди:

— Вой, эрталабдан бери биргамиз-ку. Энди салом берасизми?

— Бу кўёв саломда.

— Ҳа, шунақам. Ундай бўлса, сизга мана бу келиш салом.

Арифа шундай дея Сўбутнинг қаршисига яқин келиб, таъзим қилди. Сўбут қулди. Шодланди.

— Авлод-аждодимга, ота-бобою момоларимга ҳам салом беринг, — деди.

— Жоним билан, — деди Арифа ва қайта-қайта таъзим қилар экан, ногоҳ тиз чўкиб, Сўбутнинг оёқларини қучоқлаб, хўнграб йиғлаб юборди.

— Не, нима қилаяпсиз, Арифа, қўйсангиз-чи, қўйинг йиғламамг, — деди Сўбут уни қўлтиғидан қўтариб. Энди... йиғламамг.

— Сиз... сиз мени... Раҳмат, Сўбут ака, минг раҳмат. Бир умр чўрингиз бўламан...

— Чўрим эмас, маликам бўласиз, Арифа! Ўтган кунларини унутинг, жоним, — деди Сўбут уни авайлабгина бағрига босар экан. Арифа қаршилиқ қилмади. Сўбутнинг вужудига чирмовукдай, агар таъбир жоиз бўлса, чирманиб, қучоғига енигиб кетди. Шу кўйи улар анча қучоқлашиб турдилар. Арифа Сўбутнинг ҳароратли нафасини, қайноқ лабларини гоҳ пешло-

дасида, гоҳ яноқларида, гоҳ дудокларида ҳис этар, қўйдирувчи бу тафти бутун жиемига исевидник уфураётгандек, тани ба мисоли олов бўлиб ёнар, боши айланиб, қўзлари мастона сузалиб, бебахтиёр пойма-пой сўзлар эди:

— Субут ака, акажон, Ўзимнинг ҳалокаткор акажоним, Ўзиндай сизлаб...

Ҳожажон ичра тилидан, йўв, тилидан эмас, ич-қандан бебахтиёр отилиб чиқаётган бу пойма-пой сўзлардан Афифа ўқиб, аминю бу уятли юзарида қачонлардир бери йиғилиб, анориниб, қачонлардир зўр куч билан юзига чиқибки ташиниб ётган азиз ва нафис бир туйғу тўлиқни кўмеб юборганди. Унинг жала жиеми, озурда қўнғли шу тонда қафасдан қутилган бир қушча мисоли эди. Бинобарин, Афифа ўз руҳиятидаги бу эркинлик, бу бахтиёр парвоз шукуҳидан тамоман маст эди.

Бир-бирига яқин бўлган икки вужуд шу тонда ёнаётган гулхонни эслатар, ҳар иккисининг чуқур эҳтирос, ўтли нафис билан гоҳ шивирлаб, гоҳ энтикиб, гоҳ ҳайқиргудек бўлиб айтаётган сўзлари бу гулхонни янада туриллатар эди.

— Мени севасизми? — деб сўрарди дамба-дам Афифа.

— Севаман, бутун вужудим билан севаман, — дерди Субут қизни сон-саноқсиз бўсаларга кўмиб.

— Мени ташлаб кетмайисизми? — деб сўрарди Афифа яна.

— Ҳеч қачон, ҳеч қачон, — дерди Субут унинг жафокан синаларини меҳр ила силаб.

— Мен ҳам сизни севаман, Субут ака, — дерди Афифа.

— Мени ташлаб кетмайисизми? — деб сўрарди Субут.

— Ҳеч қачон, ўла-ўлгушимча сизинкиман, бир умр қўриғиз бўламан, акажон, — дерди Афифа.

— Сиз мени тирилтирдингиз, — деди бироздан кейин шивирлаб Афифа. — Сиз... сеҳргар экансиз.

— Мен эса сиз ҳақингизда шунини ўйлаб тургандим, — деди Субут.

— Нега?

— Чунки бир кўришдаёқ севиб қолганман. Севгим тобора кучайиб борган. Бутун эса сизнинг сеҳрингиз борлигига амин бўлдим.

— Мен сизни... биласизми, ўша кўни эмас, эртасига ёқтирдим. Ўшанда чехрангизга қарамаган эканман. Ёдимда сўзла-

риниғиз ва кўллариғизиз қолган экан. Сўзлариғизизни эслаб, юзиниғизни ўзимча, ўзим орау қилган таразда тасаввур эйдим. Шу йиғитни яна бир кўрсам, деб умид қилдим. Кейин юзиниғизни кўриб, хаёлимда тасаввур қилган қиёфаниғизни айнан ўзи эганиғизни ангаддим. Менимча, севги шу бўлса керак.

— Наҳотки, илгари ҳеч севмаганиғиз?

— Йўқ... Сев...

— Мен, очини, ёқтирганман ва шу муҳаббат, деб ўйлаганман. Энди билсам, у севги эмас экан. У шунчаки одамнинг жисмоний, руҳий эҳтиёжига бўйеунини экан, ҳолос. Чиннакам севги одамнинг кўзларини кўр, қулоқларини қар, тилини соқов қилиб кўяр экан. Одам фақат юрағи билан кўрар, эшитар ва таппарар экан.

— Шу сўзлариғизизни ҳам юрагиниғиз билан айтайсизми?

— Ҳа.

— Ишондим...

Бу оқшом, соҳир ва фараҳбахш тун кўёки бир тўтмалек туюлди. Заҳматли бу ҳаётнинг навобатдаги бир кўни бошланмоқда эди...

4

Алқисса...

Ҳикояни шу ерда мухтасар қилиб, воқеаниғизни шиттиҳосини сўзлаб қўйса бўларди. Насоҳатлар бўлмайким, ундай қилолмади. Зеро, шундай қилса, мухтарам муштарийнинг бир қатор саволлари жавобсиз қолган бўлар эди. Бу саволлардан бири, шубҳасиз, воқеаниғиз фаол шиттирокисин Даврбек Мусирмонов билан боғлиқ. Қозловеси. Даврбек муайян воқеа, ҳатто асарда шунчаки бирров кўриниб, чиқиб кетадиган одамлардан эмасди.

Гарчанд бир найтлар унга устозин «Агар ўсаман, юзиниғизни қўзга ташланаворм», фақат зарур ҳолда, зарур жойда кўрсин, бошида вақт эса «фадириғизни жойини нагада», деб шиттиҳосини баъказиб юравер», дея таллим берган. Ана шу ақидада амал қилган бу йиғит ёни бўлишига қарамастан, шиттиҳосини бирини назорат соҳасида масъул вазифаларда шиттиҳосини уштурди. Бун-

да дорилфундуининг сиёсий иқтисод факултетини битказгани, овроқ институтда ўқитувчилик қилиб, фан номзоди даражасини олгани, рус тилини яхши билгани муҳим рол ўйнади. Собиқ Иттифоқ даврида бундай одамлар тез ўсшарди. «Пахтачилар» тўнолошида Оврўпо шимолдаги шаҳарлардан бирида малака ҳам олириб келди. Ўнгра пойтахтдаги юқори идоралардан биринга мустаҳкам ўрланди.

Оилавий ҳаёти ҳам дастлаб бир маромда сарғушантсиз кечди. Вилоят раҳбарларидан бирининг қизига уйланган ва мансаб интилобларидан кўтарилишида ушбу ҳолатдан ҳам бир қадар истифода этганди. Ўша вилоят раҳбари «пахтачилар» бўйича қамалиб қолгач, Даврбек хотинига, бир боласи бўлишига қарамай, жавоб берди. Турган гапни, судга ёзган ариза-сида бунга сабаб қилиб, қайиотаси қамалганини эмас, «Характерлар тўғри келмаганини» кўрсатди. Яқинларининг саволига эса «Аввал бопдан унинг ифрати бутунлигига шубҳам бор эди», деган қатыъиятди жавобини берди. Ўша кунларда Оврўпода «Тажриба ўрганиб юргани» учун бу иш ортқида шов-шувларсиз, силлиқ кечди. Собиқ хотини тақдирга тан бергачи учун у ёқ-бу ёққа арз ҳам қилиб юрмади. Қолаверса, бечора ожиза ўша пайт оиласи аъзолари билан бирга отасини қамоқдан чиқариб олтин ташвилини билан овора эди. Қайиотаси қамоқдан чиқиб, оқлашиб келган кунларда Даврбек ҳам Марказдаги сиёсий чиниқинини инҳоясига етказиб қайтган, республика пойтахтида ишга жойлашсини билан биргаликда, юқоридан келган вакиллардан бирининг маиласоч бева қизига уйланишга ҳам ушғурганди.

Қайиотаси Даврбекнинг ўн саккизинчи қаватдаги хизматхонасига келиб, қисқатгина ўтика-ғина қилди. «Ўлжани бўлса, вақти келиб оилаиғизга қайтиш», дея насихат қилди. «Шимолдан келганлар бирибир бир кун юртларига қайтишмаси, сиз ҳарқалай узар билан кетмасиз?», дея бир башорат ҳам эди. Даврбек собиқ қайиотасининг бу тарздаги дидилиғидан ҳайратланган эди. Сабаби тезда аён бўлди. Қайиота ҳибса соғлиғини йўқотиб келган экан, кўп ўтмай дунёдан ўтиб кетди.

«Бечора, башоратининг рўёбга чиққанини кўролмай кетди», деб ўйлади кейинроқ Даврбек. Чиндан ҳам келганлар қай-

тишди. Аммо Даврбекнинг устози, вилоятдалигида уни кўтарган, Марказга «Тажриба алмашув»га жўнатган, сўнгра Тошкентга ишга жойлашганига ҳам сабаб бўлган Ермаков, кетип олдидан уни яхши бир лавозимга тавсия қилиб улгурган эди. Устозининг сўнги маслаҳати шундай бўлди: «Энди капитализм келади, капитал қилиш керак. Пул ишла. Энди пул ҳар қандай муаммони ҳал этади».

Устозининг маслаҳати билан Даврбек ўрис хотинини ҳам талоқ қилди. Тўғрироғи, ожизаси «Отамнинг қотига кетайлик», деганида «Отамдан қолган далаларни ташлаб кетолмайман», деди гуноҳкорона жилмайиб. Хотини мовий кўзларини жавдиратиб, малла сочларини кўзнинг совуқ шамолларида паришон этиб кетди. Табиатан қўли очиқ бўлган Даврбек ўрис хотинига бир қизалоқ ва кейинги икки-уч йил миёнасида ортирилган бор-йўқ молу давлатини қўшқўлаб топширди. «Агар замон тескари айлашиб кетса, ортингдан бораман», деган мавҳум, лекин умидбахш ваъдани ҳам берди. Аммо ҳаётида бошқа гаплар бор эди шу топда. Устозининг ҳазил аралаш айтган сўзлари унга тиңлик бермаётганди. Сиёсат илос муҳаббат баробар ҳокимият, деганди устози сўнги суҳбатлари чоғида. «Бу оддий арифметика. Буни ёдингдан чиқарма».

Бу маслаҳатнинг маъзини чаққан Даврбек иккинчи хотини билан ажралишни қонунан расмийлаштириб, уни омон-эсон жўнатиб юборгач, паспортини янгилади. Кейин эса қибор доиралардан ўзига муносиб янги бир завжа ахтарини киришди. Унча узоқ бўлмаган машаққатли изланишлардан кейин шаҳарлик таниқли тужжорлардан бирининг икки болали бир бева қизини топди. Бу қиз Даврбекдан атиги икки ёш катта бўлса ҳам кўҳлик, эрпарвар жувон экан. Отасининг сатий-ҳаракатлари ила у пойтахтга яқин вилоятда бир неча дўкон, ошхона, сартарошхона ва ҳатто кўҳна бир ҳаммомга ҳам эга экан.

— Ҳаммаси майти-ку, аммо ҳаммомга на ҳожат бор эди? — деб сўради танишпандларидан анча кейин Даврбек ҳазил аралаш.

Жувон ҳам ҳазилкаш экан:

— Гуноҳларимизни бот-бот ювиб туриш учун, — деб жавоб берди.

Даврбек ўша лаҳзада бу ҳазилнинг тагида қанақа зил бўлиши мумкинлиги ҳақида ўйламаган экан...

— Мен шу айриқили оғилларнинг қизларга бидик қилишига эмасман-ку.

— Юрдуларнинг меҳмонхоналарида дераз, қоронғиларни сўқариб, «Поми узат, сўнғисен қурун».

Хотини танитиб ўрнатди. Манаки ҳам хиса уйлаётган пайтда идорасидан берилган беш қондиқнинг ақриғи билан қарайибди хотинни берганми у инимосидан ташқирондан берган қамани тираб, «Сўнғисен қурун» деган қизларнинг қизларга бидик қилишига эмасман-ку.

— Керак бўлса, — деб қўйишга эди да хотини, — аниқлаб турган ишнингидан ҳам айб аниқ қилинишига мушунга ақриғи билан сўяб турмасан...

Бу оғилнинг тақдир эди. Даврбек қўрқди. «Ишга базови қодурами, ўз ихтиёри билан», деган сўзларни ишқарилаб ўқиди. Давроқе, у анча эфсин, адабиёт ва санъатдан хабардор, гўзаллик ва нафосатин севувчи одам эди. Ана шу хислати туфайли Шаҳина хоним билан танинган бўлса, ажаб эмас. Ҳарҳолда у Шаҳина хоним дарбон бўлиши «Муҳаббат манзилига» хотинига ачинақ қилиб келиб қолмаганди. Бу анча илгарироқ бошланган. Биринчи хотинидан ажралиб, пойтахтга келиб, ҳали муваққат бўйдоқлик сангини сўриб юрган кезларида бир ҳуқуқнунос дўсти таништирганди «она» билан. Ўрунбурунлик Марусяга уйлангач, бир муҳлат оёғини тийди ю «Ўрганган қўнғил ўртанса қўймас», деганларидек, яна муштанам қатнай бонганди. Ва қушларнинг бириди Арифага дуч келди. Даврбекан «Бу хотини томонидан тақдирланган бадбахт қизини тақдирини тўхтаси», деган ҳаёли борди. Бахтнинг боши осмонга етди. Арифа — бу чинакам мўъжиза эди. Арифа — масоҳат ва гўзалликда тегили йўқ бир нарс. ҳусн элликкаси эди. У — бир гунча эди. Даврбек ийиб, эриб кетди. Зеро, у хотинидан жабр қўриб, худди шундай бир покиза гўшнинг ҳидига чанқоқ эди. Арифани бағрига босар экан, одамнинг ҳам зенга тушиб, бўйиндаги пошойишта заифдан, «Агар керак бўлса, мансабдан ҳам, молу давлатдан ҳам воз кечиб, ҳаётини қайтадан бошлайман», деган фикрга борди. Шундай қилишга ўзимда журъат ва жасорат тона оламан, деб ўйлади. «Мен ҳам одамман ку», деди ўзича ҳаёдан хитоб қилиб. Арифага бисотидаги энг азиз, энг

нафис сўзларини ва қўлида тақиб юрган, яхши кўрган соатини тўхфа қилиб юборди. Аммо...

Висол лаззатидан маст бўлиб, Афифага берган ваъдасини бажариш шайх билан юрган қўнларида қайнотаси чақириб қолди. Шундан сал олдиyroқ у хотинига яхшиликча ажраласан, деган мазмунда ярм ҳазил, ярм чин гап қилганди. Ҳойнаҳой, хотини бу гапни дарҳол отасига етказган бўлса керак. Унинг қовоғидан қор ёғар, қўйиб берса, Даврбекни тирикликлай ютиб юборгудек эди. Лекин гапни босиқлик билан бошлади:

— Қўевни пайғамбарлар ҳам сийлашган, — дейди ота-боболаримиз. Мен бу ҳикматли мақолга амал қилиб юрибман. Қўлимдан келган ёрдамни аяётганим йўқ. Бироқ... сиз ҳам, дўстим, кўрсатилаётган ҳурматга лойиқ бўлиб, иззатингизни билиб юринг, маъқулми?

Даврбек бу учрашувни қутган ва унга тайёргарлик кўра бошлаганди. Фақат бу қадар тез бўлади, деб ўйламаганди. Шу бонс биринчи даъдадан кейиноқ саросимага тушди.

— Мен ўзим, сиз билан қизингиз ҳақида бир гаплашмоқчи бўлиб юргандим.

— Биламан, қизим сал эрқароқ, таптиқроқ. Лекин эркак киши хотинини, керак бўлса, уриб-сўкиб, йўлга солиб олиши керак, дарров жириллаб ҳезалаклик қилмасдан...

Даврбекнинг қони қайнаб кетди:

— Нима қилибман, ҳезалаклик қилиб? Оғзингизга қараб гапиринг.

— Исловатхонага танда қўйиб, ҳар учраган фоҳишага уйланаман, деб юрин ҳезалаклик эмасми? Эй, сен эркакмисан ўзи? Хотинини ҳам, ўйнашини ҳам рози қилиб юрмайсанми, кўкракни кўтариб. Битта жалаб менинг қизимдан аъло бўлиб қолдимми?

— У сиз айтаётгандақа эмас. У тоза қиз, — деди Даврбек Арифанинг пок номини ҳимоя қилишга ўзида мардона журъат сезиб. Бу эса қайнотасининг ғазабини янада алашгалитиб юборди.

— Шупақами, ўша фоҳиша менинг қизимдан тозароқми? Хўш, майли, у тоза экан. Сен-чи? Сен тозамисан? Сен...

Қайнота гапни охирига етказмади. Важоҳат ва таҳдид билан Даврбекнинг тумшуги ёнида мушт дўлайтирди. Эҳтимол, ур-

моқчи бўлди. Аммо... урмади. Ҳазабини енгди. Яна босиқлик билан гапирди.

— Агар қизим ёмон бўлса, ўлдириб таппла! Кейин билганингни қиласан. Лекин билиб қўй. Тирик ажратмайман. Эҳ, сени қара-ю, боппингга қўнгал бахт қушини ҳайдаб, яна қорик судрамоқчимисан? Мен сени депутат қиламан, министр қиламан, деб юрсаму...

Қайнотанинг сўнгги сўзлари титтраб чиқди. Маъжосланди. Даврбекнинг унга раҳми келди. Шундай қудратли одам қизга кучи етмай, аламини меҳдан олаятти, деб ўйлади. Мен унга обрў учун керакман. Қизининг ифҳликларига чидаб юрсам, ҳеч нарсани аямайди. Эҳтимол, чиндан ҳам депутат қилади. Лекин қизидан ажралсам, соғ қўймайди...

Хуллас, у қўрқди. Балки қўрқув бир баҳонаю аслида қайнотаси ваъда қилаётган янада юсак мартаба умиди уни паштидан туширгангидир. Ҳарқалай у висол онларидаги ҳаяжон туфайли қилган аҳдини бажаришга шошмай туриш кераклигини тушуниди. Қалбида Афифага нисбатан муҳаббат илоҳлик жўш ураётган бўлмасин, соғинчли, ҳижрон азобиши енгди.

«Санъат қурбон талаб қилур». Ҳозирча муҳаббатни сиёсат сапъати йўлида қурбон қилиб турмасак бўлмас, деган хулосага келди. Шу тахлит орадан анча вақт ўтиб кетди.

5

Куз кунларидан бири. Афифа бозордан қайтаётган эди. Кўнгли гапироқ. Субут яна ишнини ўзгартирмоқчи. Аввалги хотини таҳририятга қатнайвериш, безор қилди. Бутини устига унинг бир-икки мақоласи юзасидан бош муҳаррир қаттиқ гап эшитиб, Субутни четлатиш пайига тушди. Субут маонин пастроқ бўлса ҳам янги очилган кичикроқ газеталардан бирига ўтмоқчи. «Ҳали ҳаммаси яхши бўлади. Бу — таркин газета. Уни ҳамма ўқийди. Нусхаси кундан-кун ошиб боради, ойлик ҳам шунга яраша ортади», деб орау қилади. Афсуски, фақат орау билан яшаш қийин. Турмушлари ночор. Ижара пулини зўрга тўлашаяпти. Афифа сиртдан ҳуқуқшуносликка ўқишга кирди. Бунга ҳам пул керак. Ҳали ишга жойлашолгани йўқ. Тунов кўли Шаҳина хонимни учратди. Бенихтиёр уникида ўтказган

зорикарди, ammo тўқ-тўқис купларин эслади. Хоним унга раҳм келиб, жиндай кўз ёни қилди.

— Нега бунақа озиб кетдинг. Усти-бошингга қара! Бу нима юрин? Эриниң оти ўчсин, агар шунақа хотин қиладиган бўлса, — деди. Кейин юнатди:

— Майли, чидаб тур-чи, яхши бўлиб кетар. Ахир, эринг кимсан, журналист! Келажакни порлюк! Айтганча, узоқланиб кетма, бориб тур. Менинги уйим — сенинги уйиң. Хўйми? Тортима! Эни-бошини тўзиб қопти. Киргин, бир-иккита тор келиб қолган кўйлақларим бор. Олиб кетасан.

Афифа аламланди. Орланди. Наҳотки, менинги бу кишининг экисини кийинидан бошқа чорам бўлмаса, деб ўйлади. Кейин ўзинга тасалли берди. Ахир, шармандалик гирдобидан қутулдим, севимли эрим бор, энди ҳаётимиз аста-секин изга тушиб кетади, деди. Ўзинга берган тасаллини ҳарчанд чиройли бўлмасин, оживи эканини тан олмасликка уринарди. Уринган сари ўз аҳволидан норозиликни ҳисеп юзага қалқиб чиқаверар, нега унақа, нега бунақа, деган ўйлар азоблайверарди.

Ана шу ўйлар бутун бозордан келаётганида яна янгиланган ва маъносинининг сабаби ҳам шундан эди.

Бекатга бориш учун катта йўлни кесиб ўтаётганида қоп-қора зулукдек чиройли бир машина сигнал берди. Ўтирилди. Қўзларига шонмади. Бу — Даврбек эди. Даврбек машинасини йўл четига олиб, дарҳол тушди. Шониб бетўхтов ёнига келди.

— Салом алайкум, Афифахон!

— Салом. — деди ўқинч ва афеус ила «уф» тортиб Афифа. Ҳаёлида «Нега шу тоғда бу одамни учратдим?» деган надомат бор эди.

— Сиз мени ёлғончи, бевафо, деб айблаб юрган бўлсангиз керак, — деди Даврбек гуцоҳкорона.

— Йўқ, йўқ, — деди шониб Афифа, — умуман бу ҳақда ўйлаганим йўқ.

Даврбек маънос кулди:

— Наҳотки, умуман ўйламаган, эсламаган бўлсангиз?

— Ўйлаганим, эслаганим билан нима фойда? Ўтгани ўтди. Энди эрга тегдим.

— Эпингдим. Маиҳур одамга тегибсиз.

Афифа қувониб кетди:

— Сиз танийсизми, у кишини?

— Ў, Сўбут Сокин, деган журналистли киш танимайди? У жуда машҳур одам. Уни «СС» ҳам дейишсади, ҳазиллашиб. Қаламидан қон томади.

— Шунақам? — деди Афифа ҳайратини яширолмасдан. — Бўлмаса...

— «Бўлмаса, нега ҳеч қосаси оқармайди», демократизмиз? Бунга ўзи айбдор. Ҳолбуки, у каттақон бир газетанинг бош муҳаррири бўлиши, ҳатто мана биз билан бирга юқори идораларда ишлаши мумкин эди. У бўлса, айрим гаалани кимсалар таъсирига тушиб, сохта ҳақиқат кетидан қувиб юрибди.

— Қанақа ҳақиқат? — тушунмай сўради Афифа.

— Ёлғиз ҳақиқат. У киши ўзини ҳаммадан ақлли, деб ўйлайди. Оқимга қарши сузмақчи бўлади. Майли, қўяверинг. Ўзингиз қалайсиз? Қийиналмаясизми, ишқилиб?

— Йўқ, нега эди. Ҳаммаси яхши, — деди Афифа.

— Агар йўқ, демасангиз уйингизгача элтиб қўярдим, — деди Даврбек машинасига ишора қилиб. Афифа қизқисниб машина томонга қаради-ю иккиланди.

— Уят-қу, бегона эркак билан машинада... мен эрлик аёл бўлсам...

Даврбек ниманидир ўйлади, шекилли, ўзи ҳам фикридан қайтди:

— Майли, ноқудай бўлса... Лекин мана буни олинг, — у таширфиома узатди. — бирор ёрдам керак бўлса, тортинмай қўнғироқ қилинг. Хўми?

— Хўп, — деди Афифа бу қутилмаган учрашувни тезроқ якунлаш истагида. Даврбекнинг машинаси бир зумда кўздан ғойиб бўлди. Афифа чиройли таширфиомани кўздан кечирар экан, бир ҳаёли «Тапплаб юбориш керак», деб ўйлади. Яхши-си... Сўбут акамга берай, ўзи тапплаб юборар. Шундай қилганим яхши...

Кечқурун Сўбутга таширфиомани узатар экан, қўшиб қўйди:

— Бу одам сизни яхши билар экан...

Сўбут Афифанинг алданиши билан боғлиқ воқеадан хабардор бўлгани учун ғазабини яшириб ўтирмади:

— Бу ифлос кимса қайси юз билан сизга таширфнома беради, Афифа? Сиз-чи, ўзингиз, қанақа қилиб унинг таширфномасини қўлингизга ушлашингиз, қолаверса у билан саломлашинингиз, гаплашинингиз мумкин? Юзига тушуриб, бурилиб кетмайсизми? Сизни қаранг-у!

Шунақа деб, у таширфномани ахлат челагига улоқтирди. Кейин жавдираб турган Афифага ўйчан тикилиб, юмшоқ, насихат оҳангида гапини давом эттирди:

— У жирканч одам. Афифа, уни узоқдан кўриб қолсангиз ҳам, етти маҳалла паридан ўтиб кетинг. Илтимос, ҳўми? Азиям, ахир тушунинг, у сизни бадном этган, номусингизни поймол қилган фосиқ бир кимса. Сиз эса, сиз менинг тоза гулимсиз. Бу гулга яна гўнгнашша айланганимсини, тушундингизми?

— Тушундим, — деди Афифа. — Қўйинг, ўша одам ҳақида гаплашмайлик. Ишингиз нима бўлди?

— Бўладиганга ўхшаяпти. Дарвоқе, янги очилган газетага сизни ҳам ишга олишади. Гаплашиб кўйдим.

— Вой, мен нима иш қиламан?

— Котиба бўласиз. Бош муҳаррир аёл киши. Менга ҳурмати баланд. Қолаверса, бир жойда ишласак яхши-ку. Тўғрими?

— Тўғри. Майли, сиз нима десангиз шу-да...

Эртасига эрталаб Субут ва Афифа янги очилган «Сўз» ҳафтаслик газетаси таҳририятида иш бошлашди. Жамоа унча катта эмас: етти-саккиз кишидан иборат эди. Муҳаррир ўрта ёшларда бўлиб, илгари давлат идораларида ишлаган, анча босиқ мулоҳазали, аммо журъатли аёл экан. Субут шарҳловчи вазифасида ишлар, ҳар сойда анчайин шов-шувдан мақолалар билан чиқиб турар эди. Навбатдаги сонлардан бирида унинг «Қорувчи яқини қаерда?» номли мақоласи босилди. Бир ҳафтадан кейин газета чиқишдан тўхтади.

Бундан сал олдинроқ...

Даврбек Афифа билан хайргалиб матанмасига ўтирар экан: «Чўчитиб юбормаганим яхши бўлди», деб ўйлади. Унинг мўлжалича, Афифа почор турмушга кўнिकолмай, Субутдан совишни ва ўзи Даврбекни излашни керак. «Шундай найт келади. Эртанга бўлмаса, инди...» Афиранинг эри билан бир жойда ишла-

ётганини эшитгач, «Сўз» газетасининг бош муҳаррири бўлиши «опахон»дан ҳол-аҳвол сўраш баҳонасида бир-икки кўнтрироқ қилди. Табиийки, гўшакни қабулхонада ўтирадиган Афифа олди. Даврбек атай ўзини танитмай, олани сўради. «Қани, танирмикан, таниганини сезди-рармикан», деб пойлади. Афифа ё чинданим танимади, ё таниса ҳам сездирмади. Даврбекнинг тоқати тоқ бўлди. «Бирон баҳона топиб, тахририятга ўтиш керак», деб ўйлади. Баҳона тез топилди. Иқтисод институтида ишловчи дўсти хузурига келиб: «Бир мақола бор, шунини янги очилган «Сўз» газетасида чиқариш керак. Муҳарририга бир оғиз айтиб қўйсанг-чи», деб илтимос қилди. Даврбек мақолани ўқиб чиқди. Мақола расмий доиралар манфаатини қўзлаб, анчайин инсонларни қилиб ёзилган экан.

— Иккаламизнинг имзоимиз билан чиқса, қандай бўлади?
— деди Даврбек.

— Майли, яхши бўлади. — деди дўсти қувониб. — Сенинг имзонинг мақоланинг салобатини оширади.

— Ундай бўлса, мен ўзим тахририятга кириб, бош муҳаррирга бериб келаман. Сен ишнингдан қолма!

— Раҳмат, дўстим!..

Даврбек тахририятга кўнтрироқ қилиб ўтирмай, тикки кириб борди. Бахтига муҳаррир аёл йўқ экан. Бу ҳол унга Афифа билан бирмунча бемалол суҳбатлашни имконини яратганди. Афифа тизимига кўра чой қўйиб узатди. Қабулхонадаги юмшоқ ўриндиққа ястаниб олган Даврбек билаттидаги қимматбаҳо «Розов» соатини, ўнг қўлининг шаҳодат бармоғидаги қора марварид қўли узугини атай қўз-қўз қилиб, ипёлани ишонмасдан олди.

— Афифа, тунов қуни мавриди бўлмагани учун айта олмадим. Сиз ҳаминча қалбимдасиз. Сиз... мен дунёда қўз очиб қўрган энг биринчи ва сўнгги бокира некиза фарингасиз. Мен эсам, сизнинг олдингизда гўлоҳқорман. Мен сизнинг ишончингизга, ўзимнинг эса биринчи ва сўнгги муҳаббатимга эришолмадим. Сабаби кўрқоқлик, ожиклик қилдим. Мен... мен сиз томонингиздан беришмак ҳар қандай жазога лойиқ ва тайёрман...

Даврбекнинг овози титраб кетди. Зотан у бу гапларни чиндан ҳам самимий, юрагидан чиқариб айтган экан. Афифа

бунга ишонди. Чунки Субут билан Даврбек ҳақида суҳбат-
ланганларида Субут қалати бир таниш айтган эди: «Даврбек
сизни чиндан ҳам севган бўлишни мумкин. Бироқ ўша кезларда
у ифрнинг ўзининг қандай аҳволида, қандай қучлар чапчилида
отанини тузукроқ англаб етмаган...» «Намга бир давлат идора-
сида чинларди қу ўша пайтда ҳам», дея эътироз билдирмоқчи
бўлганди Афифа. «Ҳама гап шунда-ки, у бечора мен давлат
идорасида ишлайман, қўлим узун деб ўйлаган. Ҳолбуки Давр-
беkning аялиди қисматиға аччиқимиз керак».

Афифа ўша суҳбатни эслаб, Даврбеkning мунгли икронини
тинглаб, юраги сал юмшад.

— Қўяверинг, мен сизни кечириб юборганман. Аслида ўшан-
да сиз бўлмасангиз бошқа биров бўларди Сизнинг ўрнингизда.
Сиз ҳарқалай одамгарчиликни билдирган одам экансиз.

Бу гапдан Даврбеkning руҳи қўтарилиб, кайфияти яхши-
ланди. Даврбегани.

— Ростини айтсам, Афифа, сизни ҳақиқат қаттиқ севаман.
Ҳеч кимни бунчалик севамагман. Биламан, эрингиз бор. Ҳой-
пахой, уни яхши кўрсангиз керак. Мардлик қилгани, сизни
қутқаргани учун, очиги, мен ҳам уни жуда ҳурмат қиламан.
Худди шунинг учун турмушларингизга аралашмасликка, ҳа-
лаз бермасликка аҳд этганман. Майли. Тинч бўласангиз, бўлди.
Аммо у сизни бир гирдобдан қутқариб, иккинчи бир гирдобга
ташлагани менга алам қилапти...

— Нега унақа дейсиз? Турмушимиз яхши...

— Ўзингизни бахтиёр қилиб кўрсатишга уринманг, Афифа.
Биламан. Қаншоқ янаётганларингиздан, ижарама-ижара
сарсон бўлиб юрганнгиздан, бунинг устига Субутнинг аввал-
ги хоғини нуқул уйингизга келиб, жанжал қўтариши, сизни
ҳалоб ҳақорат қилишдан хабарим бор.

Даврбек Афифанинг шусиз ҳам оғриб турган ярасига туз
сепган эди. Бейхтиёр кўзига ёш келди. Даврбек унга далола
берган бўлди:

— Қўйинг, хафа бўлманг. Ростини гап, ўзининг аҳволим
ҳам сизникидан яхши эмас. Бир қаранда бахтли ва тўқис ҳаёт
кечирётганга ўхшайман. Аммо илдирига қарасангиз, алдов,
ҳақорат, камситиш... Қафасдаги қушга ўхшайман. Олтин
қафасдаги қуш...

Афифанинг унга чинакам раҳми келди.

— О, бор-э, деб кетворсангиз бўлмайдингиз? — деди Афифа. Ичиди «менга ўхшаб», демоқчи бўлди-ю айтмади.

— Кетмоқчи эдим. Лекин кетолмаيمان. Ё қаматиб, ё ўқидир тириб юборишади. Мен улар учун бир навишадай гап...

Афифа унга нима деб тасалли беринини билмади. Орага ноқулай жимлик чўкди. Бундан фойдаланган Даврбек ички чўнтагидан аввал тайёрлаб келган конвертни чиқариб узатди.

— Мана буни олиб қўйинг, Афифа, арзимаган ёрдам. Илтимос, йўқ деманг. Чин юрагимдан, самимий. Сиз билан ҳеч бўлмаса ака-сингил бўлиб қолайлик. Ака сингилсизга ёрдам қилишга ҳақли-ку...

— Вой, қўйсангиз-чи. — деди Афифа астойдил. — Ўят бўлади. Нима деб оламан буни?

Аммо Даврбек қўйида қўймай тутқазди. *Сўнгисиди бу ерда ўтириш ортиқчаллигини тушуниб, хатжилдга солинган мақола-ни узатди:*

— Мана буни эса муҳаррирга бериб қўйинг. Шаҳсан ўзим олиб келганимни айтинг. Мен яна қўнғироқ қиларман. Хайр!..

— Хайр! — деди Афифа ва қаршиида етол ўстида ётган конвертдан қўзини олиб қочиб, бир зум дол туриб қолди. Анчадан сўнг конвертни бепарволик билан олиб, тортмага ташлади. Яна бир зумдан сўнг секин тортмани очиб, конверт ичига кўз югуртирди. Беш дона кўк қоғоз. «Беш юз доллар!». Бу — бир дунё пул-ку! Субут акасига нима деб айтади? Тупов кўни таширфиномага ўхшатиб, йиртиб, улоқтирмасмикан? Нега олди-а? Нега ҳам олди нуни? Керакмас, деб ортидан чошиб, тутқазиб юбормади? Шу қўйи бир неча сония афеус ва ўкинч оғушида ўтирди. Кутилмаганда ичидан бегона бир садо келди: «Хўш, нима бўпти? Ўзи берди-ку. Бир пайтлар қилган гуноҳининг эвазига жарима тўласа, нима бўпти. Ҳозир айрим аёллар очiqчасига тан сотиб, кун кўраёттир-ку. Сендан у «Яна мен билан юр», демаяпти-ку. «Ака-сингил бўлайлик», деди. Балким чиндан ҳам шияти холисдир. Бугунги қийин шароитда одамлар бир-бирини қўллаб турса, бунинг нима айби бор? Бировлар етимхонага садақа қилади. Яна кимлардир камбағалга қайишади. Даврбек самимий гапирди. «Ўзимнинг аҳволим ҳам

сизникидан яхши эмас», деди. Ичкүёв — иткүёв бўлиб, хотинининг идиоларига чидаб юргани рўст. Буни Субут акаси сўзлаб берган. Дарвоқе, Субут акасига бу пул ҳақида индамай қўя қолгани маъкул. Билмай қўя қолсин. Билса-чи? Даврбек совға қилган соат билан тўлла зағжирни сотиб, рўзғорга ишлатганида индамади-ку. Қўй, бу пул — ҳаром, демади-ку... Бу долларларни алмаштириб олса, йиллик ижара пулига, яна анча нарсасига етади...»

Шу ўйлар оғушида у қушни кеч қилди. Индан қайтаётиб, юз долларни сўмга алмаштириб олди. Бир сўмка пул бўлди. Бозордан ул-бул егулик харид қилди. Уйга ўзи хоҳламаган ҳолда яхши кайфият билан кириб келди...

6

Даврбек ҳам ўша куни уйга аёло кайфият билан қайтди. У мақсадига эришганини — Афира билан орасидаги жарликка янги кўприк қуриш бопланганлигини сезар ва вужудида бу кўприкни тезроқ битказини керак, деган иштиёқ алампаланар эди. Ана шу иштиёқ таъсирида у индаги нохушликларни унутди. Дарвоқе, акенга олиб, ўша нохушликларнинг сабабчиси ҳам маълум даражада Афифанинг эри Субут эди...

Анчагина олдин марказий газеталардан бирида унчиг имзо-си билан «Мансабнинг пархи неча пул?» номли бир фельетон босилганди. Унда виждотларда юриб, айрим мансабнараст дақмаларга «Юқори лавозимларга тайинлаттирмаман», деб катта миқдорда пул олган бир фирибгар аёл ҳақида ҳикоя қилганди. Аёл узок муддатли қамоқ жазосига ҳукм қилинган. Сал кейин афву умумий бўлиб, қамоқдан қутулган. Ўша аёл тушов куни дабдурустдан Даврбекка кўнғироқ қилиб қолди. Даврбек у аёл билан шахсан учралмаган бўлса ҳам айрим ҳамкасблари орқали танирди. Юраги шув этди.

— Авахон, ҳорманг, яхши юрибсизми? — деди аёл ва сурбетларча мақсадга кўчди. — Бир учрашиб, ҳисоб-китоб қилиб олсак...

— Қанақа ҳисоб-китоб, мен сизни танимайман-ку?! Ҳазиллашаяпсизми? Кимсиз ўзи?

Аёл Даврбекнинг олдига келиб-келиб юрадиган вилоятлик бир йигитнинг помини тилга олди. Ўша йигит яқинда автомобил ҳалокати туфайли оламдан ўтган эди.

— Ўлимидан олдин менга бир хат ёзиб берган. Шунга кўра, сиздан аяғачина оладиган омонатим бор. Агар тонсангиз, тилхатни тегинли жойларга топшираман. Оқтимол, газетада бос-тирсам ҳам бўлар. Хўш, учрашамизми? Ёки вақтингиз йўқми? Дарвоқе, менинг фикримча, ўша йигитнинг ўлими ҳам тасодифий бўлмаса керак?..

Даврбек қўрқиб кетди. Бу аёл қаёқдаги гапларин айтиб, тухмат қилишдан ҳам тоймайди.

— Мен ҳам тасодифий автомобил ҳалокатига учратмасликлари учун тилхатининг асл нусхасини япончи жойга бекитганман. Менга бир кори-ҳол бўлса, тегинли одамлар тегишли жойларга етказишади.

— Кечқурун соат еттида «Кўзгу» кинотеатри ёнида кутиб туринг, — деди Даврбек гапни калга қилиш учун. — Дарвоқе, сизни кўрмаганман-ку, қандай танийман?

— Ўзим топаман сизни. Айтилган вақтда келсангиз бас...

Даврбек қарахт аҳволда ўйлашиб қолди. Ўша марҳум йигитга бир-икки марта ёрдам қилган эди. Лекин шунинг бунақа тарафга айланишини билмаганди. Наҳотки, ўша йигит ўз хатида Даврбекнинг помини тилга олиб...

Ҳаяжон оғушида кинотеатр қаринсига изгарироқ борди. Панароқда туриб, асабий тарзда чекди. Бетоқат бўлиб у ён-бу ён юрди. Бир маҳал унинг ёнгинасига қоп-қора «Орел» машинаси келиб тўхтаб, ундан башанг кийинган, ёш ва чиройли бир аёл тушди. Даврбек «Наҳотки, бу ўша «опа» бўлса?» деб ўйлади. Машина сал нарига бориб турди. Аёл Даврбек томон юрди.

— Ассалому алайкум, Даврбек ака! Мен сизга қўнғироқ қилган ўша жафокан, ноҳак қурбон бўлган аёлман. Исмим Зулайхо!

— Яхши, — деди Даврбек ҳаяжонини босишига уришиб.

— Мана бу хатни бир ўқиб, кейин фикрингизни айтсангиз.

Қуз қуни бир тутам бўлгани учун тевааракка қоронғи тушиб қолганди. Даврбек хатни олиб, чўнтагига солди.

— Натижасини эртага, шу вақтда, шу ерда айтсангиз хурсанд бўлардим. Хайр! Эртага кўришгунча, — деди аёл ва машина томон юриб кетди.

Даврбек ишхонага қайтиб келиб, эшикни ичкаридан бекитиб олди. Тенадаги қандилни ўчириб, стол устидаги чироқчани ёқди. Кейин хатни чўптагидан олиб, ҳаяжон ва титроқ билан ўқишга тутинди. Бу хатнинг иккинчи нусхаси эди.

«Муҳтарам, Зулайхо опа!

Аввало, сиздан узр сўрайман. Биргаликдаги фаолиятимиз учун жабрни ёлғиз ўзингиз тортдингиз. Ҳеч кимни сотмагапингиз учун эса сизга улғу одамлар номидан ташаккурлар билдираман. Сизнинг мард аёл эканлигини билардим. Шу боисдан ҳам тез орада, соғ-омон қутилиб чиқдингиз. Шубҳасиз, оз бўлса-да, чеккан азиятигиз учун мукофот ва рағбатга сазовор бўласиз.

Муҳтарам опа! Ўзингиз яхши танийдиган «миқозлар»дан бир-иккиси менга келиб «Омонатни қайтармасанг, ёмон бўлади» деб таҳдид қилишди. Уларга меннинг помини бекор айтибсиз. Майли эди. Бўлар иш бўлибди. Сиздан илтимос. Улар билан ўзингиз яна бир карра гапланиб, сиз қўнғилларини тинчлантирсангиз. Ахир, менга ишонимаса, сизга ишонинглар. Қолаверса, шунча найт, шунча ишларни ҳал қилиб келганмиз-ку.

Сиз яна мендан шубҳаланиб юрманг. Мен худди келишганимиздек, иш тутганман. Омонатлар белгиланган йўналиш бўйича тегишли одамларга етказилган. Дарвоқе, майли, келинг, Сизга очикроқ айтақолай. Омонат Даврбек акада эди. Мен у кишига бир-икки учрадим. У киши омонатни қайтаролмаслигини, белгиланган йўналиш бўйича топишириб юборганини айтаяпти. Лекин қўл қовуштириб ўтирганим йўқ, деди. Масала ҳал бўлишини ваъда берапти. Лекин миқозлар сабрсизлик қилишаяпти. Уларни ҳам тушуңса бўлади. Миқдор каттароқ. Аслида мен Сизга бу хатни ёзмаслигим, Даврбек акадек ҳурматли ишонинг помини ошкор қилмаслигим керак эди. Лекин миқдор катта ва менга хавф икки томондан ҳам келиши мумкин. Шу боис ҳар эҳтимолга қарши библи қўйганингиз маъқул...»

«Аблаҳ! Сотибди-да, — деб ўйлади Даврбек. — У «мижозларидан» қўрққан. Қўрқини ҳам бежиз эмас экан. Уни ўшалар тинчитишган бўлса керак. Энди «опа» менга таҳдид қиляпти. Демак, менга ҳам хавф икки томондан... Опашиг талаби қанақа экан? Қанақа бўларди. Катта миқдорда пул сўрайди. Шан-тажчи! Қанча сўраркин?..»

Ўйга қандай борди, ичига нима кирди, тунни ва эртаси кунни қандай ўтказди, эсида йўқ. Миясида фақат икки хил ўй. Қанча сўрайди? Бериш керакми ё йўқ? Бермаса унга қанақа хавф таҳдид солади? Қайнотасига айтсинми? У хавфдан асрай олармикан?

Хуллас, кечки еттида кечаги жойга борган пайтида асаблари қақшаб, ниҳоятда толиққан бир аҳволда эди. «Опа» гапни чўзиб ўтирмади:

— Омонатни қайтариш керак!

— Қанча?

«Опа» тилга олган рақам Даврбек мўлжаллаганидан анча кам эди. Сал енгил тортди. Опа сизди ва изоҳ берди:

— Биламан, сизнинг айбишгиз йўқ. Сиз ҳам бировларга ишонгансиз. Шунинг учун мен «мижозлар»ни ярмисига кўндирдим. Бунинг устига битта одам қурбон бўлиб кетди. Ўша ҳолатни ҳам ҳисобга олдик. У йиғитнинг оиласига ўзим қарашиб турибман. Хуллас, айтилган миқдорни бугун, кечи билан эртага тўғрилаб бериш керак.

— Яхши, эртага шу вақтда, шу ерда, — деди гапни қисқа қилиб Даврбек.

Улар бу гал анча ҳушмуомалалик билан хайрлашишди...

Даврбек эртаси кuni айтилган миқдордаги «омонат»ни аёлга қайтариб берди ва кўнглида мишбаъд бу кимсанинг башарасини кўрмасликка олт ичиб, хайрланди. Опа ҳам буни тушунди, шекилли, қувноқлик билан деди:

— Ҳозирча дўконни бекитиб турамиз-да, энди-а? Агар яна очилса, беҳабар қолмайлик!..

Сўнгги киноя йўл-йўлакай Даврбекнинг миясини пармалади. «Дўконни мутлақо бекитиб ташлаш керак. Аммо у ҳолда хотинидан ё қайнотасидан сўранига тўғри келади. Бу эса итнинг итjалоққа суяк ташлашларини сўраб, думини ликилла-тишга ўхшаган гап... Падарига минг лаънат бу пулниг!..»

Даврбек, ҳар не қилса ҳам, омади қулган йиғит эди. Опа билан «хисоб-китоб» қилинган қушнинг эртасига бозор яқинида Африфага дуч келди. Уйга келган ҳам эдики, қайнотаси чақиртирди. «Оббо, бу қарп тузлқ яна бирон нарсани сездими?» деб ўйлади у юраги шувиллаб.

Қайнотаси бу гал озиқ чехра билан кутиб олди. Қучоқлашиб қўришди.

— Ошпитинимча, сиз уйдан сира пул олмас экансиз, — деди бироздан сўнг. — Аслида мен қизимнинг номига олиб берган дўконлар Сизга ҳам қарагани ку. Фойдасига ҳам тенг шериксиз. Ё у бермаяптими?..

Қайнота ўзининг «бермаяптими», деган сўзидан напъга қилиб, қаҳ-қаҳ уриб қулди. Кейин давом этди:

— Майли, хотинлар сал очкўзароқ бўлади? Сиз парво қилманг. Мана буни олиб қўйинг. Катта давраларда юрасиз. Меҳмонларингиз бор. Баъзан каттароқ харажатлар тортинга тўғри келади.

У шундай деб, столи тортмасидан икки бовлам пул олиб, Даврбекка узатди. «Қўверинг, керак эмас», деганига қарамай, зўрлаб қўлига тутқазди. Даврбек ноилож «Раҳмат», деб чўнтагига солди. Шу аснода «Хайриятки, қайнотам мешинг ишдаги «бизнес»имдан беҳабар экан» деб ўйлади. Қайнотаси эса худди унинг фикрини ўқиётгандек қўшиб қўйди:

— Лекин ишда пора-мора олиб, қўлингизни ҳаром қилиб юрманг. Сиз ўсадингиз йиғитеиз. Бизга сизнинг обрўйингиз керак. Пулни эса, қанча керак бўлса, мапа биз берамиз. Тортинмай сўрайверинг. Хўми?

— Хўп. — деди Даврбек юраги гушиллаб.

Шундан сўнг қайнота-куёв узоқ суҳбат қуришди. Суҳбатнинг мавзуси фоят кенг қамровли бўлгани учун муфассал тўхталиб ўтирмай, баёнимизни мухтасар қиламиз.

Қайнотасининг сўнги топишириги Даврбекнинг миёсига қаттиқ ўрнашди ва шу баҳонада дарҳол Африфани эстапига сабаб бўлди.

— Сўхбат Соким, деган бир муҳбир бор экан, тапийсизми? — деб сўради қайнотаси ва тасдиқ жавобини олгач, куёвига буюрди. — Уша йиғит билан бир суҳбат қуришг. Унга бизга хиз-

мат қилишни таклиф этмоқчимиз. Агар рози бўлса, менга бир учраштирасиз.

— Хўн бўлади. — деди Даврбек ва хизмат шималигиши сўраб ўтирмади. «Тижорат мавзусида биронта мақола ёздирмоқчидир-да», деб аҳамият бермади.

Қайтаётганида «Асифанинг пойқадами пок ва қўтлуг. Уни биринчи бор учратганимда лавозимим ошганди. Бу гал эса яхши тушим бўлди», деб ўйлади ва учраганда унга, албатта, тўрт-беш тапга ҳадя қилишни дилига тугди. «Қўли очикнинг қўнгли очик», деди ўзига-ўзи. Бу ақидани ҳеч қачон унутмаслиги керак.

7

Субут «Коррупциянинг илдизи қаерда?» номли мақоласида аввалги «Мансабнинг пархи неча пул?» номли мақоласини яна батафсил эслаган ва «Айрим попок кимсалар каламуш сингари давлат идораларига ҳам жойлашиб олган, уларни топиб, ҳаққоний жазога тортмоқ керак», деган сўзларни ҳам ёзган эди. Мақолада яна шундай жумлалар бор эди: «Жиннояткор гуруҳлар ўз одамларини давлат ва ҳокимият идораларига жойлаштиришга уринмоқдалар ва баъзан бунга эринмоқдалар ҳам».

Мақола турли бўғишларда турли эътирозларга сабаб бўлди ва газетага гарчанд ҳеч ким очикча тазийқ ўтказган бўлмасанда, «Моддий аҳволни имкон бермагани учун» бир муддат чиқишдан тўхтаб қолди. Мухаррир:

— Муассисимиз «Ўз газетам ўзимнинг оёғимга болта урадиган бўлса, унинг менга нима кераги бор» деяпти, — деди.

— Келинг, у ҳолда муассисдан воз кечайлик, — деди Субут.

— Қавақасига?

— Ўзимиз муассисе бўлайлик.

— Қандай қилиб?

— Оддий. Қайта рўйхатдан ўтамиз.

— Қани бунга пул? Сизда борми?

— Субут кулди. Ҳазил қилмоқчи бўлди:

— Менда бўлмаса, сизда бор. Шунча йил катта ишларда ишлагансиз-ку.

Мухаррир астойдил хафа бўлди.

— Демак, сиз мен ҳам мақолангиз қаҳрамонларидан, деб ҳисоблар экансиз-да? Ҳайф сизга! Мен сизга иншониб ўзимни шунча қурбонларга гирифтор қилиб юрсаму...

Сўбўт ҳазилланганини тушутирмоқчи бўлди:

— Она, кечиринг, мен ҳазилланмоқчи эдим. Сиз бениҳоя ҳалол, виждонли инсонсиз. Сизнинг ўринида бошқа муҳаррир бўлганда бу мақола ҳеч қачон чиқмасди...

Аслида муҳаррир мақолали чиқаришда иккиланганди. Сўбўт унга «Обрўйингиз охириб, яна каттароқ ишларга кўтарилиб кетасиз», деб тасалли берганди. Айни пайтда «сизга фақат тижоратчиларнинг жиловига алоқадор қисми эътироз билдириши мумкин, шундан кўрқмасангиз бас», дея огоҳлатирган ҳам эди. Ушунда онанинг мардлиги тутиб:

— Мен давлат ва халқ хизматидаги одамман. Қанақадир савдогарлардан кўрқмайман, босаверинг, — деганди.

Она у ёқ-бу ёқда чошиб, тавба-тазарру қилиб, муассиснинг кўнглига йўл тоқди. Газета чиқадиган бўлди. Аммо Сўбўт таҳририятдан кетилиш лозимлиги нарт қилиб қўйилди. Ўзи нуусиз ҳам Сўбўтнинг алами ичида эди. Уч кун олдин она «Эр-хотин бир жойда ишланган ноқулай, келин ариза ёзиб, уйда ўтира тургани, бошқа бирон таҳририятга ўтказамиз», деб Арифани бунақиб юборганди. Энди навбат ўзига келибди. Бу қанақа беодовик бўлди. Эътироз билдирди. Онага шунга олаётганида бунақа келишимгандек, дея ўпка-гина қилди. Аслида гап онда эмаслигини, у шунчаки, номига қўйилганини тушуниб турар, бироқ она ҳарқалай сиёсат майдонидан чиққан-ку, олдин қўнчирчоқ ролини бажаринга қўймаса керак, деб ўйларди. Не афсуски, унга ҳам қийин. Онанинг ўтинчали шогўҳига дош бералмаган Сўбўт дарҳол хонасига чиқиб, ариза ёзди. Аризага қўл қўйган ҳам эдики, телефон жиринглади:

— Салом дўстим Сўбўт, мен, Даврбек Муқимхоновман.

— Йхиви, эшитаман, — деди саломга атиқ олганини ҳам унутган Сўбўт. У Муқимхоновни орқаваротдан билса ҳам, сира гаплашмаганди.

— Сиз билан бир учрашсак, дегандим...

— Қайси масалада?

- Иш масаласида.
- Менга иш таклиф этмоқчимисиз?
- Шунга яқинроқ...

Субут иккиланди. Хайрон бўлди. Бу менинг ишдан бўшаётганимни қаердан билди, деб ўйлади. Ё опа айтдимикан? Бу одам нега менга гамхўрлик кўрсатмоқда?..

— Агар маъқул десангиз, ярим соатдан кейин менинг хонамда учрашсак. Пастга, мирнабларга тайинлаб қўйман.

— Майли, — деди бўшаниб Субут. Ҳозир «Чўкаётган одам хасга ёпишади», деган алфозда бўлгани учун Муқимхоновга нисбатан қийнона нафратини бир чеккага қўйиб туришга қарор қилди. Аризани муҳаррар ўринбосарига қолдириб, чиқиб кетди. Айтилган вақтда Муқимхоновнинг ҳузурда ҳозир бўлди.

Даврбек уни ошқ чехра билан кутиб олди. Ҳол-ахвол сўрашгач, дарҳол мақсадга ўтди. Қайиотасининг исми-шарифини айтиб:

- Танишсизми? — деб сўради.
- Эпигганман, анча бообрў, тadbиркор одам, дейишади.
- У киши сиз билан яқинроқ танишини биладими.
- Мақсад?

— Мақсад у кишига қаранди кўнгармоқли компания фаолиятини тарғиб этувчи мақолалар тайёрлаш...

— Мен реклама тайёрлаш билан шуғулланмайман-ку.

— Гап реклама ҳақида эмас. Янаям у киши ўзлари яқинроқ тушунтирадилар-ку, гап жиддий мақолалар ҳақида боради.

— Майли, у ҳолда бир тапшаниб кўрайлик. Фақат... Мен ҳозир ишсизман. Бугун «Сўз» таҳририятдан кетказилди. Бу ҳолатининг танишув ниятигига таъсири бўлмасмикан?

— Таъсири бўлмайди. Аммо танишув муваффақиятли якунланса, сиз жойингизда ўз ишингизни ҳам бемалол давом эттирaversиз. Мен бунга кафилян.

— «Сўз» газетасининг муассиси анча қудратли одам, унга анча-мунчаларнинг тиши ўтмас-ов.

— Ундан ҳам қудратлироқлар бор. Хотиржам бўлинг. Ҳамма гап сиз бугун учрашаркан суҳбатдонингиз билан тил това олганингизга боғлиқ.

— Бугун учрашми шартми?

— «Бугунги ишни эртага қўйма», дейдилар. Кечқурун у кишининг чорбоеларига борамиз. Соат етти яримда пастга кутаман.

Муқимхоновнинг охириги сўзлари буйруқ оҳангида чиққан-лиги Субутга малол келди. Сизмаганга олди.

— Бўйиги, етти яримда келаман, — деб чиқиб кетишга отланди.

— Яна бир оғиз гапим бор, — деди Муқимхонов уни тўхта-тиб. Кейин ўрнидан туриб, қия очиқ эшикни зичлаб ёпди. Субутнинг қаршисига келиб ўтирди. — Сизга мен ҳақимда ҳой-наҳой гапиринган бўлса керак. Афифа...

Субут қизарди. Хаяжонланди.

— Сал-пал, — деди паст овозда ва ўзини ўнглаб Муқимхо-новнинг кўзига савол назари билан тик қаради. Муқимхонов бир зум саросималаниб қолди. Бироз чайналиб, пойма-пой гап бошлади.

— Ҳаётда нималар бўлмайди, дейсиз. Хато, адасиш... Аммо меннинг ниятим чиндан ҳам ҳолис бўлган. Менга бу ҳақда га-пирини жудаям ноқулай. Муайян сабаблар бўлиб... Хуллас, мен амалга оширишга улгурмаган эзгу нини сиз бажардингиз. Бу билан ҳақиқий эркакнинг нинини қилгансиз. Мен энди Афифага бир сипил, деб қарайман. Сиз эса, қиёматлик укам-дайсиз. Бошқа фикрларга борманг.

— Бу гапларнинг нима кераги бор? -- деди Субут эсаси қотиб. — Сиз менни нин юзасидан чақирдингиз. Биз нин ҳақида гапланишимиз керак.

— Ҳарҳолда, билкиб қўйинг, сизнинг оилангизга соф ният билан қарайман, демоқчийдим.

— Агар шу гапингиз самимий бўлса, раҳмат.

— Мени тўғри тушуниганингиз учун сизга раҳмат. Демак, етти яримда пастда кўринамиз-а? Ҳозирча, хайр бўлмаса.

Агар руҳсат этсангиз, кенжурин чорбоёда бўлган суҳбат таф-силютини бир бошдан муфассал ёзиб ўтирмайлик-да, айрим ўринларига тўхталайлик. Аслиюқибат шу бўлган. Субут ўзига билдирилган таклифга жавобан «Менга ўйлаб кўрини учун фурсат керак», деб хулаланди. Суҳбатдон арифовин узун таш-лайилган одам эмасми, уни шоширмади.

— Ўйлаб бўлганингиздан кейин кўнгирок қиларсиз, — деб таширифомасини узатди.

— Сиз ҳам меннинг таклифимни яна бир карра ўйлаб кўринг, — деди Субут.

[illegible][illegible][illegible][illegible]

— Ҳақиқатан ҳам коррупция ҳаётини бадбод қилиб қўйди, халқни қорчи қўйди. Қўрашнинг қорачилигини кўриб қолдик. Буни яқин давллатларини ислоҳатига асос қилиб қўйди. Давлат раҳбарлари ҳақдорларидан ҳақдорларини, расмий раҳбар-шароҳатини қилиб қўйди қорчи. Мана

ана шу ҳодисанинг ижтимоий илҳизини топишга таҳлил этишга уринганман, холос. Ҳатиям андиша билан ёзганман, — деди Субут ички ҳаяжон билан. — Бўлмаса...

— Бўлмаса нима қилардингиз? — деди мезбон нонисандрок оҳангда.

Бу Субутнинг қазабини қўзғатди. Аммо ўзини босди. Кўнглига келган: «Бўлмаса сизни мисол қилиб келтирган бўлардим», деган гапни айтмади. Мезбоннинг саволини жавобсиз қолдирди. Мезбон унинг қўзига савол оҳангида бир зум тикилиб тургач, юмшади.

— Мен сизга ҳамкорликни таклиф этмоқчиман. Эпитдим. Яна ишдан бўшабсиз (Субут: «Дарров қаёқдан эпитга қолди экан?» деб ўйлади). Келинг, бирга ишлайлик. Яхши маош тўлаймиз. Қиладиган ишингиз ҳам унча қийин эмас, газеталарга корпорациямиз фаолияти ҳақида мақолалар ёзиб турасиз. Тўғри, бизда реклама хизмати бор. Лекин очинг, мен унинг ишдан қониқмаяпман. Биз жиддий иш қилаяпмиз. Бинобарин, бу ҳақда жиддий, таҳлилий мақолалар ёзиш керак.

— Вазифамнинг номи нима бўлади? — деб сўради Субут.

— Ўзингиз истаган ном билан атанг. Хоҳласангиз «Ахборот бўйича маслаҳатчи» ёки «Матбуот котиби» дейишимиз мумкин. Мудом ёнимда юрасиз, чет элларга борасиз... Мен ўз ҳаётим ҳақида бир китоб ёзишни мўлжаллаётirman. Агар сизга ўхшаган қалами ўткир ижодкор ёрдам берса, китоб ёмон чиқмайди, деб ўйлайман.

— Яхши таклиф, — деди Субут. — Бироқ мен эллай олмасам керак. Мен фақат таҳририятда ишлаганга, ўшандаям эркинроқ юришга ўрганган одамман.

— Бизда ҳам эркин бўласиз.

Субут кулди.

— Сиз айтётган вазифада эркин бўлишининг мантиқан иложи йўқ. Дарвоқе, агар маъқул топсангиз, бир таклифим бор...

Кейин у таклифини айтди.

8

Субут бир ҳафтача уйдан чиқмай ётди. Афифа кунора бозорга чиқар, тўлиб-тошиб келар, Субут «Пулни қасрдан олаясан?» деб сўрашга ботинолмас, юраги эса ниманидир сезар, шу

сезги баробарида ўзидан-ўзи жирканар, бироқ Афифага нисбатан на ёмон бир гап, на ёмон бир ўйни раво кўргиси келмасди. У аввалига Афифа «илгариги» ҳаёти мобайнида тўнлаган бисотларини сотиб, рўзгорга ишлатаялти», деб ўзини ишонтиришга зўр бериб уринарди-ю, бир оғиз «Хой, пулни қаердан олаяпсан?» деб сўранга юраги бетламасди. «Ҳечқиси йўқ, бу қийинчиликлар ўтиб кетади», дея ўзига тасалли берарди.

Афифа «Холамдан бироз қарз кўтардим» дегач, сал тинчланди-ю, лекин юрагининг ғашлиги ёзилмади. «Ўзимам биронтасидан беш-ўн танга қарз сўрасаммикан», деб ўйлади. Танишлари, дўстлари кўп-ку. Нима деб ўйлашади? «Ў-е, ҳолинг шу экан-ку», дейишмайдими? Шусиз ҳам кўнчилиги «Келин кўрарга чақирмайсизми?» деб масхара қилиб юришнибди. Орқаваротдан қулишаялти. Субут бундай муносабатга олдиндан тайёр бўлгани учун масхарага эътибор қилмас, фақат ишни юришмаётганидан асабийлашарди.

Сиқилиб ўтирган кунларининг бирида «Турмуш» газетаси таҳририятидан қўшироқ қилиб қолишди. «Ишга таклиф қилинмоқчи, шекилли» деб қувониб кетди у. Ёмон газета эмас. Илгариги муҳаррири Соҳиб Турғунов газетанинг обрўйини анча кўтарган эди. Кейингиси Ўктам Маҳмуд юқори идораларда ишлаган қуруқроқ одам бўлсаям, ҳарқалай, газетанинг мавқеини тушурмасликка ҳаракат қилялти. Ишласа бўлади. Аммо...

Ўктам Маҳмуд билан илгари ҳам бир-икки бор суҳбатлашишга тўғри келганди. Ўша кезлар у матбуот бошқармасининг масъул ходими эди. Субутни «дўстона» мулоқотга таклиф этиб, «ўсадиган йигитсиз, замона зайлига қараб ижод қилинг», деган мазмунда маслаҳат берган. Субут ҳеч нарсга демасдан чиқиб кетган. Шу боис бир томондан озгина ҳайрон ҳам бўлди. «Ўша одам мендек «тишратикан» журналистни ишга олишни мантиққа тўғри келмайди-ку», деб ўйлади...

Бежиз ўйламаган экан. Ўктам Маҳмуд уни сал бопқачароқ мақсадда таклиф этибди. Олдига таниш дастхат билан ёзилган узундан-узоқ бир мактубни қўйди.

«Хурматли таҳририят!

Мен буздан бир неча йиллар олдин катта умидлар билан Субут Сокин деган журналистга турмушга чиққан эдим. Авва-

[illegible][illegible][illegible]

1. Содержание (содержит перечень вопросов, подлежащих рассмотрению на заседании Комитета, с указанием ответственных за подготовку докладов и сроки их представления).

1. The first step is to identify the key components of the system. This includes understanding the hardware, software, and data involved. For example, in a web application, this might involve identifying the server, database, and user interface.

№ 11. 1990 г. 100 стр. 10 коп. Издательство "Синтез"

[illegible][illegible]

«Биле аригламизки, булар бизнинг буларга келганимиз, улар» - деди
Абдул Махмуд

[illegible]

Мениң көңүлүмдө мурдагы диним - дини Хыстам
Махмуддун өскөтүк Корго

— Үнэтчилэрийнхэн сийбү мэнгүбү өсөөдлэ бид мацдла тайёра-
найттар эхэр. Мек өсөөдү илгэрлэи бидгэниш, яхши бир салам

созиби, деб ҳисоблаганим учун, одингиздан ўтайлик, дедим. Балким ҳатойинсизни тунҳуриб, тўғри йўлга тушиб оларем, деб ўйлаганим...

— Мен ўзимни тўғри йўлдан бораяман, деб ҳисоблайман.

— Ҳарҳолда яна бир марта чуқурроқ ўйлаб кўринг. Нафақат одингиз ҳаётингиз, балки меҳнат фаолиятингиз қанақа бўлиши долзарбдир, қисмлар бизан бирга бўлишингиз ҳусусида фикр юритинг... Мақолаини ҳозирча тўхтатиб туришим мумкин...

Тўхтатишининг сира ҳождати йўқ, — деди жаҳди билан Субут. — Қандай янани, ким билан бирга бўлишни ўзим ҳал қилишга ақлим етади.

— Шунчақми?

Шунчақ!

— Ҳа,о биздан ҳафа бўлмайсиз, деган умидман.

— Асло!..

Уч-тўрт кундан сўнг мақола босилиб чиқди. Сарлавҳаси даҳшатли эди. «Тубанлик». Мазмунини ундан ҳам даҳшатли. Жумладан, шундай гаплар бор эди:

«Субут Соғин, инубҳариз, каттагина истеъдод соҳиби. Ҳалигача кучли асарлари бор. Аммо ҳаёти, инсонлар билан муносабатини қузатар олганан, ногоҳ ўйлаб қоласанки, бу истеъдодини унга Худо берганини ёки Шайтон? Зеро, ҳақ қандай буюк истеъдод эгуликка эмас, сузуликка, қабоҳатга хизмат қиларгани бўлса, ундай истеъдодни раҳмоний истеъдод эмас, шайтоний истеъдод, деб аташ жоиз бўлади...»

Субут Соғин бугунги ҳаётимизнинг фақат чиркин қора нуқталарининггина кўради. Ва ўз бахтинини ҳам ана шу чиркин жойлардан излайди. Олмаси ва фарзандидан воз кечиб, «туғиш қанақалардан бирига уйлашиб олганини ҳам бу фикрнинг ёрқин далилидир...»

Мақола «Хўш, энди айтинг-чи, озод ва эркин мамлакатимизнинг озод ва эркин қаламгашлари сафода бундай гўшан қимсаларни ўрин бормикан?» деб тугалланар эди.

Субут аччиқдонилади. У мақолаининг таҳминан шундай мазмунда бўлишини кутганди. Энди мени бирорса таҳририятга ишга олишмайди, деб ўйлади. Ҳарқалай, мақола муаллифи «истеъдодли» эканини тан олибди-ку, дея ўзига ачиқ тасал-

ли берди. Фақат, Муқимхоновнинг қайнотаси бу мақолани ўқиб, таклифини қайтариб олмасмикан, деган фикрга борди. Гарчанд, ҳали у ўша таклифга рози бўлишга қарор қилган эмасди. Ўшди «Рози бўлиш керак, «найтоний истеъдод»ни шайтон хизматига камарбаста этмоқ керак», деган хулосага келди.

Муқимхоновга қўнғироқ қилиб:

— Отахонингизга айтинг, мен розиман, — деди.

Муқимхонов мақолани ўқиган экан.

— Ноҳақлик бўлибди, судга беринг, — деди.

— Судланиб юргим келмайди. Яхиниси, ишни қилайлик, — деди.

— Отахонимиз ҳозир хорижий сафарга кетганлар, — деди Муқимхонов. — Қайтиб келганлари замон айтаман.

— Мақола туфайли у киши фикрларини ўзгартирмасмикинлар?

Муқимхонов негиздир кулди. Бу кулгунинг сабабини Сўбут кейинроқ аниқлайди. Ҳозирча эса иштиқлик билан жавоб кутди.

— Парво қилманг. У киши — реалист одам. Қўлида бундан баттарлар ҳам инлаб юрибди...

Сўбут «бундан баттарлар» деган гапга оғриниб улгурмади. Муқимхонов дарров изох берди:

— Қамалиб чиққан, мингта дордан қочганлар ҳам бор.

Сўбут ҳазил қилди:

— Мен ҳали мингта дордан қочинга улгурмадим.

Муқимхонов ҳазил билан давом эттирди:

— Ҳали ёшсиз-ку, улгурасиз...

— Жавобини қачон айтасиз?

— Ўн-ўн беш кундан кейин...

Ўн-ўн беш кун эмас, бир ой ўтди ҳамки, жавоб бўлмади.

9

Афифа Шаҳина хонимнинг «Аҳволдан хабар олгани» қадридон гўнаҳга бориб, беиз оқибди қолди. Уй янгидан таъмирланган, янада қимматбаҳо мебеллар, кўзчи ўйнатувчи шохона ғизамлару илмш-товоқлар билан жиҳозланган. Бир пайтлар Афифага қарашли бўлган кичкина хона ҳам зўр. Италияча

каровот устида ғоят нафис пунтиранг чойшаб. Шифтда бе-
жирим қандил, деворда қайендир манхур рассомнинг яланғоч
аёл тасвирланган сурати. Поёк нақлидаги зумрад рангли тушги
чироқ. Хуллас, кўз ўнгидagi манзара Шаҳина хоним исмига
монанд тарзда янаётганлигини равшан англатиб турарди.

— Рўнарадаги уч хонали уйин ҳам сотиб олдим, — деди хо-
ним.

— Юр, униям кўр.

Бу уй хошимнинг ўзиникидан ҳам зўр экан. Оврўво усдуби-
да таъмирланиб, боғидан ҳам гўзалроқ жиҳозланган.

— Хорижликларга ижарага бериб турибман, — деди хо-
ним. — Яхши тўланаяпти.

— Қанақа ижара, ойлақми? — деб сўради Афифа соддалик
билан.

— Йўқ, қулиқ, — деди хоним қулиқ билан жилмайиб. —
Биласан-ку, менга ойлиги эмас, қулиги муҳим.

Афифа хонимнинг исмига жилмайганини тушунгандек
бўлди.

— Миршаблар безовта қилинмаяптими?

— Миршабда томоқ йўқми, жонганим. Ўзинг қалайсан, ҳали
бўйингда йўқми? Шошилма! Келишчак бўлиб янаям очилиб
кейтисан. Эринг қалай? Ишлаяптими? Бўйанган, деб эшитган-
дим. Уйда ўтирибди? Ўлсин, бу эркак халқ. Дармоед! Ну
ничего, сенга бир гап айтаман. Агар хўн десанг. Ҳасни Давр-
бек аканг бор эди-ку. Ўша келиб туради ҳасним. Қайси бир
куни «Опа ростини айтсам, Афифадан бонқа бироғтаси кўзимга
кўринмайди», деб қолди. Хоҳласанг, айтаман, бир учраш...

Афифа ишдамади. Ўйланди.

— У яхши одам, ташлаб қўймайди.

— Ташлаб қўймагани шуми, деди Афифа қутилимаганда алам
билан. — Бузиб қўйиб, қочворганди-ку.

— Шунақа бўлиб қолган экан. Менга тушунтирди. Ҳозирги
хотинигаям қўнгли йўқ. Фақат сени дейди.

— Мен эримни яхши кўраман, хола. Камбағал бўлсаям...
шаънимни оқлаб инкоҳига олди.

— Мен сенга ундан ажрал дейтганим йўқ-ку. Биламан, яхши
йигит. Лекин ҳаётда омади чопмаган-да. Даврбек билан ойда-
сонда шу ерда учрашиб турсанг, у биллиб ўтирибдими? Билган-

деди. — Даврбекини қўли узди. Уштарам Ёрдани тегини муомала. Улар кетганда бир ошда яхши нонни жойлаб қўяди.

— Ана мен... бунинг учун чакиртирган эканман-да! — деди ўштарам ошда Афира. — қўйинг а...

— Ўзинг биласан, болам. Мен сени ўйлайман. Бил қўлини дунё ўтади-кетди. Орта индин бола-чақа дунйиса, ёўро бола-чақа нун берак бўлади. Хаёт оғирланиб кетди. Қўйинг. Мен ҳам ўштарамнинг кундан келиб юрибман бу амларини. Нунга, бераксини шу... Дунша-дуруст маданият ходими эдим... Ўзиб ёўро. Оша-ошанидан қабаа олдинми?

— Бораксини йўқ.

— Бораксини ўзи бўларми. Ўш дунё ширф-харажат келди.

— Холас, мен кетди борай.

— Вой, қайққа борасан, бутун қолсан-да. Саплашиб, йишми.

— Мўга айтганим йўқ.

— Телефон қил.

— Бонга сафар келарман.

— Қачон?

Афира Шахна хонимнинг астойдил қисганидан билгани, сапларини охиригача айтиб тугатмаган. У Даврбека «анила-аниб қўйдараман» деб айтганига ўхшайди.

— Индин, — деди Афира.

Келаски, бир ош келиб йўраб ўштарам. Ўштарамнинг ош келди.

— Майли, — деди Афира тини шалти қилиб.

Ўштарам бонгидан кейин ана ўштарам, холас уш Даврбекини қўлига қайтариб топширмагунча тиниш бонгидан ўхшайди. Ўзини қўлига қайтиб тушини оша... тамом, дотга оша. Ўштарам акасидан айланиб қўлади. Яна ўштарамнинг ширф-харажатини бўйинга олиш керак. Шармандаллик, уш... оштарамнинг юзини қандай қарайди.

Одамлар... нима одамлар? Кийинмигга, тагинидаги лавозимга, оштарамнинг лавозимини қараб муомала қилишди... холаси, шаҳарда номин чиққан... Лекин ҳеч ким уш шармандаллик, деб сазойи қилаётгани йўқ-ку. Қайтара... амашторлардан тортиб, миршабларгача «оша-оша» деб уштарам ўлиб қолмади.

Унинг хизмати ҳаммага керак. Эртага қариб қолса ҳам сондан чиқмайди. Оқ рўмол ўраб, отиниёйи бўлиб олади. Япашни ундан ўрганиш керак.

Афифа ўз фикрларидан ўзи қўрқиб кетди. Нималар деяпман, деб ўйлади. Ахир, Субут акамнинг ортидан чиқиб кетаётганимда «У уйга энди қадам босмайман» деб, қасам нимаганимдим. Субут акам кўзимда дунёдаги энг хушрўй, энг ёқимли, энг мард эркак бўлиб кўринмаганимди.

Никоҳ кечасида унинг бағрида симобдай эриб оқмаганимди. Ҳаётнинг энг олий лаззати севган одамнингнинг қучоғида эркаланиш эканлигини англамаганимди.

Афифа ҳали-ҳамон Субутни интиқ ва интизор бир севги билан севади. Унга қуёшга, ойга қарагандек, жудаям юксак, жудаям муқаддас ва тоза бир ҳилқатга қараган сингари қарайди. Оқпом чўкиб, хоб вақти яқинлашгани сари юраги дук-дук уради, ҳаяжонланади. Худди биринчи бор висол кечасига бораётган келинчак сингари вужуди шириш бир антикиндан титраб туради. Ҳар тун унинг учун эртақлардаги сингари сеҳрли олам, бамисоли фирдавсул маъво бўлиб туюлади. Лекин...

Тонг отиб, турмушнинг навбатдаги ноҳуш ва уқубатли танишлари бошланган заҳоти тунгун кайфиятга берилади. Ғарибона ноҳушта палласида «Мен сажда қилаётган илоҳа шу одамми», деган шаккок бир фикр пайдо бўлиб, Субутнинг ҳорғин ва ғамгин чеҳрасига асабий нигоҳ ташлайди. «Нега тўрт мучаси соғ эркак бўлатуриб, бир рўзворини тўкис қилиб қўйолмайди, нега Даврбекдай бўлолмайди», деб ўйлайди. Баъзида ҳатто «Мен бу одамнинг нимасига бунчалик сенинаман, севгисингами, меҳр билан қучиб, эркаланишаригами, аҳтимол, аввалги хотинини ҳам шундай эркалаган, тунда бахтиёр этиб, қундузи хор қилиб қўйганин учун ажралиб кетгандир», деган ҳаётларга боради. Ахир, аёл фақат тўшак учун яралмаган-ку. У ҳам одамтай япашни, ўйнаб-қулини, яхши еб-ичиб, яхши кийиниб, қариндош-уруғ кўзида, меҳмондорчиликларда ййраб юриши керак эмасми...

Шу ҳаёллар билан уйга оёғи тортиб-тортмай кириб келганида Субут мук тушиб, газета ўқиб ўтирар эди.

— Мени яна таъқид қилиб ёзишибди, — деди у ясама жилмайиб. — Тўнов кўни «Тўрмўн»да уринган эди. Энди ўзимнинг қадрдон «Ўҳ»ида ясашибди. Хайрият, бу сафар сал ёмшоқроқ. Қаранг а, бутун бир шаҳар маъбуотиннинг ментан бошиқа таъввини йўқ. Бу кетинида мен тезла миллий қаҳрамон бўлишим мумзини. Шунинг ўйлаб хурсанд бўлиб ўтирибман. — Лекин кўзларидан ҳафасини шундоққина сезилиб турар эди.

— Майки, ҳечқиси йўқ. Яқинда яхши ишга ўтаман. Ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

Ўнгирга Даврбекнинг қайночаси ўз қўшма корхонасига ишга таклиф этганини ўйлаб кўриб, розилик беришга аҳд қилганини айтди.

— Қачон ишга тунасиш, — деди Афифа ҳаёлида «Даврбекнинг қайночасидан бошиқа одам йўқмикан ишга таклиф этадими», деган фикр ўтиб.

— Эл жаноб ҳозир хорижда эканлар. Кетган заҳоти ҳузуринга бориб, ишини бонлаб юборамиз...

Афифанинг гап кўнгли сал ёрингандек бўлди. Қўшма корхона ҳарҳолда газета эмас-ку. Яхшироқ маош беришса керак. Овқат пинирди. Таомдан сўнг ювиниб-тараниб эрининг ёнига кирди. Субутнинг ҳам кайфияти анча яхшилланган, телевизорда алақандай киёни кўриб ўтирган экан. Хонани фаранги атир ҳиди тутди. Афифа эркаланиб эрига сўйкалди. Субут унинг хушбўйи сояларини ҳидлаб, бағрига босди. Ўзоқ ўчди. Қўлоқларига «Ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади, жопим, сизни хорижларга саёҳатларга олиб бораман, олтингу жаҳоҳирларга қўмаман», дея шивирлади. Субут Афифа ҳам аксари аёллар сингари зеб-зийнатга ўч эканини билар, бироқ ҳозирча улар ҳақида ваъда бериш билан чегараланишга мажбур эди.

«Аёл қўлоқлари билан севади», деганлари ҳақ гап. Афифа қандай эриди, сезимли ёрига бўёсалар ҳаля эди, қучоқига синиб кетди...

Бу тун унинг сезимлари ўзини яна ҳам ўткир ва поэтик, қучли ва айни чоғда нафис туюлди. Ўхш бу охириги тун. Ўхш эрта тонгда ҳаммаси тугайдигандек...

Даврбек ўзида йўқ хурсанд эди. Бутун унинг учун янги ҳаёт бошланади. Уч кун аввал таниш судьянинг ёрдамида никоҳини изм-жимда бекор қилиб, паспортга навбатдаги бўйдоқлик муҳрини бостириб олди. Қайноваси қиздан хаста қилгани етмагачдек, бир хаста пул ҳам берди.

— Бир умртинг киздан бўлиб қоламиз, — деди у хайралила туриб.

— Қизимдан хайра бўлмай, Хоризда беп-бегин йил яшасин, анча ақли жойига тушиб қайтсин.

— Ўзингиз-чи, қанча янамоқчисиз... у ёқда, — деди Даврбек, кунни кеча «сохибон қадрига» бўлиб, унга тарсаки тушириладан тан тортмасин, бутун жа қаринида муътираб турган қадрдон, энди эса «собиқ» қайновасига поинсанд назар танилаб.

— Мен... тезда қайтаман. Ниларни йўлга қўйиб...

Даврбек бу гапга унга аноммаса ҳам таниш чўзиб ўтирмади. Тезроқ хайр-хўш қилди.

Кеча шантажчи аёл билан охириги ҳисоб-китобини қилиб, «яраш битимингга» имзо чекисди. Демак, нилар жойида бўлади. Кечга яқин Шаҳиша хоним қўнғироқ қилиб, яна бир хушхабарни айтди:

— Ўртага кечқурун Афифа келади. Кириб ўтиш!

— Майли. Гапландингизми, сиз-сиз майли борми?

— Бор, сиз иккилачиб турибсиз. Ўринг билан кел, дедим. Агар эри билан келса, ҳали шимманган, бир ўзи келса, демак тайёр.

— Шоммане-шоммане, айтганча эри менга кеча қўнғироқ қилувди. Ини масаласида.

— Ушқа бўлса... нинга жойлане. Зудлик билан бирон нинга командировкага жўнатиб юборинг.

— Э янаин, онахон, ақлингизга қойил. Аммо бир кунда нинга қабул қилиб, ўша заҳоти сафарга жўнатини... бироз қийин масала-да!

— Йўзини тоининг-да, қўзим, шундай оддий шининг йўзини тоимасангиз, катта бир идорада нинга қилиб ўтирибсиз?

— Бўйин, ҳаракат қилиб қўраман. Лекин сиз ўзингизга тегишли масалада жавоб берасиз.

— Қўйғилинғиз хотирижам бўлсин...

Кейин Зоҳидий қўйғироқ қилди. Бу одам Даврбекнинг ёрдамида унинг қайиотасига тегишли мулкларнинг анчагина қисмини арзон-гаров сотиб олган, энди «ширинкома» ҳақида муфассал суҳбатлашни учун учрашув тайинлашни илтимос қилмоқда эди.

— Сиз шонистманг,— деди Даврбек. — Мен ўзим икки-уч кун миёнасида хабар қиламан.

— Минг бор узр, биродари азизим. Бизнес шундай бир ишқи, унда дўстлар орасидаги ҳисоб-китоб мумкин қадар тезроқ аниқлаштирилиши мақсадга мувофиқдир. Мен мард ва қўли очик ишсеиман. Бунинг устига ҳозир эринган муваффақиятимиз таъсирида ийиб турибман. Алҳол, ишон хом сўт эмган, бир-икки кун ўтиб кетиб, сахийлигимнинг миқдори камайиб кетишидан қўрқаман. Бу — ҳазил. Аммо халқимизда «Темирни қизинида бос», деган нақл бор. Келинг, бугунги ишни эртага қўймайлик. Қолаверса... шартнома шартига қўшимча сизга бир «сюрприз» бор эди...

— Бўпти. Бугун кечкурун...

— Ҳузурингизга ўтайми?

— Йўқ, бу ерда кўришмаганингиз маъқул.

— Унда... ўзингиз билган қадрдон чорбоғда бир чуқум ош буюрсам... Неччида келасиз?

— Саккиз-саккиз яримларда.

— Келишдик.

Даврбек айтилган вақтга етиб борди. Қуни кеча қайиотасига тегишли муҳташам дала-ҳовлида бутун ўзгача манзара, ўзга одамлар... Даврбекнинг мудроқ виждоли бир ишгаб қўйгандек бўлди. Хотинига эмас, қайиотасига салгина ачингандай бўлди. Қўйғироқ бўлсам ёмон одам эмасди. Мамлакат, халқ учун яхши ишлар қилиши мумкин эди.

Айб ўзида. Муштни эмас, каллани ишлатиши керак эди. Ҳатиям... у Даврбекдан бир умр мишатдор бўлиб юриши керак. Салгина арзон, демаса, сармоясининг ҳаммасини сотиб, пулни тегишли жойларга жойлаб, омон-эсон, сиклиққина четга чиқиб кетди.

Даврбек бўлмаганда, ким билади ул зот қанақа аҳволга тушар эди...

— Қадамларига ҳасанот,— деди Зоҳидий меҳмоннинг истикболига пешвоз чиқар экан. Қучоқлашиб кўришибди.

— Қани меҳмонхонага марҳамат.

Ҳанаматли меҳмонхонада дабдабали дастурхон тузалган бўлиб, ушшг атрофига атиги иккита курси қўйилган эди. Юзма-юз ўтиришди. Бир пиёла чойдан сўнг, кетма-кет сархил таомлар тортишди. Анвойи мевалар, мазали ва шифобахш шербатлар тано-вул этишди. Сўнгра хушбўй «Навапа» сигараси чекилди.

— Энди индан гаплашсак, — деди Даврбек.

— Буюрингиз, — деди Зоҳидий ёнида шай турган мулозим йигитга. Йигит зум ўтмай қора чарм «дипломат»ни кўтариб келди. Мезбон нимчасининг чўнтагидан бежирим калит олиб, қулфини очди. Лиқ тўла «кўк» боғламларни тезгина санаб чиқди. Кейин «дипломат» қонқорини ёпмай Даврбекка узатди:

— Айтилган миқдор. Санаб кўрасизми?

— Албатта, — деди Даврбек. — «Тоғиб олсанг ҳам санаб ол», дейишган.

Шошилмасдан санади. Боғламлардан бириши бузиб, ичини текширди. Кўнгли тўлди.

— Яхши, — деди Зоҳидийга қараб. — Ҳаммаси жойида. Энди бизга жавоб... Дарвоқе, аллақанақа «сюрприз» ҳақида гапирганмидингиз?

— Балс! Абадий дўстлигимиз рамзи сифатида сизга ушбу чорбоғни ҳам ҳадя этсам, деган бир фикри ожизим бор эди. Қўлимни қайтармасангиз. Ҳарҳолда ўрганган жойингиз.

— Мен бу ҳадяни қабул қилолмайман. Биринчидан, агар буни олсам, собиқ қайнотам ўз инқироziда менинг қўлим бор, деб ўйлаши мумкин. Иккинчидан, биласиз, нозик жойда ип-лайман...

— Оббо, камтарин биродарим-эй! Ахир, буни ўз номингизга расмийлантингиз шарт эмас-ку! Ака-укалар бордир.

— Барибир сезилиб қолади. Ундан ташқари, бүгун ака-укага ишонадиган замонми, биласиз-ку.

— Аслида мен сизга бир зовут ҳадя этмоғим лозим эди. Ишпингиз нозиклигини билиб шу кичик совға билан чегараланмоққа жазм қилгандим. Шуниям олмасангиз, мени хафа қиласиз, бек ҳазратлари!

Даврбек бир зум ўйлаб турган, миясига қандайдир фикр келиб, розилик билдирди:

— Майли. Советларнинг қабул қиламан. Муайян муддатдан сўнг мен айтган бир... одам номига олд-сотди қилиб, расмийлаштириб берасиз.

— Миннатдорман! Бошимни қўкка етказдингиз...

Даврбек қора «дипломат»ни олиб, шаҳар марказидаги, со- биқ қайиотаси қаноти остидаги бахтиёр ҳаётидан ёдгор бўлиб қолган муҳташам уйига омон-эсон етиб келиб, кейинги ойлар- да биринчи бор сокин ва ширин уйқуга кетди.

II

Афифа эрталабки ноҳуштадан сўнг Субутга ҳоласининг так- лифи ҳақида гап очинишга оғиз жуфтлади-ю айтолмади. Бироз- дан сўнг айтирман, деб ишга чалғиди. Шу орада Субут чақи- риб қолди:

— Ҳозиргина табиат муҳофазаси уюшмасидан қўнғироқ қилишиб, Орёлбўйи ҳудудига уюштирилаётган экспедицияга таклиф эгилди. Турқум мақолалар ёзини керак экан. Ҳарна, озроқ бўлсаям қалам ҳақи ишлаб оласиз, дейишди. Поезд кеч- ки бепида жўнарсан.

Афифа «Айтмаганим яхши бўлган экан, барибир бормасди, энди ўзим ҳам бормай қўя қоламан», деб ўйлади. Субут туш- ликдан сўнг «йўл-йўлакай қўмитага ҳам кириб ўтаман», деб чиқиб кетган, юраги ҳанриқди. «Ваъда берганим-ку, борма- сам ҳафа бўлмасмикан», деб ўйтай бошлади. Борса нима бўпти, бегона жой эмас-ку...

Ўўк, борини мумкин эмас. Субут акаси билса, ҳафа бўлади. Яхшиис. кўчага чиқиб бир пас айланиб келади.

Шу фикрда кўчага чиқди. Бир-икки дўконларга кирди. Бозорча яқинида «Мария Магдалена» деган янги аёл кийим- лари магазини очилибди. Ҳаммаси италияники, зўр кийим- лар. Афифа бир-иккитасини кўздан кечирди. Сўнгги молада тикилган. Лекин роса қиммат. Қанийди, шулардан бир сид- ра олиб, гўлдай яшиаб юрса. Пул бўлса-ку мановилардан олиб... Субутни ҳам кўзини ёндирган бўларди. «Наҳотки энди

бу ҳаётдан қувринди бўлиб ўтиб кетсам. Анови олифта, сатанг аёллардан қарим кам. Даврбек берган пул ҳам чирт-пирт бўлиб, сарфланиб кетди. Афифа топсам қайтариб бераман, шу одамнинг олдига тилим қисқиб бўлиб юрмасин», деб мўлжаллаганди. Қайда? Тонганлари қоринларига етмайти. Холасидан бери-тўрт сўм сўраб турасмикан? Кеча борганида бир оғиз жуфтлади ю айтолмади. Ўзим «Кўйлак берман» деган ганини эсидан чиқарган, шекилли, идамади. Ё бутун борса берармикан? Пул-чи? Пул берадимми?.. Борини керак!..

Оёқлари беихтиёр ўша томонга етаклади.

Холаси ошнинг тагини солдириб, қутиб ўтирган экан. Севинч билан бағрига босди. Меҳмонхонага бошлади. Антиқа дастурхон тузбди. Ананасдан-банангача, кивида-мангогача қўйибди. Қизил баллиқ билан қора икрани айтмайсизми?..

— Вой, шунча нарсани менга қўйдингизми? — деди содда севинч билан Афифа.

— Ҳа-да, болажоним, сенга бўлмай, кимга бўларди? Арзийсан. Бегона эмассан-ку. Ўзимам анчадан бери би-ир яйраб ўтирганим йўқ. Манови ичимликларни қарас: шотланд вискиси, колумбия текиласи, франциянинг «Наполеон» коняги. Буларнинг ҳар бири мундайроқ одамнинг икки ойлик маошига келади. Янагадан кейин яйраб яшаш керак-да!

Хоним чор қирра иппани очиб, қадахларга қаҳрабo тусли хушрўй ичимликдан қўйди.

— Қани вискидан олайтик! Учраганимиз учун. Ол-ол! Манови «Моцарт» шоколадини газак қил! Моцарт кимлигини эшитганмисан?

— Бастакор, шекилли. — деди Афифа виски тўла қадахни димоғига яқинлаштирар экан. Ўтқир, аммо хушбўй ҳиддан боши айланиб кетди.

— Баласи! Саводинг чакки эмас. Қани ол! Астада сен бойбадавлат, кибор оғлаши гуллатадишан қиз эдиш-у қисмат экан, ялангоёқ бир мухбирнинг тағида хор бўлиб юрибсан-да. Майли, ол!

Холасининг сўнги гаплари сиқилиб турган ярасига туз бўлиб сепилди. Афифа кўзини чирт юмиб вискини ичиб юборди. Ичига ўт тушгандек қуйдириб кетди. Дарҳол сархуш бўлди. Буюк

бастакор суврати чизилган қоғозни очиб, битта шоколадни овзига солди.

— Жуфт қилайлик, кейин ошнинг гуручини солдирамиз, — деди хоним қадаҳларни яна тўлдирар экан.

— Холажон, менга қуйманг, маст бўлиб қолдим, — деди Афифа қўзи сузилиб.

— Қўйсанг-чи, бир қадаҳга дарров маст бўладими одам. Бу ичимлик аёлининг гўзаллигига гўзаллик қўшади. Қани ол! Сенинг бахтинг учун! Ҳаётда омадинг келиши учун! Чиройли-чиройли фарзандлар кўришинг учун!

Афифа бундай тилак учун ичмаслик мумкин эмаслигини англаб, қадаҳни қўлига олди. Ўзини мажбурлаб синқорди. Зум ўтмай енгил тортганини, кайфияти яхшиланиб, кулгиси кетаётганини сизди.

— Чиндан ҳам зўр ичимлик экан, — деди холасига меҳр билан боқиб. — Раҳмат сизга, холажон! Келинг, бир қучоқлаб ўпай!

— Ҳозир-ҳозир, шошма, ҳали роса ўиншамиз, — деди хоним соатига қараб. Кейин ошхона томонга юзланди.

— Ҳой, Зеби, гуручини сол!

Шу лаҳзада эшик қўнғирови жиринглади. Хоним диқ этиб ўрнидан туриб, эшик очгани кетди. Бир неча сониядан сўнг Даврбек Муқимхоновни бошлаб кирди. Афифа сархуш бўлса ҳам юраги «шув» этганини сизди. Бейхтиёр «Вой» деб, ўрнидан турди.

— Не-не. қимирламамг, безовта бўлманг, — деди Даврбек. — Сизларга ҳалақат бериб қўйдим, шекилли. Ишдан бугун барвақтроқ чиқиб, уйга кетаётгандим. Йўл-йўлакай опамизни бир кўриб ўтай, деб киргандим.

— Қадамизгиз бош устига, азизим! — деди хоним.

— Қани тўрга ўтиш. Бизлар хола-жияи би-ир дардлашайлик, дегандик. Келганингиз яхши бўлди. Сиз ҳам бегона эмасиз. Афифа билан кўришмагандларингизга ҳам юз йил бўлгандир?

— Шундоқ-шундоқ! — деди Даврбек тўрдаги курсига ўтирар экан. — Аммо поқулайроқ бўлди-да, бостириб кирганим. А, Афифахон?

— Йў-ўқ. Нимага эди. Хуш келибсиз, — деди Афифа тик турганча чой қўйиб узатар экан.

— Ҳой, чойини қўятур, маъонидан оқинилар. Кечикканларини учун жарима солиб, катта ишлага қуямиз. — деди хоним вискидан узатар экан.

— Не, бўёғи қандоқ бўлади. Мен рузда эдим-ку.

— Қўйсангиз-чи, сизни ким тўхтатадди. Қозаверса, ёни-гизда яқин аёл олиб турса-ю эркак бўлиб...

— Афирахон олаётган бўлсалар, унда оқинилар — деди Даврбек.

— Мен эдири йимайин. хола...

— Вой, қизикмасан, шундай ҳурматли меҳмон билан ичмайсанми, мени уялтирма, болам. Ол-ол! Мен ҳозир ошнинг сўздираман!

Учинчи қадахдан кейин Афифа ўзини қундай эркин ҳис этди. Яна ҳам қувноқланди. Даврбекнинг юзига дадилроқ рази солиди. Ярашиқни костюмига, қордек ошноқ кўйлагига, олтин тўғноғичли тўқ қизил бўйинбоғига, билатигадаги чиройли соатига, чап қўлининг шаҳодат бармоғидаги пикхоҳ узугига ҳавас билан қаради.

— Узукни... чап қўлингизга тақибсанми? Кенноийим...

— Эшитмабсиз-да? Акрайиб кетдик-ку.

— Не, нега?

— Сиз қарганган экансиз, текисли. Турмушимиз бўлмади.

— Вой, нега қаррайман. — деди Афифа жикмайиб. — Қарраганим йўқ.

— Қаргангансиз йўқми? Текис ростиин айтсам, қарганга ҳақингиз бор. Сизнинг олдингизда бар умр гуноҳқорман. Шу гуноҳин юзлини учун эди тоқ ўтинга аҳд қилдим.

— Қўйинг, унақа деманг. Мен сиздан хафа эмасман.

— Ростданми? Дўст бўлиб қоламизми умрбод.

— Дўстмиз-ку. Ёрдам қилдингиз...

— Қўйсангиз-чи, Афифа арзинмаган парса. Агар истасангиз, ҳаётим сизиники...

Ош сўзилиб, суҳбат узилди. Хоним «Ошнинг тагида қолсин», деб қўярда-қўймай, яна бир қадахдан қўйди. Афифа ин-ракайф бўлди. Ошдан тузук еълмади. Қўзларини шифтдаги чақноқ қандилга тикиб, сархуш ўй сурди. Қулоқларида Даврбекнинг «Истасангиз ҳаётим сизиники», деган сўзлари такрор-

такрор янграб турар, хаёлидан «Бу одам аслида ёмон одам эмас, ўшанда... менига уйланганини хоҳлаганди-ю, хотинининг жаъжал чиқаришидан қўрқиб, уйланолмаганди. Мана энди, ажралибди, боини очик...», деган фикрлар ўтарди.

Шу тахлит у хонимнинг секингина чиқиб кетганини ҳам, Даврбек ўрнидан туриб ёнига келиб ўтирганини ҳам англамай қолди. Билагида иссең кафт ҳароратини сезгач, сал-пал ўзига келди. Ялт этиб, ўтирган жойга қаради. Йўқ. Ёшиқ берк. Қўлини тортмоқчи бўлди. Лекин бу хоҳиш қўлига етиб бормадди. Даврбек унинг момикдек ошпоқ билагини оҳиста, меҳр билан силар ва шивирлаб бетўхтов гаширарди:

— Афифа, азизим. Умримда битта одамни севдим. Қаттиқ севдим. Ўша одам — Сиз! Шунинг учун хотинимдан ажралдим. Менга сиздан бошқа ҳеч ким, ҳеч бир аёл керак эмас...

Даврбек шундай дейиш баробарида Арифанинг юзиг билан қучоқлаб ўзига тортди. Юз-кўзларидан ўша бошлади.

— Вой, эрим бор-ку... Уят эмасми...

— Севинганлар учун бунинг уяти йўқ, Афифа. Сиз ҳам... мени яхши кўрасиз-ку. Шундай эмасми?

Афифа индамади. Заифгина қаринлик кўрсатар, ичкилик таъсиридаими. Даврбекининг қучоғидан сугурилиб чиқишга ҳоли етмасди. Даврбек эса, борган сари авжланар, иссең нафаси билан зўр бериб, Арифанинг дудоқларини назарди.

Шу бир неча дақиқа давомида Арифанинг кўз ўнгидан нималар ўтганини, кўнглида қандай ўй-хаёслар кечганини ширхлаб ўтириш шартмикин?

Ўан бир марта ҳаётда қоқилган, кайини имонди бир инсон муруввати туфайли юзи ёруғ бўлган ён аёл яна такроран зинно ботқоғи сари ўз ихтиёри билан қадам тилигани ақлга сиғадими? Бунага ишанса бўладими? Ҳамонки, фаҳш ботқоғига бўлган чиркин моҳридан қутқалолмаган экан, уни ўша ботқоқдан сугуриб олиб, юзиб-тараб ўтиришининг ҳоқати бормиди? Нега Афифа қасминини бўлди? Нега яна бу ифлос хонадонга ўз оёғи билан юриб келди. Наҳотки, буни турмуш, ҳешу ақрабодлик муносабатлари ҳосиласи, дея оддий ва жўн ивоҳлаш мумкин бўлса? Нега шундай бўлди? Наҳотки, «Ўрганган қўнғил ўртанса қўймас», деган нақд ҳамини тўғри ва унда ҳеч қандай истисно йўқ? Афи-

фанинг ўрнида бошқа аёл бўлганида нима қиларди, деган саволлар жонзми? Эҳтимол, бу сатрларни ўқиётганда кимдасидир шундай саволлар туғилгандир. Дастлаб, биз ҳам шу каби саволлар қаршисида лол қолдик. Ва англадикки, бу саволларнинг жавобини ҳикоямизни бошдан-охир ўқиб бўлгачгина топиш мумкиндир.

— Келинг, яна ичамиз, — деди қутилмаганда Афифа.

— Майли, — деди Даврбек уш қучоғидан бўлатиб, пишани қўлга олар экан. — Юринг, анови диванга ёзилишиброқ ўтирайлик.

Афифа гандираклаб ўрнидан кўзгалди.

— Мен ҳозир келаман, — деб деворга, эшик кесакисига суяниб, даҳлизга чиқди. Ошхонага қаради. Хизматкор аёл ҳам, хоним ҳам қасққадири ғойиб бўлишган. Хонадон сув қуйгандек жим-жит. Ҳаммомга кириб, юзини ювмоқчи бўлди. Муздай сув сал ўзига келтирди. Қайтиб чиққанида Даврбек қўлида шиппа ва қадаҳлар билан даҳлизда кутиб турарди. Афифа меҳмонхонага кирмоқчи бўлди. Даврбек эшикни гавдаси билан тўсиб, елкаси билан уни ётоқхона сари оҳиста итарди.

— Юринг, мана бу ёққа. Ўзингиз япаган хонага. Эсингиздами, шу хонада учрашганимиз?..

Афифа индамади. Хонага кириб йиқилиб кетмаслиги учун каровот устига ўтирди. Даврбек қадаҳ узатди.

— Олинг!

— Қўйинг, ичмайлик шунини, майлими, — деди Афифа ялинган оҳангда. — Энди сал ўзимга келдим.

Даврбек қадаҳларини тумбочка устига қўйиб, яна Арифанинг ёнига ўтирди. Белидан қўлини ўтқазиб, ўзига тортди...

— Сизга... бир совға қилмоқчиман, — деди у Арифанинг нафис қулоқларидан ўпар экан.

— Нима совға, — деб сўради Афифа.

— Ҳозир... ҳозир айтаман. — деди Даврбек ва унинг кийимларини бирма-бир еча бошлади. Афифа азбаройи қизиққанидан айтирлик қаршилиқ қилмас, нигоҳларини Даврбекнинг эҳтиросдан қизариб, сўзилиб кетган кўзларига тикиб, жавоб кутарди. Даврбек уни буткул ечинтиргач, ўзи ҳам ечиниб, кўрнага кирар экан сирли қилиб шивирлади:

— Давроллама ҳовли. Эртақлардаги сингари бир қаср... Фақат «Сизни яхши кўраман», деб айтсангиз кифоя.

Афифанинг кўз ўнгисида киноларда кўрган шоҳона сарой гавдаланди. Инюнгиси келмади. «Қани у ёни шма бўларкан», дея секин шивирлади:

— Сизни яхши кўришимни билардингиз ку. Ўзингиз ташлаб кетдингиз-да.

— Энди сира-сира ташлаб кетмайман. Айтгин. «Яхши кўраман», дег.

— Яхши кўраман...

Афифа шундай деди-ю «Нима бало, чиндан ҳам яхши кўраман, шекилли», деб ўйлади. Даврбекнинг ўинчлари, бутун бадани бўйлаб сирғалаётган юмшоқ ва иссиқ қўли ҳуш ёқаётганди. Гавдаси ҳам аввалги биринчи мартадаги сингари қўлол ва ёқименз эмас, худди азаддан танишдек туюларди. Қисқаси Афифа ўзида Даврбекка нисбатан майл сезд. Бу майл, аслида, шу топда, «Ҳовли совға қилма», деганидан сўнг пайдо бўлиб қолган эмасди. Бу майл ҳатто боя ичкилик таъсиридан сархуш бўлгани учун қучоқлатгани, ўптиргани таъсирида уйғонган ҳам эмасди. Бу майл... назарида ҳув ўша қуш, инхонада Даврбек кўярда-қўймай нуз ташлаб кетган чоғда туғилганди, деса тўғрироқ бўлар. Оҳтимол, ўшанда бу майл, роса қийналган аёлнинг кутилмаганда пайдо бўлган нажоткор, халоскор инсонга миннатдорлиги шаклида юзага келган бўлиши мумкин ва агар Даврбек ўшандан кейин кўринмай кета қолганида Афифа бу майлни енгини мумкин эди. Бироқ...

«Менга бир чимдименина бўлса ҳам яхшилик қилган одамларга ўн ҳисса яхшилик қилиб қайтаринини хоҳлайман», деганди у инкоҳ кечасида Субут ақасининг бағрида ётаркан. «Сиз менга бир умрга арангулик яхшилик қилдингиз. Шунинг учун ўла-ўлгушимча кўришимиз бўлишига тайёрман».

Ўшанда у худди шу баҳона билан ҳолаесидан воз кечолмаслигини, устича-устак яна Даврбекнинг тузониға тушишини билганмиди? Янаям ким билди, дейсиз. Ҳарҳолда у шу лаҳзада Даврбекнинг оғушида роҳатланиб, тўлғанар экан, кўнглидан «Бу одам — яхши одам, бу одам менга мудом яхшилик қилиб келаяпти, чунки мени яхши кўради, шунинг учун мен ҳам яхши кўришим шарт», деган фикр ўтар

ва шу фикр баробарида ишоп-ихтиёрини Даврбекка топ-ширган эди...

— Айтинг, қанақа ҳовли, — деди у Даврбек кучогидан бўшат-гач, чуқур ва ширин «уф» тортиб.

— Шаҳар четида бир ажойиб дала-ҳовли бор. Ўшани сиз-нинг номингизга олиб бераман. Маликалардай роҳат қилиб яшайсиз.

— Бунинг учун менга қандай шарт қўласиз?

— Ҳеч қанақа шартим йўқ. Мен севсангиз, бир умр севги-лим бўлсангиз бас.

— Субут акам чи?...

— Субут акашгиздан ажраланишга тўғри келади.

— Сиз уйланасизми, кейин?

— Албатта!

— Унақада ҳовлини ўзингизнинг номингизга олаверсангиз бўлмайдими?

— Бўлмайди. Ган-сўз кўнаяди.

— Мен... Субут акамдан қандай ажраламан? У одам менга жуда азиз...

— Афифа, Субут чиндан ҳам яхши одам. У билан дўст бўлиб қоламиз. Лекин сиз ундан ажралмасангиз бўлмайди. Эҳтимол, дарҳол эмас, бир-икки ойдан кейин. Бу орада мен уш шга жойлаб қўяман. Аслида, бугундан ишга жойлашди, деб ҳисоб-ласак ҳам бўлади. Табиатишунослик уюшмаси матбуот хизмати таркибида Орол бўйига жўнатдик-ку.

— Ие, ҳали сиз жўнатганмидингиз?

— Ҳа, бугун сизин ишма бўлсам кўришим керак эди. Шу-нинг учун кеча кун бўйи эрингизга иш изладим. Табиатшунослар уюшмасида ўрин бор экан. Равси аввал тикхирлик қилди. «Қувғинди» журналист-ку, ололмаймак, деди. Ниҳоят кўнди. Орол масаласида бир-иккита ижобий мақола ёзганидан кейин маош тайинлайди.

— Ҳовлини... у кишига ишма, деб айтаман.

— Буёғини ўйлаб, келишиб қўйдим. «Ҳоламники, менин номимга олаяпти», деб айтдинг.

— Барибир эртаги-кечми, билиб олади-ку.

— Унгача ажраласиз. Ушгаям шу йўл маъқул. Оиласи билан ярашсин. Боласи бор... Обрўин ҳам тикланади.

— Ҳаммасини ўйлаб, ишитиб, ҳал қилиб қўйибсиз-да. Ўйлангиз зўр, — деди Афифа ўлкалаган оҳангда. — Менинг об-рўйим-чи?

— Сиз хафа бўлманг, Афифа. Сизнинг обрўйингиз ундан ҳам баланд бўлади. Ўқини битказганингиздан сўнг судьяликка ишга жойлайман. Мен сизни олий табақа хонимлари сафига олиб кираман. Бойвучча бўлиб, зарга қўмилиб юрасиз...

Бу гаплар Афифага мойдек ёқди. Даврбекининг бошини кўкенга бошиб, сочларини силади. Шу тахлит улар тонгга қадар ишрат ва суҳбат ила машғул бўлинди.

12

Субутнинг яна омади келмади. Орол муаммоси ҳақидаги мақоласини биронта газета босмади. Уюшма раҳбари хафа бўлди.

— Тирноқ остидан кир қидирмай, қисинаётган ижобий ишлар ҳақида ёзинг, деб айтганим-ку, — деди.

— Ҳалиям ижобий қилиб ёздим. Гум қилиб юборилган миллион-миллион пуллар ҳақида дом-мим деганим йўқ. Бир-ик-кетта муаммоларни санаб ўтдим, ҳолоё, — деди у елкасини қисиб.

— Қўйсангиз-чи...

Субут уюшмадан ҳафсалаеп нир бўлиб чиқиб, қадрдон хиббонда кечгача тегираб юрди. Хайларга берилди. Бу хиббон унинг энг масрур ва энг маҳзун лаҳзаларига бирдек гувоҳ. У не-не эвричишларга шохид бўлган бу кўҳна маскандаги тирап сукунатдан ҳаловат товар эди. «Сукунат — абадиёт. сукунат — ҳикмат» қабилиндаги фалсафий ҳулосалар чиқарар ва тоҳ-тоҳида «Нега мен бу ҳикматни тушунаману сукунат сақлашни ўргатолмайман-а» деб ёзгирарди. «Сукунат — бу қудрат!» деган фикр келди хайлига. Сукут сақламоқ учун кучли бўлмоқ керак. У кучли бўлолмади. У шафқатсиз бўлолмади. Турмушнинг оддий маймашалари қаринида ожиклик қилмоқда. Ҳалибуки, сукут-ли ва сокин бўлишни бир умр орзу қилади. «Сокин», деган тахаллусни ҳам шу мақсадда ташлаган. Аммо сокин бўлолмади. Энди сокин бўлмай, тиш ва жим яшайман, деб турганида...

Муқимхоновнинг қайиотаси хорижга қочиб кетганидан Субутнинг хабари йўқ эди. «Эрта-индин чақириб қолар», деб

кутиб юрганли. Бугун эшитди. Эшитиб ҳайрон қолди. Қизиқ. Нима бўлди экан? Жуда тез ривожланган эди. Бир неча кўнма корхоналар, тижорат дўконларининг катта тизими, данилла-ма ҳовли-жойлар... Миниминларга кўра, ҳаммасини сотиб, бир кечада бутун оиласи билан қайиб бўлибди. «Муқимхонов нима қилади эди? Ҳойнаҳой бу гал ҳам сувдан қуруқ чиқиб қолган бўлса керак. Муқимхонов — мангу барҳаёт кимса. Ўтда ёнмайди, сувда қўқмайди. бамисоли ўлмас Канҷой!»

Кейин эшитиб тушундики, янгиинимага экан: Муқимхонов қайночаси қочиндан илгарироқ хотинини талоқ қилиб улгурган экан. Сўбут унинг қайночасига бироз ачинди. «Оғзи ошга етганда бурни қонагани яхши бўлмапти. Янаям ким билади, балки айнан бурнинг қонадани асраш учун хайр-маъзурни насб қиландир. Унинг бурнига кимнинг иши бор экан».

Кўни кеча кўлини қайга узатса етдиган, беҳисоб молу давлат соҳиб, қудратли бир қорчалон одамга бирданга сиққонининг иши минг таңга бўлиб қолса я! Бу ниманинг аломати? Замон ўзгараётгани? Шундай бўлса, мен — жамият ҳаётининг бамисоли барометри ҳисоблангани «журналист жаноблари» буни нега сезмай қолди? Гўё ҳаммаси жойида эди-ку. Бўрилар тўқ, қўйлар соғ-омон. Батъи менга ўхшаган сурувдан адишанларини ҳисобга олмаганда... Ёки бу мафсиянинг таъсир доираларини таланиши «оқибатимикан?». Йў-е, бизда қанақа мафия бўлсин. Шундаки... Қайнота ҳазратлари ўз доирасидагилардан кимларгадир ёқмай қолган бўлиши мумкин. Ҳа, худди шундай! Сўбут буни сўнгги суҳбатда сал-пал тушунагани бўлувди. Ушанда ҳаяжонланиб кетган Сўбут «Сизнинг имкониятларингиз катта, эди ўз матбуотингизга эга бўлишингиз керак», деганда суҳбатдошининг ҳукмфармо чехрасида кўрқув аломати зоҳир бўлган. «Қўйсаяғиз-чи, ўзи шунга ҳам... батъи бировларнинг кўришга кўзи йўқ», деб гапининг ярми ичда қолиб кетган.

«Ҳа, шунангиз қудратли одамлар силиб кетаётган бир пайтда Сўбут ўқиниб ўтирмаса ҳам бўлади. Тўғри, ўқинишдан фойда йўқ. Лекин лажо керак. Янаам учун эса худ керак. Иллама-санг, ким худ бериши. Афёфанинг хонимдан олаётган қарзига қанча янаам мумкин. Қарзини қайтариши ҳам керак. Сўбут,

ўша кунин таклифига дарҳол рози бўлақолмабман-да, биргаланиб хориққа кетиюардим», деб ўйлади. Олиб кетармиди? Бонига урармиди. Ўзи икки оёғи бир этикка тикилиб турганда. «Ўзим кетсам-чи?» деб ўйлади. Қаёққа? Қаёққа бўлсаям. Ахир, шунча одам кетаяпти-ку. Лоақал мардикорлик қиларди. Ё кўча суиурарди...

Бу ҳақда илгари ҳам кўн ўйлаган. Аммо у кетолмаслигини билади. Умри бино бўлиб, бирорта хорижий мамлакатга бормаган. «Сафар — дар Ватан, хилват — дар анжуман», деб изоҳлайди ўзининг аҳволини. Аслида бу хоҳиш-прода билан эмас, имконият билан боғлиқ ҳолат бўлса керак. У мудом қўл учда тирикчилик қилиб ўсди, ўқиди, ишлади. Шунинг учун бўлса керак, табиатан ўтроқ бўлиб қолди. Йўқса, аждоглари кўчмагчи ўтганини, отаси яқин-яқингача «Бобомдан қолган» деб, кигизли ўтовин асраб юрганини билади. Ё қинилоққа кетсамикан? Отасидан қолган ўша кигиз ўтовин даштга тикиб чўпонлик қилса-чи? Қани унга қўй? Бир вақтлар икки юз мингтагача қўйи бўлган «Қорақум» ширкати бутун нари-бериси беш мингтага етмайдиган сурувларини ҳам маошига тарқатиб соб қилибди-ку. Баҳорда қишлоғига бориб, яйловларни айланиб, хувиллаб ётган қўра-қўтонларни кўриб йиғламоқдан бери бўлиб қолди. Аксари одамлар дарё бўйларига, ғалла, пахта экиладиган хўжаликларга кўчиб кетиб қолишибди. Қурроқчилик. Дарахлар қақшаб ётибди. Ўқитувчилик қиладиган икки укаси маош ололмай, ўзини бозорга урган...

Ё бозорга чиқсинми? Отаит бозор, онаит бозор, дейишган ахир. Бутун кечати академидан тортиб, собиқ вазиргача бозорда ўраланади. Сабаби — тирикчилик. Лекин бозорга чиқиб учун ҳам салтима ўқув, озгина сармоя керак. Субутда на униси, на бўниси бор. Нима қилиш керак? Нима қилиш керак?..

Жавоб топилмади. Бонини қотди. Ўйга келиб. Афиғани яхши кайфиятда кўриб, сиз кўнсин ёринди. Кеча, аввал кўн у «Хотиним втайиб, ўзини қувиқ қилиб кўржаганини, аслида унинг ҳам тоғати тоғ бўлган», деб ўйлаганди. Бутун яна хувиқчақ кўриб, бироз тинчланди-ю зум ўтмай кўнлига шубҳа тушди. «Яна ҳоластининг ёнига борганига ўхшайди. Нега ўша ёққа сер-

қатиов бўлиб қолди? Борма дегандим-ку? Яна қарз олган. Бу қарзларни қачон қайтаради? Қанақа қилиб? Яна...» Ўтган гап Афифа «Холам энди тўғри яшайпти. Ўйларининг ижарасидан тушган пул етиб ортади», деб уш тинчлантиришга уришган. Лекин Субут барибир ўна аёлининг олдида тили қисик бўлишини истамасди...

— Холам бир ҳовли сотиб олоқчи экан, ўнаши меннинг номимга расмийлаштирмоқчи. Нима дейсиз? — деб сўради Афифа дастурхон ёзар экан. — Ҳозирча ўна ерда яшаб турсак ҳам бўларкан...

— Қанақа ҳовли, қаерда экан, — қизиқсизди Субут ва «Бу аёл ижара пулига қанақа қилиб ҳовли олади», деган ўйга борди.

— Шаҳар четида. Марказга унчалик узоқ эмас, дейпти.

— Ўзининг номига олавермайдими?

— Ўзининг иккита уйи бор, яқинда ёнидаги уйни ҳам олиб, чет элликларга ижарага берган-ку. Ноқулай бўлади, дейпти.

— Хўп, деярверайлик. Ижара пули тўлаш ҳам шарт эмас. Ўзимнинг номимда бўлса, нистаганча туравериш мумкин, дарров чиқариб юборолмайди. Ўй олгандан кейин чиқиб кетаверамиз. Майлими?

— Ихтиёрингиз. Лекин... барибир у аёлни ёқтирмайман.

— Сизга у билан бирга яшанг, деётган йўқ-ку ҳеч ким...

Лекин ҳовлини зўр, деб мақтайпти.

Субут ишдамади. Афифа буни ризолик аломати, деб тушунди ва Субутга овқат сузиб бериб, телефонга ёнишди. «Биз розимиз. Эртага наспортимни олиб ўтаман», деди. Субут ниста-ҳасиз овқатланир экан, хотинининг ҳаракатларини еничковлик билан кузатар. «Шаҳина хонимнинг бу саховати тағида бирон гап йўқмикан», деб ўйларди. Хонимни ҳўқуқ идоралари чағалидан омон-эсон чиқиб кетганини эшитди. Ҳарқалай «тарбиявий тадбирлар» ўз самарасини берган, шексиз, хонимни хотин-қизлар уюшмасининг телевизорда кўрсатилган бир анжуманида ҳайъат таркибида ўтирганини кўрди. «Энди отинийи бўлибдилар-да», деб кулиб қўйди. Шундан бироз тинчланиб, Афифанинг у билан борди-кетмасига монелик қилмаётган бўлса ҳам, умуман олганда, ҳазм-оғолмасди. «Тинчлиб, яна бир қаромат кўрсатиб қўйишганимиз», деб хотинини эсга олди.

Овқатдан сўнг бироз дам олгач, бир тўда газеталарни стол устига ёйиб, «бошқотирма» тузинга кирипти. Кеча «88» деган кўнгилочар газетада «Энг яхши бошқотирмалар, кроссвордлар, сканвордлар, жумбоқлар учун таъло вэлон қилинганини» ўқиди. Яхши пул тўлашаркан. Қани, бир уриниб кўрсин-чи, тирикчиликнинг айби йўқ-ку...

— Мен сизга айтсам, бутун аҳолининг катта қисми бошқотирма ечин билан банд, — деганди ҳамкасбларидан бири бир кун.
— Чунки газеталаримизда шундан қизиқроқ нарсанинг ўзи йўқ...

— Бошқотирма ечин учун ҳам савол керак-ку, — деди Сўбут.

— Тўғри, агар бошқотирма саводли одамлар томонидан тузилган бўлса. Лекин бизнинг бошқотирмалар жўн ва оддий. Саводлари «Алифбонинг биринчи ҳарфи, осмондан ёғадиган нарса» қабилида. Қарапги, биттасида «Осмондан ёғадиган нарса. Уч ҳарфдан иборат» деб савол қўйилган экан. Дўкончи ошнам. «тош», «нон», «мой», деб ўйлашиб ўтирибди-я...

Ўша сўхбатни эслаб, Сўбутнинг кулгиси қистади. Турк адиби Азиз Несиннинг шу мазмундаги бир ҳикояси ёдига тушди. Афифага ҳазиллангиси келди.

— Афифа, бошқотирма тузаётгандим, қани ёрдамлашиб юборинг, — деди.

— Майли, сўранг, — деди Афифа.

— Инсонда бўлади. Баъзан йўқолиб қолиши ҳам мумкин. Икки ҳарфдан иборат. Нима у? Тошнинг-чи!

Афифа ўйлапти.

— Икки ҳарф дейсизми?.. Вой, уят сўз эмасми? Йўқолиб ҳам қоларканми? Билмадим-а... Тошдим! «От» бўлса керак.

— От ҳам йўқоладими? Сиз исмини айтаянсизми ёки минадиган отними?

— Минадиган отни-да!..

— Ҳа, шундай демайсизми, мен «Ор» деб ўйлаган эканман... Кейин кулди. Йқидий тортди. «Ҳажвда синаб кўрсам-чи, ўзимни», деб ўйлади. Бир вақтлар, талабалигимда пародиялар тўқирдим. Масал ҳам машқ қилгандим. «Эзон масаллари тўғрисида курс иши ҳам ёзганман...» Йўқ, яхшиси, ҳозирча бошқотирма тузиб туришга тўғри келади.

Ярим тунгача ўтириб бошқотирмани битказди. Хобхонага кирди, бир муддат тунги чироқда Афирфанинг ухлашини томо-

ша қилиб турди. Усти очилиб қолибди. Уйқудаги гўзал... Тангри менга мана шундай бетакрор ҳусн маликасини туҳфа этгани учун машаққатли синовларга дучор қилмаётганимкин. Унинг ўзини, соддадил қишлоққи қизни ҳам бу қадар бебаҳо маллоҳат билан сийлаб, кейин... азоблар қаърига ташлагани-чи? Имтиҳонми? Шундаки имтиҳонларга лойиқмиди, муштанар, ожиз ва чорасиз бу аёл? Сенинг қўлингга тушгани бир имтиҳондан қутулиб, иккинчисига дуч келгани эмасми?..

Шаҳина хонимнинг нима мақсадда ҳовли олгани-ю нима мақсадда Арифанинг помига олаётганини тушунишга урипти. Бу янги тузоқ эмасми? Ё шунчаки ўйлаб ўтиришга арзимайдиган оддий бир олди-сотдими? Ҳарҳолда, хоним Арифани яна қаноти остига олишга, қўлдан чиқармасликка ҳаракат қилаётгани аниқ. Нега?

Шу топда кўпқари эсига тупти. Арифани кўпқарига танланган улоққа, ўзини эса шу улоқни тасодифан қўлга киритгану аммо маррагача олиб боришга қурби етмай турган чавандозга ўхшатди: «Отим ориқ, манзилимга етолмайман...» Кейин ўзига далда берди: «Бўшашма оғайни, ҳали ҳаммаси яхши бўлади. Шундай гўзал аёлинг бор, эрта-индин бемалол яшайдиган жой чиқиб турибди. Амал-тақал қилиб, мундайроқ бир ишга жойлашиб олсанг, бўлди, яшайверасан».

Арифанинг қўйнига кирди. Ёқимли ҳароратдан эгтикиб, эҳтироси жўш урди. Ажайаб бағрига олди. Ариффа хумор кўзларини очиб:

— Соат неччи бўлди, тонг отмадими? — деб сўради.

— Тонггача ҳали бир умр бор, — деди Субут шопрона завқ билан. Ариффа эркаташларига етарли даражада шавқ билан жавоб бермаётганидан бироз ажабланди-ю, буни хаёли эртанги олди-сотди билан баяд эканлигидан, деб ўйлади.

13

Шаҳина хоним севинчдан ўзини қўйишга жой тополмас, бир гапириб ўн қулар. «Барака топсин, Даврбек, мана буни ҳақиқий мард эркак, деса бўлади», дея нуқул алқар. «Мартабаси бундан ҳам юқори бўлса, сояси бизга ҳам тегади», деб умид қиларди.

— Ойнахон, Арифани ортиқча гап-сўздан асранг учун сўраганларга ҳовлини мен олаётман, деб турасиз. — деди Даврбек.

— Ҳозир кимнинг нини бор, укажон. Ким ҳам сўради?..

— Эри сўраши мумкин.

— Эри барибир эртами-кечми билиб қолмайдими?

— Ҳозирча билиб қолмаслиги керак. Билиб қолгунча Арифани ундан ажратиб юборасиз.

— Вой ўргилай, укажон, бу осон бўлмас. Арифга эрининг устида ўлиб қолади-ку. Муҳаббати кучли.

— Сусайтирасиз-да! Мафкуравий иш олиб боринг. Сизни... шу умидда хотин-қизлар уюшмасига аъзо қилиб қўйдикими? Қани энди маҳоратингизни кўрсатинг. Агар ишви қойил қилсангиз, сизни «хурсанд» қиламан.

— Ишпоолло, айтганингиз келсин...

Кейин Даврбек хонимга олди-сотдини расмийлаштириш борасида нима қилиш кераклигини тушунтирди.

— Арифани уёқ-бўёққа судраб юрманг. Фақат нотариусга, қўл қўядиган пайтда борсин.

Хоним бу гапдан кейин кеча тузган режасини бироз ўзгартди. Ҳовлини кўришга Арифани ҳам, Субутни ҳам олиб бормади. Ўзи тезда бориб, Зоҳидийнинг ҳуқуқшунос гумаштаси билан бириктириб солиш нотариусда учрашишга келишиб қайтди.

Белгиланган соатда нотариус идорасида учранишди. Арифга Субут билан келди. Субут Арифга:

— Олаётган жойингизни, лоақал бир бориб кўрмадингиз ҳам, — деб турган чоғи хоним кесатди:

— Совға қилинган отнинг тишини кўринмайди. Кўришга ҳали улгуради.

— Субут илдамди. Ҳужжатлар расмийлаштириб бўлингач, хоним Субутга гўё «бормисан-йўқмисан», демасдан Арифга қараб:

— Энди кўрсанг бўлади. Истасанг шу бутуноқ кўчиб ўт. Мапа калит,— деди ва салмоғи бир килога келадиган калитлар шодасини узатди.

Бу муомала Субутга сал малол келди. Ярми ҳазил-ярми чин қилиб:

— Биз ҳам борсак бўладими? — деб сўради.

— Албатта, эрисиз-ку,— деди она яна кесатиб.

Субут табиятан хушфезл, одатда кулиб гапирадиган хонимнинг ўзига нега бу таразда муомала қилаётганини эски хафагарчилик туфайли, деб англади ва индамай қўя қолди.

— Бизлар қаердалигини ҳам билмаймиз-ку, холажон. Ўзингиз бирга олиб бормайсизми?

— Майли, кўётўра битта такси уюласинлар, бўлмасам...

Такси бир зумда элтиб қўйди. Шаҳина хоним данғиллама иморатнинг жимжимадор оқ ёроч дарвозасига катит солар экан, Субут:

— Ис, бу... таппи жойлар-ку,— деб юборди.

Ичкарига киришгач, Субут ҳайрат ва хавотир ичра чорбоғ ўртасида туриб қолди. Хола-жиян икки қаватли маҳобатли иморатнинг мармар зиналаридан чиқиб, эман ёрочидан ишланган икки табақали эшигини очиб, улкан даҳлизга киришди. Бўйи ўттиз, эни ўн метрча келадиган даҳлиз шифтининг баландлиги ҳам олти-етти метр келади. Шифтда иккита катта қандил осылган. Чиройли паркет узра чўтдек туркман гилами тўшалган. Ёроч зина иккинчи қаватга олиб чиқади. Пастда тўртта, юқорида тўртта кенг хоналар бўлиб, улар турли рангларга бўялган, ҳар бирининг алоҳида ҳаммоми, ҳожатхонаси бор. Ҳар қаватда биттадан меҳмонхона ва ошхона. Хоналарнинг барчаси рангига мос жиҳозланган. Ҳатто биринчи қаватдаги каттакон даҳлизда ҳам юмшоқ ўриндиқлару курсилар, кенг экранли телевизор қўйилган. Деворда машҳур мусаввирларнинг турли суратлари осиглиқ...

Афифа «Наҳотки, мен шў ҳаппаматли қасрда яшасам-а», деб энтикар, ҳаяжонланаар, бу манзара тушида эмас, ўнгида гавдаланаётганига ишонгиси келмасди.

Шоша-пиша ҳовлига чиқиб, Субутни чақирди:

— Ичкарини кўрмайсизми, юринг!

— Ҳали кўрармиз,— деди Субут чорбоғ ўртасидаги фавворадан кўзини узмай.

— Тапқари ҳам ажойиб экан-ку,— деди Афифа фаввора атрофидаги тартиб билан экилган атиргулларга, куз бўлишига қарамай зумраддек яшнаб турган майсазор узра салобат солган олтин япроқли дарахтларга ҳавас билан тикилар экан.

— Ажойиб, жудаям ажойиб, — деди Сўбут.

— Факат... мухтарам ҳодимиз бу «Назмий сарой»ни қанақа пушта олишганига ақдам етмай турибди...

Шу он хоним ичкаридан чиқиб, Сўбутнинг гапи узилиб қолди. Ошанинг чехрасида ҳам сирли бир ҳайрат ва саросима зоҳир эди. Афтидан унинг ўзи ҳам бу чорбонни бошда обдан кўздан кечиришматан, маъна эди бошдан-оёқ томоша қилиб, дол қолганини яширолмас эди.

— Бундай азим қоншани бизга бериб, ўзингиз шаҳардаги кичик бир ҳонхонда янганингиз адолатданми? — деб сўради Сўбут кўнглидаги сирли саволга жавоб излаб. Хоним чиниб кетган эмасми, дарров ўзини ўнглаб олди.

— Ўзим ҳам шундай, деб ўйлаб турибман. Лекин... Сизлар тура-туришлар, Асидда мен бу ерни келгусида хорижий дипломатларгами, каттароқ бизнесменларгами яхши нархда ижарага мўлжаллагандим. Аммо-мунга қара кўтаринга ҳам тўғри келди.

Бу гап Сўбутнинг кўнглидан шубҳаларни аритандек бўлди. Афифага қараб қўйди-да:

— Бизга қин ўртасида тўсатдан бўшатинлар, деб қолмай-сизми ишқилиб?

Афифа ўзини гўлликка солиб, кўзларини жовдиратганча холаесига қаради. Хоним Сўбутнинг ушбу афсонага энди тамоман лаққа тушганидан қувониб кетгани ёки «Шўрнинг қурсин, сен ялашгоёқинин», дея масхара қилмоқчи бўлгани, ҳарқалай айтаб қолди.

— Йўқ йўқ! Хотиржам бўлаверинлар. Холажониси ўзининг жондан азиз жиянини ҳеч қачон кўчада қолдирмайди.

— Раҳмат сизга, холажон, — деди Афифа уни қучоқлаб, юзидан ўшар экан. Хоним худди шундай миннатдорчилик сўзларини эшитиш илтижиди Сўбутга тикилди. Буни тушунган Сўбутнинг ҳам:

— Миннатдормиз. Яхши қиларингизга қайтарайлик, — дейишдан ўзга чораси қолмади.

— Мен қизатиб қўйинлар, такен кутиб қолди. Сизлар бугун мазза қилиб ётинлар. Майда-чуйдаларингизни эрта-нингдин олиб келасаларингиз ҳам бўлади. Бу ерда ҳамма нарса бор. Озиқ-овқат дўкони ҳам яқин экан.

— Хўй бўлади, ҳолажон, — деди Афифа.

Хоним кетди. Афифа Сўбутнинг кўлидан ушлаб ичкарига бошлади...

Улар хоналарини бирма-бир эйланиб кўришди.

— Қайси бирини таплайсиз? — деб сўради Афифа.

— Нима фарқи бор, ҳаммаси ўзимизники-ку, навбати билан ҳаммасида бирма бир яшайверамиз да, — кулди Сўбут. Афифа унга хавфсираб қараб қўйди.

— Менга қизил рангли хона ёқди. Чўндай. Худди келинчакнинг хонасига ўхшайди. Чимилдиқдан боиқа ҳамма нарса бор, — деди Афифа негадир хўрсиниб. — Юринг ўша ёққа...

— Хоҳласангиз чимилдиқ ҳам осамиз, — деркан Сўбут унинг кўлидан ушлаб, қизил хонага бошлади.

— Ҳожати йўқ, — деди Афифа кулмисираб, — келинчилигим қоптим.

— Келинчилигингиз энди бошланади-да, жоним, — деди Сўбут уни бағрига босар экан.

Афифа қаринлиқ қилмади. Ичидан янгича бир шавқ отилиб чиқди-ю беихтиёр кўзлари намланиб:

— Сизни... Сизни жудаям яхши кўраман, — деди.

— Мен ҳам, Афифа, мен ҳам...

Улар унсиз ечиниб, эман ёғочидан ясалган кенг, юмшоқ каровот устидаги қирмизи чойшабни сидириб ташлашди-да, хушбўй парқув кўрпа орасига киришди...

14

Эрталаб Сўбут озиқ овқат дўконини излаб, кўчага чиқди. Дўкон шундоққина мўюлишда бўлиб, ҳали ошилмаган экан. Сўбут кўчанинг сал нарисидан бошлашувчи дала сари юрди. Бир томон ўрмон, яна бир томонда симбағозга кўтарилган ва тоққа қадар чўзилган узумзорлар. Сал берироқда — шаҳарга алувчи йўл теварагида олмазор боғлар. Хуллас, теварак-атроф яшиллик. Шаҳар дарахтларини атлақачон заъфарон тусга бўяган куз гўё бу ерга ҳали етиб келолмагандек, келган бўлсам ўз ҳукмининг ўтказолмаситтандек. Аслида муҳташам саройлардан ташкил топган бу «Чорбоғлар ширкати» тепадан, хув

наридаги тоғлар устидан қаралса, зангор денгиз ўртасидаги мўъжаз оролни эслатади.

Анча нарида, тоғларга яқинроқда бошқа «ороллар» — катта — кичик оддий қишлоқлар ҳам қўзга элас-элас ташланади. Узоқ-да бўлгани учунми, қанақадир настқам ва ғарибона кўринади. Ғуваладан қурилган деворлар, нахса уйлар, томига баланд қилиб, ғўзаноями ё жўхори поями уюлган бостирмалар. Қўча-ни чангитиб, тоққа ўрлаётган сигирлар ортида кичкинагина (болалар бўлса керак) одамлар...

Изига қайтиб, нари-бериси иккита қўчадан иборат қишлоқчани (бу ерни қишлоқ дейиш жоизми) бир зумда айланиб чиқди. Ҳоқилар сидирға икки қаватли ва ташқи кўриниш-даноқ бадавлат одамларга тегинли экани билиниб турибди. «Дворянлар уяси». Аксариятининг деворларига мармардан жило берилган.

«Бизникига қора мармарни кўпроқ ишлатишибди. Ошпоқ бинолар ичра қон-қора, лекин чиройли бўлиб, ажралиб турибди. Бамисоли қора қаср. Ажойиб ном. «Қора қаср!» Ана шу қора қасрда биз яшаймиз! Қўйсанг-чи, бировники-ку, деди ички овоз. Нега энди расман бу қасрнинг соҳибаси — менинг хотиним. Демак, қонуна ярни меники...»

«Ол-а, иштаҳанг ёмон эмас-ку. Ахир эгаси «бўннат» деган кунни бўшатиб беришга мажбурсан-ку!»

«Бўнатиб бўлман!..»

Дўкон очилди. Сўбут егуликлар олиб қайтиб келганида Афифа чой дамлаб ўтирган экан. Нонушта қилинди.

— Бу «қора қаср»га хизматкор бўлмаса, ўзингиз эвланингиз қийин, — деди Сўбут.

— Нега энди «қора қаср»? — ажабланиб сўради Афифа.

«Деворларига қаранг, қора мармар кўй ишлатилган. Ўзингиз ҳар битта... битта бойдўтанинг қабрини безашга бемалол етади.

— Йхли гаплардан тапирсангиз-чи, эрталабдан...

— Қабрлар ҳақидаги гап ёмон гапми? Дарвоқе, бу қишлоқнинг қабристонини қасрда экан, эйландим-у кўрмадим? Ҳали дуниматми, кўтдирури бу ерда ҳали ҳеч ким ўлмасанидир. Ўлмасангиз, динимиз, Ҳалолатимизнинг, мажбурлигимизнинг ўзини

мумкинми? Мабодо ўлсаям... қишлоқдаги қабристонда ётишга рози бўлмасалар керак. Ҳойнаҳой ўзларига шаҳарнинг Марказий майдонларидан жой олиб қўйишган.

— Нега бойларни ёмон кўрасиз? Эртага худо ярлақаб, ўзингиз бойиб кетсангиз, нима бўлади. Бу гапларингизни унутиб, ўзингиз ҳам Чигатойдан жой олишга ҳаракат қилиб қолмай-сизми?

— Менга қабристоннинг ҳам, қабрининг ҳам кераги йўқ. Мен ўлсам ... «Агар ўлсам, менинг жисмим қаро туфроқдан ахтарманг. Яшарман аҳли ориф қалбини мангу макон айлаб...»

— Қўйинг, ўлимдан гаплашмайлик.

— Тўғри айтасиз, шундай қасрда яшаб ўлимдан гапириб ўтирсак уят. Энди бугунги фаровон турмуш ва келажак ҳақида гаплашамиз. Мана, бир нечта бошқотирма туздим. Бугун шаҳарга тушиб, таҳририятларга топшираман. Ҳар кунни камиде биттадан тузсам, бир ойда ўттизга бўлади. Ҳар бирига ўн беш мингдан тўлашса, тўрт юз эллик мишг. Қарийб ярим миллион! Ёмон эмас-а?

— Вой, ростданми? Унақада мен ишламай уйда ўтирсам бўлади-ку.

— Албатта-да! Қоровул, хизматкор ёллаймиз. Сиз «Қора қаср»нинг ошпоқ маликаси бўлиб уйда ўтирасиз. Мен кетдим!

— Яхши бординг!..

15

Кунлар ўтди. Бу орада Субут машина кира қилиб, шаҳардаги уйда қолган кўч-кўроппи дала-ҳовлига ташиди. «Камбавал бўлсам, кўчиб кўр», дегапларидек анча овора бўлди. Ҳаво совиб қолган. Ҳайҳотдек бинонинг иситиш тизимини ишла-тиш учун уста чақирди. Газ босими пастроқ экан, уни созланди. Анча чиқим бўлди. Ҳали бу катта иморатнинг харажатлари тобора катталаниб боришини у тушунар. «Нима қилиб бўлса ҳам, дурустроқ ҳақ тўлайдиган ишга ўтиш керак» деб ўйлар. шомдан тонггача ўтириб, бемаъни мангулот — кроссворд тузгани етмагандек, кун бўйи таҳририятлардан изғиб иш қиди-рарди.

— Аҳ-а, демак, шу ерда туриб, у кишининг манфаатларини ҳимоя қилишим керак. Яъни қувватдаги дохилнинг хуфя айбоғчисн...

— Ошириб юбордингиз. Биз айбоғчи бўлишг. деётганимиз йўқ. Виждонингиз амри билан, ҳақиқатни ёзинг.

— Қайси ҳақиқатни?

— Тоғамни қочиниға мажбур этган бир сабаб ҳақида.

— Буни ёзинг шартми? Ҳаммаси аниқ-қў.

— Нимади аниқ? Хўш, сиз бу ҳақда нима биласиз?

— Тоғанигиз воқоуниний ишлар билан шуғулланган. Сир очилиб қолиши аниқ бўлгач...

— Ҳудаям унақа эмас.

— Қанақа?

— У кишини... сөтинмоқчи, қурбон қилинмоқчи бўлишди. Аммо худода пуқриш, бу иш қўлларидан келмади. Тоғам узоқни кўраётган одам. Ҳаммасини оқидан биллиб, вақтинча ҳижрат этишни маъқул тоиди. Насиб этса, ҳаммаси жойига тунигач, қайтиб келади. Ушанда сиз таклиф этган ишлар ҳам амалга оиғди.

— Яхши, мен нима ҳақда ёзиниш керакэинини аниқроқ қилиб тушутиринг.

— Бу унчалик қийин масала эмас. Битта кичиккина фирма фаолиятини яхшилаб ўрганиб, бор ҳақиқатни ёзиб чиқини керак, холос.

— Қанақа фирма экан?

— Сиз унинг номини ҳатто эшитмаган бўлишингиз керак: «Фуар Интернейшнл».

— Тўғри эшитмаган эканман. Бу фирма сизларга нанд берганим? Менинг қўлим билан жазоламоқчимисизлар?

— Қўйсанигиз-чи, бировни жазолаш ҳуқуқи бизга ҳам, сизга ҳам берилмаган. Бу — қонуннинг, суднинг вазифаси. Айтянман-қў, Сиз бор ҳақиқатни ёзиндан қўрқмасанигиз, бас. Бу билан бизга эмас, адолатга хизмат қилган бўласиз.

— Эгаси ким, ўна фирманинг?

— Ўрганиш асносида билиб олаверасиз. Қўрқманг, у сиз ўйлаганчалик машхўр одам эмас. Майда бир савдогар...

— Бу осон эмас, айрим позик идораларга, ҳулас, анча харажат қилишга, чиқимга тўғри келади.

— Биламан. Харажатдан қочмаймиз.

Субут ўйланиб қолди. Нима қилиш керак? Ўз оёғи билан келиб турган омаддан юз ўгирсинми? Бировнинг тагини кавлаш хавфли иш. Лекин ҳозирги ҳаётда хавфсиз иш борми ўзи? Камбағалчилик, очлик жонга теғди-ку. «Ўладиган хўкиз болтадан тоймас». Бир таваккал қилиш керак...

— Бўпти. Розиман.

— Мана бу «аванс», — деди йигит, теваракка атанглаб олгач, қоғозга ўралган бир боғлам пул узатди.

— Бу унчалик кўп эмас. Ҳозирча ишлатиб турунг. Етмаса яна бераман. Асосий «Қалам ҳақи»ни мақола тайёр бўлгандан кейин оласиз.

— Мақолани қаерда чиқармоқчисизлар?

— У ёғига ишингиз бўлмасин. Сиз мақолани зўр қилиб ёзингда, ҳаққингизни олаверинг.

— Қанча?

— Беш минг «кўк»идан. Етадимиз? Агар мақола биз айтгандек чиқса... кўшимча мукофоти ҳам бўлади.

— «Ўлма эшагим, арпа ейсан», денг.

— Унақамас. Хотиржам бўлинг. Мен пулнинг ҳаммасини олдиндан бериб қўйишим ҳам мумкин. Сизга ишонаман. Лекин сиз олмайсиз-ку. Шундай эмасми?

— Тўғри, аввал ишни қилайлик.

— Яхши. Мана бу қоғозда эса менинг қўл телефоним ёзилган. Исталган пайтда қўнғироқ қилсангиз, гаплашаверамиз. Аммо... Биз сизга ишондик. Тоғам сизни сўзининг устидан чиқадиған «Мард йигит» деб айтган.

— Хотиржам бўлинг. Хайр!..

Йигит кетди. Субут чўнтагини зилдай қилиб турган пул ўрамини кўрқа-ниса пайпаслаб, бекат сари юрди. Такси ушлаб уйга жўнади. Ҳовлига киргач, дарвозани беркитиб, чўнтагидан боғламни чиқарди. Қоғоз ўрамини очди. Юрагидаги хавотир ўршини афеус ва ўкинч эгаллади. «Мана, сен ўзингни сотдинг. Энди сен пулдор бир корчаюннинг қўлида оддий қўғирчоқсан. Унинг айтганини қилишинг, қон-қора бўлсаям, оқ, деб ишотланнинг керак. Балким чипдан ҳам у оқдир. Аммо ҳамонки қора бўлиб, қочиб кетган экан, уни оқдан осон эмас».

«Сен бу пулни порага олаётганинг йўқ-ку. Сен бу пулни ҳаётингги хавф остига қўйиб бажарадиган ишнинг учун олаётсан. Қўрқма, иккилашма, ишга кириш...»

Афифа пешвоз чиқди. Дарров қайтганига ҳайрон бўлди. «Иш топдим», деганини эшитиб, севилиб кетди. «Қанақа иш?», деб сўради. Сўбут индамади, кейин:

— Мава, олинг! Қарзларингиздан қутулинг.

Афифа ашчагина пулни кўриб, ҳайрон бўлди:

— Вой, доллар-ку! Нима бало... бирон жойдан...

— Қўрқманг, ўғирлаганим йўқ. Бир каттакон фирма ҳақида китоб ёзиш керак экан. Қалам ҳақининг бир қисмини олдингдан беринди. Энди ишим сал юришадигалга ўхшайди.

— Айтганингиз келсин... — деди Афифа ўйчан... — Айтганча, Сизга... Муқимхонов қўнғироқ қилганди.

— Нима? Муқимхонов? Бу ернинг телефони қасқдан биларкан? Ҳа-я... Дарвоқе, телефоннинг рақамини ўзгартириш керак. Хўш, нима гапни бор экан?

— Билмасам. Бир учранишимиз керак, — деди.

— Ким билан? Ҳа-я, мен билан... Қачон?

— Эртага вақт тошиб кирсин, деди. Телефоннинг берди. Бошидан аввал қўнғироқ қилар экансиз.

— Шунақамин?.. Мақсади нима экан?

— Иш масаласида. — деди.

— Аҳ-а, омад бир келса қўша-қўша келади. Кетганда ҳам... Майли, борсам-борай. Сизга яна нима, деди.

— Бошқа ҳеч нарса...

— Афифа кўзимга қаранг. Мен Сизга «У одамдан узоқроқ юринг», деганман. Эсингизда-я?

— Эсимда...

— Ростини айтинг. Сизга гап отдим, йўқми?

Афифа чайнади. ранги аввал оқарди, кейин қизарди. Лаблари билливар-биллимас титради. Ҳаяжонланди. Афтидан аччадан бери айтмоқчи бўлиб юрган гапини айтиш маврида келганини сезд.

— У киши менга... ҳалиям яхши кўрилиши... агар сиздан ажрасам... уйланажатгани айтди... Хотинимдан ажратганим, деди.

— Нима?..

Сўбутнинг нафаси бўғзига тикилди. Бошига қон тебди.

— Сиз-чи? Сиз нима дедингиз?

— Мен... «Мени тинч қўйинг», дедим.

— Шу гапни... чин юракдан айтдингизми? Яхшилаб ўйлаб қўриб жавоб бердингизми?

Нимасини ўйлаб ўтираман. Ростини айтдим...

Афифа йиғлаб юборди. Сўбух уни юнатиб, бағрига босди.

— Қўйинг, хафа бўлманг. Сизда гуноҳ йўқ. Мен эртага у одам билан яхшилаб гаплашаман. Бизни тинч қўйсин.

16

Даврбек Сўбухнинг вазоҳат билан кириб келганига қараб, «Нима бўлди, бирон нарсани сездимикин», деб ўйлади. Хушмуомалалик билан сўрашиб, ўтиришга таклиф қилди.

— Йўқ, мен тикка туравераман. Нима гапингиз борлигини айтинг. Вақтим энг, — деди Сўбух.

— Қайсқа шовшласиз, инда эмассиз-ку, — деди эсаси қотиб Даврбек. — Мен Сизни шн масаласида қақиргандим. Янги чиқатган газетага тавсия этмоқчиман, агар рози бўлсангиз.

— Ҳожати йўқ, ака, ғамхўрлигингиз учун раҳмат! Умуман, Сиздан илтимос, мен ҳақимда ҳам, хотиним ҳақида ҳам ғамхўрликин бас қилсангиз. Дунша-дуруст одамсиз-ку, нега Афифани ўз ҳолига қўймайсиз?

— Чунки... яхши кўраман, — деди Даврбек томдан тараша тушгандек.

— Яхши кўрсангиз вақтида уни шарманда қилмасдан уйлашин керак эди. Энди, турмушга чиқиб, тинчгина яшаб юрганда ақлингиз кирдим? Эрлик хотинга шилқимлик қилишга уламайсизми?

— Уяламан. Мени тўғри тушунинг. Келинг, эрақчасига гаплашайлик. Мен... Сиздан яширинча у билан хушторлик қилиб юришни истайман. У Сизни яхши кўрмайди. Тушунинг ахир. У сизга... қилган яхшилигингиз учун меҳр қўйган холос...

— Сизни-чи, сизни яхши кўрадимг?

— Ҳа!

— Буни нима билан исботлайсиз?

— Неботлаб ўтиришининг ҳожати йўқ. Сиз унинг жавобини беришингиз керак. Ойлангизга қайтинг. Болангизга оталик қилинг. Сиз Афифа билан бахтли бўлолмайсиз.

— Сиз-чи? Сиз бахтли бўласизми?

— Мени кўйверинг. Сиз ҳарқалай ёнроқсиз. Мен эсам, Афифанин олдидаги гуноҳимни юзмасам, дунёдан армон билан кетаман.

— Нақадар тасвирчан, баландпарвоз сўзлар! Шунчалик виждонли экансиз, Афифа номуси тонталиб, бошиқаларга оёқости бўлиб, қўлдан-қўлга ўтиб юрганда қаерда юривдингиз?

— Ўтган нинга сасловот. Ёнг муҳими, мен қилган хатоимни тани олиб, уни тузатиш ҳаракатидаман. Ана шу нарса кўнглига таскин беради...

Сўбут қутилмаганда кулиб юборди:

— Қизиқ, гоят қизиқ!.. Эшитган одам кулиб, ичаги узилса керак. Каттақон амакдор ҳузурига чақирса-ю «Хотинингши кўй, мен оламан», деб ўтира... Кишо-ку бу! Йўнши-пинши эмасми-сиз мабодо!

— Мен такрор айтаман. Сиздан ажратмасдан туриб ҳам хушторлик қилиб юриниш мумкин эди. Лекин мен виждонли, эркак одамман. Шунинг учун тушунасиз, деган мақсадда гапириб ўтирибман. Тушунмасангиз, ўзингиз биласиз. Ҳарҳолда бир ўйлаб қўринг.

Сўбут жиддийласиди. Ўйланди. Масъус тортди. Босиқлик билан гапирди:

— Буни... Афифанинг ўзи ҳал қилсин. Агар мендан чиқиб, Сизга тегаман, деса, унинг йўлини тўсолмайман, албатта.

— Ҳа, яшанг, маъови ўғил бола гап бўлди. Иккимиз ҳам тушунган маданиятли одамлармиз. Маданиятли йўл тутганимиз керак.

— Бўпти, мен шу бугунроқ Афифа билан гаплашаман. Аслида... кеча шу ҳақда гап бўлувди. Майли, яна бир гаплашайлик. Лекин... Сиз... ўзингиз айтмоқчи, виждонли, маданиятли одам, номардлик қилмайсиз, деган умиддаман. Яъни...

— Тушундим. Афифа нима деса, шунига қараб ин қиламиз. Дарвоқе, иш масаласида ҳам қизиққонлик қилманг. Агар рози

бўлаштин. ҳаи ҳақирок телефон қиламан. Чунки ҳар қандай ҳолатда ҳам сиз билан дунман эмас, дўст бўлиб қўлишни истайман.

— Раҳмат. Мен ҳозирча эркин ижодкор бўлиб юрмоқчиман. Зарур бўлса, айтарман...

Субут чиқиб кетди. Даврбек сизил тин олди. Жанжал чиқиб кетмасмикан, деб хавотир олганди. Шунинг учун ҳам Субут билан кўчада эмас, идорасида суҳбатлашининга қарор қилганди. Ҳаммаси сизилни кўчанидан хурсанд бўлди. Афифага кўнги-роқ қилиб: «Ғайланчим, энди ҳаммаси сизга боғлиқ бўлиб қолди. Иккиланманг. Дадил ҳал қилинг», деди. Афифа эшитилар-эшитилмас «Хўй», деди.

Даврбек кўнақни кўйиб, ишга тутинди. Қайларгадир кўнги-роқ қилди. Қанақадир қоғозларини қайгадир олиб чиқиб, қўл кўйдириб келди. «Ҳаммаси ҳал бўлди», деди у мамнуният билан. Кейин оромкуресига ястаниб, қимматбаҳо «Барклай» сина-ретасини туғатди. Ўй сурди. Ўй сурган кезларда унинг бироз ҳам ўзини таҳлил этиш билан шуғулланадиган олати ҳам бор эди.

«Менга нима бўляпти ўзи, нимага бунча ёшишиб олдим ўзи, фоҳишани? Нанимда неча-неча онаси ўнмаганлари сочини тараб ўтирибди-ку. Ўн олти ёшгача уйланиб олсам бўлмайдими? Нега бунга ёшишиб олдим? Ҳалати. Бир кўшини бор-ку. «Мен, шайхон қизидурсан, бу кўшгадур, бу кўшга. Хору расво шайхондурсан бу кўшгадур, бу кўшга». Кўшга шун экин-да! «Аллоҳнинг зинди қурбонига қўйилгани». Ажабо! Ё анави шайхоннинг қизини, несиқ-сонуқни, дуоани, бир бало қилдимини... Хўй, ортда. Субутдан таловани олиб, маъна, марҳамат. «Иш уйланиш», деди... дабдурасдан уйлани оладими? Обрўдан ашрафдан қайтсан... Хўжайинлар нани да йишади? Одам қурбонига бир бу суқда уйланишми, де йишмаймиш? Тўхта-тўхта ўзини ёднинг, онга тунурма! Қанақасига бузук бўласми? Шаръий шикҳда юрган бир ёш, соҳибжамоат ай! ку. Гўзалликда экин йўқ. Ёшда юрес юргудек. Кўрган одамнинг ҳаваси кетади. Хўжайинлар ҳам... Афифани кўрганларидан сўнг... «Тўғри қилибсан», дейишлари турган ган. Битта яримтасининг оғзидан сув оқини ҳам тайин...

Афифа ҳамон тўлғанади. Кеча Сўбут Даврбекнинг олдида келиб, масалани кўндаланг кўйди. «Агар Муқимхоновни дейдиган бўлсанг, очигини айт, мен ҳозирок чиқиб кетаман», деди. Афифа йиғлаб яшиди. «Мен сизни яхши кўраман», деди. «Унақа бўлса, нега у билан яна... учрашиб юрибсан», деди Сўбут. Бу гапга асоси бормиди-йўқмиди, Афифа билотмади. Эҳтимол, Даврбек айтгандир. Шу боне «Учраганим йўқ», дейтмади. «Ўзи ҳеч кўймаяпти», деди. кўз ёнини оқизиб. Сўбутнинг қаҳри келди. «Қанақа қатыянтеиз аёлсан, бетига тушуриб ҳайдаб юбормайсанми? Ёки тилинг қисқми?». Афифа ана шу саволга жавоб беролмади. Жавобни Сўбутнинг ўзи берди: «Биламан, у билан учрашиб, кўнгилхушлик қилиб юрибсан. Пулларин ҳам ўша берган бўлса керак. Шунда эмасми? Заррача помусинг, виждонинг бўлса, ростини айт!»

Афифа ҳайқалдек қотиб қолган, бироқ парса дейишга мажбур етмасди. Кўздан милт-милт ёп оқар, лаблари «Кечиринг, кечиринг», деб ничирларди, холос. Сўбут бўйишга осилган Афифани илк бор сийтаб ташлади. Илк бор унга оғир гапирди: «Ўрганган кўнгил, ўртанса кўймас экан-да», деди. Сўнгга нимадир эсига тушгандек, юмшади. «Майли, ростини айтсанг, кечираман, учрадингми, йўқми», деб сўради. Афифа ҳозир ростини айтишим керакми, йўқми, деб иккиланди. Холасининг айтган гапларини эслади: «Замонавий аёлнинг кўни билан битта эри, битта ўйнаши бўлиши керак. қўзичоғим. Шундай қилиш керакки, ҳар иккиси ҳам шод ва бахтиёр бўлсин. Аммо ўйнашнинг борлигини эринг зинҳор сезмаслиги керак. Бонингга қилич келганда ҳам бўйишнингга олма...» Нима қилмоқ керак? Сўбут бераётган саволнинг жавобини тахминан бўлса-да, билади. Фақат уйда тасдиқлашиб олмоқчи. Шунинг учун ростини айтсими? Ҳаммасини айтсими? Шундай деса Сўбут ҳозирок чиқиб кетиши аниқ. Шунда Даврбек мақсадига етади.

Лекин... Лекин Даврбекнинг ўзига уйланишини ҳечам ақлига сиғиролмасди. Ички бир овоз унга «Сени барибир шаръий никоҳга олмайди, бонингни очиб қўяди-да ўйнаш қилиб юра-

«Майин, — деди бўйлашиб, — Муқимхоним ўзи катта давонимда ичласиям ичиниброқ одамга ўйнайди. Илҳомфрейни Оҳтимол, орқасини бўяни ҳуши татайтаб шу анжада ган бўлгандай. Мен шундям, Лекин айтиб қўйи. Амр бонги тиллар ёлгон чиқиб, ушш одам билан дон кини ойнагани эшитсам, ҳаням, севиям соғ қўймайман. Ҳасиям қон амас, ҳазир «Субут» ака, саз билан динмайман, ҳанс одамни дўшман», дегенди. Он фетиҳа билан изибобинини беришди. Ўйин, дегди — номарс.

«Иш бонинин бониниёни а. Ўйи, доним-ку. Ўйқ, билан фақат сени дебман. Сатрои ҳолати худдидеборган».

Субут уни барорини берди. Дарбонини оидди. «Мен билан янаан қийин бўлади» деди «Тарбияни» деди. Ахирин, Майи ҳасиям аста-секин яхшиланганини «х. Иҳшадангиз» сирини қийинлашиб боради. — деди Субут. Майи ҳасиям ўзидан тоборонларини ҳам мумкин...» «Қўйсангиз-чи!»

Шунда Субут бордан қўйиб бўйлашиб, қўйиб ёни тиллайдди. «Агар менга бир нарсин бўлса-ю, бева қолсанг ҳам Муқимхонимга тоғмайман, деб ойт иш!» «Иҳш шунт қилсангиз-чи, қўйини ушқа тилларини». «Ўйқ, асар сени шундан ҳам севсанг ойт ичласан!» «Хўи ичдин!» «Нима деб ичдин?» «Бун қўрмай ўлай!» «Иҳш, энди буткул ишонганим...»

Бутун орталаб шохарини йўнар оғини Афифага тайинлади: «Дарвозани ҳеч қимма оғини. Мен қилганларим бир шун қўла урганман...»

Кечини даҳданами муҳораба ел сўнги «Бўлак ширини» тақадар майини на биримин бўйлашиб ушш ахирини анжа қийинатиди эди. Бу тақадар барор таҳанимни тутиди. «Дарбон билан оғини очиб қилган, деб жағилан шунини қилди, у ҳанс қилгандини «сирини очиб қўйса нима бўлар», деб ўйлади. Ҳасиямни сиз қолди. Имо-ширин билан кечини муҳорабадан хабардор қилди. Борганини айтди. Ҳасиям амалини бошқилиб кетди. «Катта оғини сан, шу қатойишгани билан билингандини, қилгани, деган бўлсан қавушгани тўғридаб қоборх, қилгани? Қилган бўлди. Қилгани қўриб кетсин. Сени қорини тўйишганими? Шун ошқилими? Қасрдан олибди? Қитоб ёгани? Қитобинини бузи нима бўларди, ортага тугайди. Даврбекникинни қўймайди. Даврбек қозонинини бошқиди. Ошнинг қилгандайи? Қўйсангиз, оғини! Ҳасиям шунини а. менга ёзиб қўйди-ку. Энди шартини бажарини қоранди, болди!

Майли, Даврбек билан ўзим гаплашаман. У — сабрли одам. Чидайди. Сен дийдорига тўймай, эриндан бугун воз кечюлмаётган бўлсанг... ҳали-замон тўясан, кўнглингга ҳам уради. Лекин Даврбек сиз қоқса, хафа қилма, жон қизим. У билан орани бузмай тур...

Афифа сиз қоққанга нўшаймон қилди. Холаси бундан бошқа нима ҳам дерди. Ўзи ҳал қилишни керак. Қанақа ҳал қилсин? Нима деб, ҳал қилади? Боши оғриб кетди. Яхшиси, ҳаммаси шундайлигича тура турсин. Тақдирининг ўзи бир томонга бошқарар...

18

Субут «Янги ши»га боши билан шўғуриб кетди. Бу ғоят қизиқ, сирли, айни пайтда ўта хавфли ши эди. Мақолага маълумот тўплаш асносида у кўз кўриб — қулоқ эшитмаган ҳодисаларга дуч кела бошлади...

Аслида ҳам у Муқдимоновнинг қайнотаси бўлиши «Қочоқ тadbиркор»нинг қисматида жуда катта бир сир борлигини анча извалдан, «бўйортма»ни олишдан илгарироқ тахмин қиларди. Чунки, табиатан жуда серғайрат, қатъиятли, доворак ва анча айёр бўлган, тadbиркорлик ва тижорат бобида мамлакатда биринчилар қаторида ши бошлаб, тезда катта натижаларга эришган, шунинг самараси ўзароқ, Муқдимоновдек масъул шахсни қув қилиш яарафини мўъсир кўришган бу одамнинг ҳоҳумони бир зумда барбод бўлгани, бир кечада обнини қўлга олиб, ҳорикга қочгани шунинг равиши аниқлашиб турарди. «Бунда бир даҳшатли сир бор», деб ўйларди Субут. Касбий қизиқиши ана шу сирнинг тагига етишига учидар, бироқ илгари бунга журъати ҳам, имкони ҳам йўқ эди. «Бўйортма»ни олган, таваккал қилишга қарор қилди. Аввалига «Нега ўйламай-бетмайлархол розилик бериб юбордим э катта пул кўзимни қамаштирдими», деб афсус чеккандек ҳам бўлади. Чунки гап кўрқинишда эмас, касби нуқтанг назаридан бўйортмасиз, вилждон ва адолат ҳаққи-ҳурмати қилишни керак бўлган ишни бировнинг катта миқдордаги пули эвазига бажаришига тўғри келаётгани ёқмай турарди. «Бунда, албатта, бир томонни оқлаш учун иккинчи

томонин қоралани, ҳатто айрим маълумотларин яширини, бузиб кўрсатишга тўри келиши мумкин. Ган маиғаатлар қураши ҳақида бормоқда».

Яна бир кўнлини. - Хўш, ўна тадбиркор аслида ҳақ, бетуноҳ бўлса-чи? У ҳолда сен виждонинга хилоф уни қилмайсан, балки ҳақни қарор топтириши учун қурашган бўласан-ку!..»

Дарвоқе, Уффа билан ўтказилган «муҳокамадан сўнг у дала-ҳовлисни олиб сотди ҳужжатларини олди текширди. Тузман уй-жой идораси, ютарису ва бонда жойлардан энадан суринтириб кўрди. Муқимхонни билан боғлиқ шубҳасини тасдиқловчи бирон-бир маълумот тономмади. Дала ҳовли пойтахтда ҳали яқиндан бери иш бонилган, илгари асосан виллояларда фаолият олиб борган Зоҳидий ширкати томонидан сотиб олинган, кўн ўтмай Шаҳина хонимга сотилган. Ҳужжатлар қонуний. Албатта у дала ҳовлисини ҳақиқий баҳоси ҳужжатлар кўрсатилганига нисбатан юқори эканини билар. Шаҳина хоним буни ўз пулига олганига шубҳа қилар, бироқ кўлида қуруқ гумондан бошқа ҳеч нарса йўқлиги учун аламини ичига ютиниға мажбур эди. «Қалаванинг учи Зоҳидийда!» Суринтирувларидан чиқарган дастлабки сазмонди ҳудоси шу бўлди. Қўзиги шундаки, «тадбиркор» сирини ўрганни «Фуар» фирмаси бораси атрофидаси текширувларининг биринчи ҳудоси ҳам айнан шу учта сўздан иборат бўлди. Чунки «Фуар» ҳам Зоҳидийга тегишли эди. Дарҳол «илгари» кўнпроқ қилиб, учраси шув тайинлади.

Улар шаҳар чеккасидаги хизматроқ емакхоналардан биринда учрашгиди.

— Бутун батафсил суҳбатлашамиз, — деди Субут. — Бир неча саволларим бор. Дарвоқе, ҳужжатларин олиб келдингизми?

— Ҳа, — деди жиян кўлидаги қалин қора хат жилдин кўрсатиб.

— Бўлмаса, тоғанғизнинг шаҳар четидаги дала-ҳовлиснинг Зоҳидий жанобларига қанчага сотгансизлар?

Бу саволни эшитиб, жияннинг чеҳраси ёришиб кетди.

— Яшанг! Чиндан ҳам зўр журналист экансиз. Биринчи учрашувимизда, эсингизда бўлса, «Яқинда бир ган бўлиб, биз ундан шубҳаланиб қолдик», деган гаини айтувдим. Сиз «Қа-

нақа шубха», деб сўрамадишми. Ўшанда мен сизнинг бу гапга эътибор бермаганингиздан «Унчалик зўр эмас экан», деган фикрга борувдим. Онда аниқладимки, Сиз шунин айнан ўша шубҳани ўрганишдан бешлабем.

— Қанақа шубҳа?

— Гап шубҳали, тоғамнинг дала-ҳокмаси Зоҳидийга сотилган эмас. Одирийроқ бир домла қилнига, пархидан аниқ арзонга сотилган. Орадан икки-уч кун ўтар-ўтмас, Зоҳидий ўша одамдан уч барабар қимматроқ пархта сотиб олган...

— Зоҳидий билан тоғангиз илгаридан танишимиди?

— Ҳа, аввалдан бирга ишлаган, у тоғамни «Устоз», деб биларди.

Тоғам унинг пойтахтда иш очиниға кўмаклашган.

— Муқимхонов билан тоғангиз қандай танишган?

— Даврбек ака хориж билан боғлиқ ишларимизда ёрдам бериб юарди. Кейин яқинроқ танинди. Кўёв бўлди. Лекин...

— Нимага бунчалик тез ажралиб кетинди. Бу «тоғангиз»нинг қочгани билангина боғлиқ бўлмаса керак.

— Ростини айтганда, тоғамнинг қизи эрқароқ ўсган. У Муқимхоновни яхши кўрмасди. Отаси мажбурлаб берган. Икковини шунсиз ҳам келинмай юарди. Ажралиш икки томоннинг бирваракай талаббуси билан амалга оширилган.

— Муқимхонов Зоҳидий билан қачон танилишинини билмайсизми?

— Биламан. Ўйланаётганда, тўй куни танилган. Ўша кунлар Зоҳидий пойтахтга яқиндагина келган, ҳали уй-жой ҳам олмаганди. Кейин тоғамнинг дала-ҳокмаси яқинидан ханшамасин бир иморат солди.

— Қанақа иморат? Кўришини қанақа?

— Борганда эътибор қилган бўлишимиз керак. Ўша пайҳарчадаги энг баланд уч қаватли иморат.

— Э-э шонлини, қилат граишдан, кўчанинг адоғида... Мухтанам қизил сарой.

— Ўша. Тоғам ҳазил қилганди: «Сен қишлоқдан келган бўлсанг ҳам, мейдан ўзини», деб.

— Демак, ўзининг даниллама саройи бўлатуриб, тоғангиз сотиб кетган дала-ҳокмининг бойда бировдан ўта қиммат нарда бериб олгани отаирида шубҳа ойи етди. 11.09.2020

— Чунга айрим акди тумтоқ бизнесчилар бундай ҳаракати билан «Мен уни маҳв этдим, қароргоҳини забт қилдим», деган маънони аниқлатмоқчи бўладилар...

— Шубҳамиз фақат тала ҳовли билан боғлиқ эмас. Мана бу папкаларни ҳужжатларни ўрганиш пайтида ана айрим исом-саламат бўлаётганимиз. Лекин шундан ҳовлини олишдан маънади. Сиз айта олаверасизки, амалдорнинг мумини.

— Ах, «муром» мен эмас. Ўзидики ўри ҳовлини яқинга бир айла оради. Аммо бу ҳудуд «бизнинг» айтади бу нима маънони амалдорнинг изохлаб бероласизми?

— Не, «муром» — деди «Жури» ва ўйлаиб қолди. — Ким экан ўша айла.

— Бизнинг бир панивимиз. Демак, бу масалага ойдинлик киритиш мен учун ҳам жуда-жуда зарур экан. Ўшунинга ҳам ҳужжатларни бериш.

Жилин қора хатжилди узатди.

— Ҳаммаси шу ерда. Қўриб чиқинг. Яна бир қисмини... Мен сизга етказаман. Аммо эҳтиёт бўлинг, хўнми?

— Албатта, албатта! Хайр, — деди Субут ҳаслида «Яна озроқ пул сўрасам бўларди», деб ўйлади-ю сўрай олмади. Қолбуки, шу тонда пул роса керак бўлиб турганди...

Укаси ўғилчасини суннат қилаётган экан. Ҳам тўйга айтиб, ҳам озроқ пул сўраб келибди.

— Ака, ўзингизникими шу уй? — деб сўради.

— Бировники, ижарада турибмиз.

Укаси илошқирамади. Шундай уйни биров ижарага бериб қўярмиди, деб ўйлади.

— Тўйга, албатта, бораман, ука, — деди Субут. — Лекин хафа бўлма, ҳозир пулдап сал қисилиброқ турибман. Қарз қилиб тур. Топсам олиб борарман.

— Майли, ака, қўяверинг. Ҳозир қимга осон. Ўзим ҳам ундан-бундан қарз қилиб ўтказиб юборайлик, дарзин қўтилармиз...

Ака-ука анча маҳалгача суҳбат қурибди.

Укаси «Турмуш» гизетасида чиққан мақолани ўқиган экан.

— Таъсир қилмадими? — деб сўради.

— Шунсиз ҳам илош бўлсам, нимага ҳам таъсир қиларди. — деди Субут.

— Ҳарҳолда ишласангиз яхши бўларди-да...

— Ишлаймиз, nasib этса.

Субут укасига настки қаватдаги хоналардан бирига жой қилиб берди.

— Ака, зўр экан, бу жой, ижара бўлсаям,— деди хайрлана-ётиб укаси. — Қутамиз. Янгимизга олиб boring. Жияниш... қизангизини, агар иложи бўлса... Қон-қариндошларини кўриб, танишиб келсин. Митганча, хабар олиб турибсизми?

— Ха, онда-сонда...

— Танлаб кўйманг, ака, томирида қонимиз бор...

Субут сал ошаси қотиб, бош ирғаб қўйди. Укаси ўқитувчилигига борди. Анди ўргатинига мойлароқ.

Уч тўрт танасини қокитириб, тўйдан бир кун олдин қин-лоққа жўнади. Афифани олиб бормасди.

— Инди бу уйни ёнига қолдириб бўлмайди. Бир ўзингиз кўриқмайсанми, — деб сўради. Кейин яна ўзи тасалли берди:

— Дарвозани тамбалаб, хотиржам ётаверинг, бу қалъага кун ҳам учиб кироқмайди. Доверларнинг баландлигини қаранг.

— Хотиржам бўлинг, кўриқмайман, — деди Афифа.

— Ортага қайтасизми?

— Индин. Ортага маслаҳат оини ва қозон қураб, Индин на-хорга ош берилсин. Ишониларда тутаса, қайтавераман.

Субут кетди. Андебуда кун ботишига қариб, қўшиннинг изи-дан борар экан, бўм-бўм, ҳоргин далазарга қараб ўй сурди. Ўй куз қўйинди. Нахтаси йиғилтириб олинган пайкаллар қорамтир қўнғир тусди. Явкам дуккам дарахтлардан барглар тўкилади. Ҳавода мезонлар учиб юрибди...

Тўйхонага келиб хайрон бўлди. Одам гавжум. Укаси гу-ноҳқорона изох берди:

— Сал тезлантириб юбординг. Маслаҳат оини, сабзи тўғрар, қозон қурагин битта қилиб, ортага орталаб оин берворадингиз бўлдинг. Харажати камроқ да.

Субут тўёнасини узатди. Укаси мамнун жазмайиб, уни дав-рага боғлади. Қариндош уруғ, қўни қўшин шу ерда. Субутни дав-ранинг тўрига ўтказишди. Илғори ҳўжаликда ҳосилет, ўнбоши бўлиб юрган, ҳошр фермерлик қилаётган сифлони Дониёр ко-сагуллик қилаётган экан. Ишлани тўлдириб ароқ узатди:

— Қани, дўстим, бир нарса денг.

экан: «Бунинг маъноси нима?», деб. Шунда ёш ўқитувчи дадиллик билан: «Ленназар — Ленин назар солган, деган маънони англатади. Зеро, мен — Ленин назар солган Озод Шарқ фарзандиман», деб жавоб берган ва қарсақлар остида комфирка сафига кириб кетган экан. Муҳтарам Ленназар домланинг бир қизи ва суинат қилинмаган икки ўғли бўлиб, уларнинг исмлари ҳам оталарининг мустаҳкам эътиқоди ҳосиласи эди: Инесса, Марон ва Владислен. Тили унчалик келинмагани учун Инессани — Ойивса, Маронни — Мардон, Владисленни — Валижон деб кетинган. Кейинроқ улар суинат масаласини ҳал этолмаган бўлишса-да, замона зайли билан янги исмларни хужжатли қилиб расмийлаштириб олинди. Домланинг ўзи эса, уялдини ё кўрқдими ҳарқалай Худойназар исмига қайтмади. Аммо невараларининг исмларини Темур, Улугбек, Чингизхон, Ўғузхон қўйиб, янги тарих саҳифаларини яратинга ўз ҳиссасини қўйди. Ай-тишларича, Темур Мардонович Ленназаров, деган бир невараси ҳозир Оксфорд университетиди ўқиётган экан.

Субут домлани мот қилиш учун тинчи айни шу нуктага бурди:

— Йўқ, домла, унчалик эмас. Агар шунақа бўлганда, Сизнинг неварангиз капитализмнинг ашадий ўчоғи бўлган Англияда ўқини уёқда турсин, Тўйғонадан нарига ҳам ўтолмасди.

Домла барибир бўш кетмади. Капитализм, Имперализм, имсоннинг имсон томонидан эксплуатация қилиниши, бойлар бойиб, камбағаллар эса қанишқоқлашиб кетавериши ҳақида аича гапирди.

— Август Бебель айтган: «Ҳар қандай бизнес — бу фирибгарликдир». Фирибгарлик қилмасдан, Марке айтган қўшимча қийматини ўзлаштирмасдан туриб, ҳеч қанақа тадбиркор бойлик орттирмайди, — дея ҳулоса ясади у ўз сўзига.

— Домла, Сизни илгари ҳам ҳурмат қилардим. Бугун эса ҳурматим янада ошди, — деди Субут мунозарага чек қўйини учун. Сиз коммунистик эътиқодингизга содиқсиз. Бунинг учун ҳеч ким таъқиб қилмайди. Чунки биз демократик, ҳуқуқий жамият қураймиз.

— Сиз бунинг эътиқодига имонманг, — деди тўсатдан ёнида ўтирган чўққи соқолли киши кулимсираб. Афтидан у домланинг тенгқур улафати эди.

— Ҳаммаси ёлғон. Агар чин коммунист бўлса, нега бизларга қўшилиб намоз ўқийди? Намоз ўқигани-ку, майли. Унақада нега ароқ ичади? Бунинки ҳаммаси аралаш.

— Жим ўтир-э галварс, қачон ароқ ичибман?

Ўтирганлар кулишди. Ёшлардан бири ҳазилни давом эттирди:

— Домла, Чингизхон босмачи бўлган-ку, нега неваралгизга унинг исмини қўйдингиз?

— Сен саводсиз қайқдан тушунардинг. — деди домла энсаси қотиб. — Мен Чингизхонни эмас. Ёзувчи Чингиз Айтматовнинг исмини қўйганман. Унга бу ҳақда хат ҳам ёзгандим, — бир қирғизча қалпоқни совға қилиб юборган.

— Домламиз ижтимоий фаол инсон. — деди Дониёр. — У кишининг қарашлари сал эскироғу, лекин нияти ижобий. У киши адолат бўлсин, деҳқон қийналмасин, дейдилар-да! Шунақами, домла?

— Шунақа. Мен жамиятда кескин табақаланиш бўлишига қаршиман. Аслини олганда ҳукуратимиз раҳбарияти ҳам шундай деялти. Лекин атрофдаги айрим нафси бузуқлар чўнтак қапшайтириш, сандиқ тўлдириш билан овора. Мен бу ҳақдаги фикрларимни бир-икки газеталарга ёздим, босилмади. Бунақа гапларни босолмайсизлар-да, а?

— Сен тўғрилаб ёз-да, ошша, — деди чўққи соқол улфати. — Сен фақат ойлик ошсин, пенсия ошсин, деб ёзасан. Ўзингни ўйлайсан.

— Менинг пенсиям ошса, сеникиям ошади-ку галварс, — деди яна домла. Субут Ленназар амаки айрим сўзларни кўп такрорлашига эътибор берди. «Бу ўқитувчилик касри», деб қўйди.

— Ана шу йўлда курашишдан толманг, — деди Субут. — Ҳақиқат ва адолат учун кураш ҳеч қачон осон бўлмаган...

Маслаҳат у қадар дабдабали бўлмаса-да, ҳарқалай рисоладагидек ўтди. Қиплоқнинг бир-икки бекорчилари ичиб олиб, вижиллашганини ҳисобга олмаганда икки соатга қолмай уй-уйига тарқалиб кетди.

Субут наҳорги ош бериб бўлингач, автобусда шаҳарга қайтди. Орқа ўриндикдаги бир ўспирин кўзига иссиқ кўринди.

Қаерда, қачон учратганман, деб ўйлади. «Не, шонима-шонима, кеча келасётганимда кўргандим. Ўша автобусда эди. Бугун яна бирга қайтмапти. Тасодифми бу? Ё кузатиниянгими? Ваҳима қилмасанг-чи, сенинг нимагини кузатади? Жа-а, бир давлат аҳамиятига молик ин қилансалмики... Тўхта-тўхта, бу болани бир гал шаҳарда ҳам кўргандекман. Ўшанда ўзини танитмаслиikka уриниб, кенкасини бостириб кийиб олганди».

Таваккал қилиб, орқасига ўтирилди-да ўспирини гапга солди. Ўспирин соддагина экан, бу ёққа бир куредошининг тўйига келибди. Сўбут «Куредошининг исми нима?», деб сўради. Йингит айтди. Қинлоқ катта. Сўбут эслолмади. Бўлаа бордир, деди. Йингитдан беҳуда шубҳаландим, деб ўзини койиди. Аммо йингитнинг кийими талабаларникига ўхшаган эмас, анчайин қимматбаҳо эди. «Оҳтимол, бойвачча талабалардандир. Бойвачча бўлса, автобусда юрадими?»

Ногаҳон миёсига кеча кенқурун маслахат ошидаги мунозарада айтылган бир гап урилди. «Тов ортидан гиёҳванд моддалар олиб келиб, шаҳарлик наркокурьерларга сотиб юрган, ёшлардан бир нечтасини органга ушлаб бердик», деб мақтанганди «Қинлоқ посбони». Сўнгга у ўзининг хушёрлиги туфайли қинлоқ «Ваҳобийлик оқимига мансуб» кишилардан буткул халос бўлганини гапирган ва суҳбат бошида мавзуларга бурилиб кетганди.

«Бу ўша наркокурьерлардан бўлмасин тағин», деб ўйлади Сўбут. Кела-келгунча энинг хил фаразу тахминлар қилавериб, боши оғриб кетди. Ҳолбуки унинг шубҳаси бежиз эмасди...

19

Орадан икки ҳафтача вақт ўтди. Қизлардан бир куни Сўбут эрталабки нонушта чоғида Афифага қараб хотиржамлик билан:

— Шаҳардан уй тоқдим. Ўшанга кўчамиз, — деди.

Афифа «Нега, қачон бу ер-чи?» деб сўрамади. Сўбутнинг кейинги қизлардаги муомаласи ташиқаридаги об-ҳаводек эди. Қўйи қулиб турибди-ю изириги терини тешади. Афифа «Нега индамаяпти, нега саводу сўроққа тутмаяпти, демак ҳаммасини

билади, саводу сўроққа ҳожат йўқ», деб ўйлади. Ундок бўлса нега «Ажрапамиз» демаяпти? «Кўчамиз», деган ганидан кейин бироз тушунгандек бўлди. Агар «Мен қоламан», деса тамом. Ажралиб кетинади. Субут Афифадан шу гапни кутаётгандек эди. Лекин у бир оғиз индамади: — Майли, — дея олди ҳолос. Субут бир оз ўйлаб тургач, гапининг давомини айтди.

— Бугун холапизга бориб айтинг. Ҳовили сизнинг бўйинчилигидан соқит қилсин.

— Тушундингизми?

Афифа индамасдан бош ирғади.

— Кечқурун қоламан, ишларим бор, — деди Субут чиқиш кетар экан.

Аммо ўша кун икки кечқурун у келмади. Эртасига ҳам. Афифа хавотир олиб, нима қилишни, эриш қардан излашни билмасди. Холасига кўнғироқ қилди. У «Тез ёрдам» га кўнғироқ қилиб кўришни маслаҳат берди. «Эҳтимол, тоби қочиб, касалхонага тушгандир», деди хоним. «Тез ёрдам»дан натижа чиқмагач, милициядан сўрашга мажбур бўлди. Улар ҳам тайинли бир жавоб беришолмади.

— Унақа одам паҳарининг бирорта ҳам бўлишмасида рўйхатга олинмаган. Ҳали икки кун ўтибди-ку, келиб қолар. Агар келмаса, янама жойингизга яқин милиция бўлимига ёзма ариза беришингизга тўғри келади...

Нима қилиш керак? Ким ёрдам беради? Даврбекми? Наҳотки буздан бошқа чора бўлмаса?

Ҳозир иккиланиб ўтирадиган пайт эмасди. Даврбекка сим қоқди. Жойида экан. Тасалли берди.

— Хавотир олманг, у тегирмонга ташласа бутун чиқадиган йиғит. Юргандир бирон жойда...

— Бунақа одати йўқ эди, ҳеч бир... сўраб-суриштиринг, илтимос...

— Хўп! Албатта сўрайман. Излаймиз. Милицияни оёққа турғизамиз, — деди Даврбек. — Сиз кайфиятингизни бузманг... Мен натижасини кўнғироқ қилиб айтаман.

Хуфтон маҳали дарвоза кўнғирови жиринглади. Афифа кўрқди. Ким бўлди? Деразалап нардани суриб, кўча томонга қаради. Иккита машина. Ёнида тўрт-беш чоғли одам. Икки

киши милиция кийимда. «Ҳойнаҳой бир хабар келтирилган», деб ўйлади. Шониб чиқиб дарвозани очди. Тўрт киши кирди. Фуқаро кийимдаги ўрта ёшли киши чўнтагидан қизил гувоҳнома чиқарди:

— Биз милицияданмиз. Сўбут Туробов шу ерда янайdimи?

— Ҳа. — деди Афифа ҳаяжондан энтикиб. — ўзлари икки кундан бери йўқ.

— Ўзлари соғ-саломат, хавотир олманг, бир иш юзасидан вақтинча ушлаб турибмиз. Рухсат этсангиз, ўйларингизни бир кўздан кечирсак. Мана бу — тинтув қилиш ҳақидаги рухсатнома.

Афифанинг дами кичида тушиб, тили айланмай қолди. Жонсиз бир суратда тинтувчиларни чиқарига бошлади.

— Бу ҳовлини яқинда сотиб олибсанлар-да, — деди гувоҳнома кўрсатган одам.

— Ҳа. — деди Афифа «Бу ҳовли бизники эмас», деб айтиш керакми-йўқми, деб ўйлади. Иккиланди.

— Чакки эмас, — деди илжайиб милиция кийимидаги ёшроқ ходим. Ўзим бIRON миллион доллар турса керак.

Афифа индамасди... бироздан сўнг ўзини ўнглаб:

— Нима гувоҳ қилибди? Қачон қамалди? — деб сўради.

— Анча миқдордаги гиёҳванд модда топилган у кишидан, — деди гувоҳнома кўрсатган қора чарм камзулли киши. — Айтингчи, у кишининг гиёҳванд моддалар истеъмол қилиши ёки олиб-сотиб юришидан хабарингиз бўлмаганими?

— Йў-ўқ, — деди Афифа — У киши... унақа ишлар қилмасди-ку.

— Ким билсин, дейсиз. Балким, кимдир йўлдан ургандир. Асдагандир... Камзулли киши уни анча саволга тутди. Қанақадир қоғозга қўл қўйди. Тинтув ярим кечагача давом этди. Тинтувчилар қидирган нарсаларини топишолмади, шекилли, анча асабийлашди. Бир-икки қоғозларни олишиб, тинтувни тутатишди. Гувоҳнома кўрсатган одам ўз сўраган бўлди:

— Безовта қилганимиз учун кечиринг. Хизматчилиқ. Хўжайиниңиздан хавотир олманг. У киши дастлабки тергов ҳибхонасида. Яқин кунларда қўнғироқ қилиб қолса керак. Мана бу менинг телефоним. Агар бIRON зарурат бўлса, қўнғироқ қилинг. Хайр!..

Афифа уларни кузатиб, дарвозани ёни-да, айвонда ҳолени ўтириб қолди. Шу кўйи анча ўтирди. Юрагига қил сиемас, хўшраб йиғлагиси келарди-ю. Йиғалмасди.

Дарвозанинг такрорий қўнғирогни уни ҳунига келтирди: «Яна қайтиб келишдимми», деб ўйлади. «Ким у?» деб сўради. «Мен, очаверинг», деган таниш овоз эшитилди. «Даврбек! Ярим тун-да нима қилиб юрибди?»

Истар-истамас дарвоза дарчасини очди. Даврбек ичкарига кириб, дарчани зирлаб бекитди. Саломланди.

— Мен... айтгани келувдим... Қамалган экан.

— Эшитдим. Келиб, уйни ҳам тингиб кетишди.

— Нима тоиниди?

— Ҳеч нарса.

— Хайрият. Шу билан зора айби енгиллашса. Айтганча... ҳовли тўғренида ҳам сўрашдимми?

— Сўранди?

— Нима дедингиз?

— Нима дейиш керак эди. — деди эисаси қотиб Афифа. — Ростини айтдим.

— Қанақа ростини, — деб сўради сабрсизлик билан Даврбек. Афифа тушундики. Муқимхоновни айлан шу саволнинг жавоби безовта қилгани учун чоғиб келган.

— Ҳовли меники, унинг эримга ҳеч қанақа тегинли жойи йўқ, — дедим.

— Кейин-чи?

— Кейин... «Қанақа пулга олдингиз», деб сўради.

— Сиз-чи?

— «Бадавлат бир ошнинг совға қилган», дедим.

— Қўйсангиз чи, ростини айтинг, Афифа, илтимос.

— Қўрқманг, юрагингиз ёрилмасин. Қариндошларимдан қарз олганман, дедим.

— Раҳмат, азизим, — деди Даврбек бироз тинчланиб. — Бу яхшилигингизни унутмайман. Мен қўрққанам йўқ. Шунчаки, ортиқча гап-сўз бўлмасин, дейман-да. Лекин бу масала билан ҳали яна қизиқишлари мумкин. Сиз «Ўзимнинг ҳам йиғиб юрган пулларим бор эди, етмаганини қарз қўтарганман», деб тураверинг. Мен холангизни ҳам огоҳлантириб қўйман. Қарз берганман, деб айтади.

сиб, мажбуран етштиришга киришди. Тутмаларини узиб, оёқларини йиртиб юборди. «Тапшилланманг, янгисини, зўрини олиб бераман», деди ҳансераб. Афифа бундай ҳайвоний қўволлашдан жаҳли чиқиб кетди. Бор кучи билан қаршилик қилди. Тириқларини, тишларини, тиззаю оёқларини ишга солиб ҳимояланди. Даврбек буздан бадтар жазавага тушиб, унинг юзига напалоқ тортди. Бу билан ҳам қаноатланмай, пешонасига зарб билан мушт туширди. Афифанинг кўзидан ўт чақнаб кетди. Каровот устига ҳушсиз йиқилди. Қутуриб кетган Даврбек унинг устидаги кийимларини юклилаб, йиртиб ташлади. Шу аснода «Яхшиликни билмаган юмқўр, ифлос, қавжик», деб сўқди. Муродани ҳосил қилгач, юмлаб «Азизим, Афифа, кўзингизни очинг», дея уни ҳушига келтиришга ҳаракат қилди. Афифа ўзига келиб, юзини ўтирди ва юм-юм йиғлади. Даврбек ҳарчанд уришиб, уни овутолмагач, саҳар қоронғисига чиқиб кетди.

20

Дастлабки тергов ҳибхонасининг икки кишилик авахтасида ўтирган Субут юз берган воқеани бир бопдан, совуққонлик билан хотирлаш ва таҳлил этишга уринар экан, хонадонинанчайин кекса одам ҳамдардлик билан сўз қотди:

— Нима бўлди, ўғлим? Қандай қилиб, тушиб қолдингиз бу ерга?

Субут дастлабки тергов ҳибхоналаридаги «тасодифий» ҳамхоналарнинг акарияти айёқчилар бўлиши ҳақида илгари кўн эшитганди. Шу бонс саволга савол билан жавоб берди:

— Аввал ўзларидан эшитсак...

— Мени... бир англишилмончилик туғрайли қаманган. Бугун ё эртага қўйворинади, жигарим. Шунинг учун уйга, дўст-биродарларга бирон хат-хабар етказиш керак бўлса, тортинманг. Бундай пайтда одам-одамга мадад беришни керак.

— Жуда саз, — деди Субут ҳамхонасининг айёқчи эканига тўла ишона ҳосил қилиб ва сўз оҳангини «Қария»нинг гашириш услубига мослаб, — Унда сизга битта муҳим ва ўта махфий илтимос бўлади.

— Хўш-хўш, — деди «Қария» бутун вужуди қулоққа айланиб.

туриниган эман, келиб ултаниди. Ўзинг халқда ярим килоча геронг бор экан. Тамом. Бор гап шу:

— Айғмадингизми. «Биров бериб кетди», деб.

— Айтинга-ку айтдим. Аммо буни улар иншоинимонитида. Эҳтимол, ўша пеласе ўзларининг оғимидир.

— Йўс, бешинг микандия бўлади пеласе инлар билан шугулланмаса керак.

— Мен ҳам шундай, деб ўйлайман. — кутди сузув. Кейин жиддийланиб, ўйлаиб деди:

— Ростдан ҳам, Зоҳидийнинг одамлари микандияни ҳам эл даб, бу инга арастангирган бўлиши мўмкин. Харҳолди, агар шундай бўлса, мен илгаридан кўриб қўйган бир чора... натижасинг берини мўмкин. Аксинча бўлса, фойдасиз.

— Қанақа чора кўргандингиз. — деди ясема элтиборсизлик билан «Қария».

— Буни ҳозирча айтолмайман... Харқалай, енг мабодо тасодифан, Зоҳидий ёки унинг одамларидан бирортасини кўриб қолсангиз, айтинг. Мен барибир оқлаиб чиқаман. Ўшада уларга ёмон бўлади. Йўдайам ёмон бўлади.

— Зоҳидийни қудратли одам, дейсиз ку. Ўнга қучингиз етармикин?

— Ўзиники етмас... Зўрдан ҳам зўрроқлар бор, отам...

Авахта эининг наарақлаб оинди. Субутин терговга олиб чиқинди...

21

Даврбек Муқимхонов бирон марта ўзидан танаббуе кўрсатиб, Зоҳидийга қўнғирок қилган эмасди. Бугун шундай қилинига тўғри келди. Зеро, бунинг кечингириб бўлмайдиган сабаби бор эди.

Унинг «Холроқ жойда учрашайлик» деганига жавобан Зоҳидий «Дала-ҳовлимга келаверинг, қин, одам сиғирак, ким кўриб ўтирибди» деди. «Майди, кечкурун ўтаман», деди Даврбек ва ҳаёлида учрашув тугагач, Асифанинг хузурига кириб, «Яраш оининг шиниринини мўлжаллади.

Шом қоронғисига шаҳарчага кириб бориб экан, «Тондан ҳам қини...» деди. — «Тондан ҳам қини...» деди. — «Тондан ҳам қини...» деди. — «Тондан ҳам қини...» деди.

— Ах, булар ҳамма бир наъсанин доғи, яна ҳамма бир наъсанин тур-
руси! Ҳариси ҳам, ошпази ҳам бунини билурди. Қанин бил-
диб атақулни мени, башир ва ёруғ ойлашнинг айбонини менни
таъдирдан, ахир, қантар ёнади. Ҳа, бунинг тасури, наъма, наъмаки
таъриқнинг тасури, шайхонлар ҳисобиди. Ҳисобиди наъма, шайхон
ойи ва шайхон ҳисобиди.

— Ахир, шайхон бу наъма деген наъма, — деди сатом, қилқатин
олиб, — Маҳмуднинг фармони, ошпази, шайхоннинг бунини, шайхон
таъриқнинг тасури, шайхоннинг тасури, шайхоннинг тасури, шайхон
таъриқнинг тасури.

— Маҳмуднинг фармони, — Абдуҳалим ака, — Даврбек, — Не-
ма, шайхоннинг фармони, шайхоннинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, —
Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, —
Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, —
Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, —
Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, —
Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, —
Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, —
Даврбек, — Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Маҳмуднинг фармони, — Даврбек, — Маҳмуднинг фармони.

— Даврбек, азиз биродарим, Сиз жуда ҳам раҳмдил одамсиз.
Бу оддий одам учун бебаҳо фазилат. Бироқ ҳокимият вақили
учун бу фазилат қусур ҳисобланади. Ўзингизга, улғайишга хала-

күт беради. Агар менинг ожив мастахатимга кўлоқ солсангиз, бу кўсурдан кутулмоғингиз керак. Аслида анави аёлга кўшиб бу инфлос иковуч кўшакни, кўнол ганим учун узр сўрайман, бундай тоза қошонага киргазиб кўйганингизга тушунмадим. Яна бир карра узр сўрайман. Ит семирса, эгасини қопади. Ул юбакор сиз учун ҳам тобора хавфли бўлиб бораётганини биллиб қолдим. Ўзингиз сезмадингизми?

Зоҳидийнинг насиҳат, ғамхўрлик оҳангидаги ўлка-гинаси Даврбекка валенеъматининг койинини бўлиб эшитилди ва бироз малол келди. Шу бонс сал баланддан келиб ганирди.

— Эҳ, акам-эй, Сиз ўйлайсизки, бизлар шундай нозик идораларда... кўл қовуштириб, оғзимизни очиб, анқовланиб ўтирибмизми? Ўша «юбакор»ингизни матбуотдан четлангиргунча озмуғча азият чекдимми? Билсангиз, агар ўшанинг аламинга яхшигина битта газетани ёниб юборишга ҳам тўғри келди. Ҳамма гап шундаки, тақдирнинг бемаъни бир тасодифи туфайли менга қарашли бир аёл унинг ихтиёрига ўтиб қолган. Шу бонс уни аввал ишдан сикликқина қилиб четлангирини, сўнгга аёдан қонуний ажратиб, шировардида, пойтахтдан чиқариб юборишнинг мўлажаллаётгандим. Сиз бўлса, уни... Энди узоқ вақт сасиб юради.

— Сасиб қайга борарди.

— Афсуски, унинг «сасениши» ҳидланга тайёр доғралар бор... Улар сизни ҳам, илджини тоғса мени ҳам еб-ютиниши истапди.

— Агар бир кўча безорининг қамалини шунчалик мураккаб муаммолар келтириб чиқарадиган бўлса... Маъзур кўргайсиз. Мен бу томонларини ўйламабман.

— Майли, кўяверинг энди, бўлари шу бўлибди. Оҳтимол, ана шу ҳолатдан самарали фойдаланиши имкоинини тонамиз. Айтинг-чи, дала-ҳовдининг сотилиши билан боғлиқ ҳужжатлар пухта эдимиз?

— Кўнглингиз хотиржам бўлсин. Ҳаммаси жойида. Соҳибжамол асиранишга уни она сўтидай ҳазол қилиб берганмиз. Аммо... раижимасангиз бир ган айтардим.

— Хўш-хўш...

— Ҳана аёл чиндан ҳам гўзал экан. Дидини кўра қойил. Аммо... Сиз унга уйланмасангиз керак ҳарқалай?

— Чинданми?

— Демокритники, мен қиёматлик акангиз сифатида сизга ҳаши бўлсан ҳам юқори мартабаларда кўриниш ораш қилман. Шу йўлда етса, молим, етмаса, жонимни-да хараж қилинса тайёрман. Ўшобарлик, тўғри тушуниш. Сиз тасоли тусли бир ошпазлик қиз олмоғингиз керак. Немонлиқ паровани бўлмасин, бу балчиқда ўсган туздан роз немонлигиз керак.

— Ҳанингиз ҳам ошпаз бўлиб қолмадингизми мубоҳо. — қу-
лметраб сўрди Даврбеш.

— Ошпаз бўлса, арзивидаган даражада гўзал. Аммо...

— Бу бадиър узуклиб, қимматбаҳо қонюнаш тухфа этини ке-
рак эмасди, демокритники? Дала ҳовлига ичириш айтилган?

— Асло, асло! Бу ҳовлини ўзим танаббус кўрсатиб, чин юрагимдан Сизга тақдим этганман. У... Сизники. Хоҳданг со-
тинг, хоҳланг бузиб ташланг, ахтиёрингиз. Бироқ... катта ла-
возимларга дойиқ, келаскаги норасок бир йилитинг, бунини
устига бўйдоқ қинишнинг келиб чиқини ютайин бир аёл билан
ошиқ-ошиқор муоамла қилиб юрини поёқон демокритман... Сиз
хоиыр фақат ўзини ҳақида ўйлашингиз керак.

— Қўзланганининг яқинлигини қаранг, ўзим ҳам шу тўғри-
да ўйлаб юргандим. Астини сўрасангиз... таърифимнинг бош-
си ҳам... Худавей, яқинга туманимизда юқори бир давозим бўла-
ди. Шунга маънавий маслаҳат ва моддий маънасингиз керак.

— Баракалла! Мана эдинг буни ҳақиқий арзағи маълумот
деса бўлади. Таъин шундан бошламайемизми? Қанақа уни?
Қанча билан ҳал бўларкан?..

Зоҳидий Даврбешнинг узундан-узок қирин сўз билаш бош-
лашиб, маънавийнинг дотам бўлган масъул давозимнинг маъна-
ватда бўлмас ва таъбиркорлигини, ички ва ташқи сандони ра-
виолаштиришдаги беқийе аҳамиятнинг муфассал исботлигига
қарағилган ёрқин нутқини сибр қилиб эшитди. Нотанқ ўз сўзи-
нинг худосенда агар у мазкур давозимни ағдасан, Зоҳиди-
нинг фирмалари бир неча вилоятдаги ишлаб чиқарини, ички
ва ташқи сандони тўластича ўз назорати остига олишга мақар-
рар эканлиги ҳақидаги аниқ-равинан маълумотлар ва рақам-

ларин келтирди. Амиланиданик, эртага кўриладиган мўнаъ ва муттасил дегромат қоинида ҳовир сарфланадиган ариғаси миқдордаги маблағ – деғибедаи томон, ҳолок.

Даврбек тилига олган саримас маблағдаги пол нар миқдорини бармоқлар соғидан салғишга кўн эди. Шу бола, Зоҳидий бир муддат ўйланиб қолди. «Масалати ҳал қилувчи томон ариғасининг, тинқилиб», деб тасқор сўради.

— У дини билан биринчи марта ини қилаётган эмасман. Училишган жойини кесадинан «конкрет» олди, — деди Даврбек.

— Ҳидий бўлса яхши, — деди Зоҳидий найфийати аича на-сайғалиғини сезиришасиники уришиб, — Бу маблағни қу сарфлашга сарфлаймиз. Аммо ҳарқалай, биласми, бу тиласроғ ахлида «кафодат» дегани бир қан бор.

— Меннинг ариғаси сўлим кафодат бўлмасми?.. Ҳа, меннинг ишонамас отамени ди! — деди Даврбек ўнгалиб. Бунидан Зоҳидий қудди. Ишлага ариғасинининг сўли. Қунақ гапирди:

— Ҳай-хай! Нима дегени? Сизга мен ўзимга ишлаганди кўпроқ ишонаман-ку. Бунга неча марта қароғат туғди, қилганман-ку. Шунчаки сўради. Қўнлиғинида олгани. Ҳидий маблағиниғиз эртага нечинисича тайёр бўлади.

Даврбек яйраб кетди. Зоҳидийни жон-жаҳди билан бағрига босди. Юзларидан «қўли-қўли» ўтди. Ёлкасига бемини қўйиб, «Сиз меннинг отамени, отамдан ҳам азиз нисонени», деб шивирлади. Шу шивирлаш баробарида қўнли юмини қўздан тоғи қатра ёи ҳам чиқди. Шивирлашдан давом эттириб, «Мен ҳам сиздан ҳеч нарсани, керак бўлса, жонимни ҳам қаммайман», деб юборди. Бунидан ас, пайт пойлаб турган Зоҳидий бағоғи устаси билан фойдазаниб қолишга уриди. Қўлиб:

— Шу гапиниғиз ростми? — деб сўради.

— Ҳудо ҳақки! Қасам ичайми? — деди.

Даврбек боғини валинасўматининг сарисидан олиб, қўлдига тик қаради.

— Қўнқимени, укажоним, қасамнинг нима келгани бор? Ҳозирча биттагина илтимосимни бажарсангиз бас...

— Қанақа илтимос экан, қўлимдан келса...

— Қўнлиғиндан келади, — деди Зоҳидий овозини тисайтириб, — Фақат... Хафатарчилик бўлмасин...

— Хафа бўлган номард, айтипти. — деди Даврбек юраги шувиллаб.

— Анави.. Соҳибжамолди.. бизга бир оқшомга ҳадя этсангиз...

Даврбек сувга тушиб кетган мушукдек нафаси чиқмай қолди. Ўйланди, каловланди, ичида қарама-қарши туйғулар тўқнашди. Ахирини, у туйғуларнинг қайси биридир тақдирга тан берди. Даврбек қўзлаётган кўрсисини эгаллаш учун, бундан ортиқроқ шарт бўлса ҳам бажаринига тайёр эди. Шу бонсе бу «илтимос» нақадар ҳақоратли туюлса ҳам сир бой бермади. Ўзини ўнглаб, қадаҳга қуйилган винони қўлга олар экан, ясама фожиаали овозда хитоб қилди:

— Буш Шарль Де Голь ичган, дегандигизми? Ўша Шарль Де Голь айтганми ё бошқасини «Сиёсат ва муҳаббат баҳсида, муқаррар иккинчиси қурбон бўлади», деб. Олинг, ака! Олинг, ўша соҳибжамол сиздан айлансин!

Сиёсат, тижорат ва муҳаббат мавзусидаги бу мулоқот ана шу нуқтада ниҳоясига етди.

22

Сўбут ёшроқ терговчи қаринисида ўтирар экан, ҳалиям хотиржам эди. Бу хотиржамлик бонси ҳибсини нафақат киноларда, балки иши давомида хизмат юзасидан амалда ҳам қўн марта кўргани, маҳбуслару терговчилар билан неча бор сўхбат қуриб, кўзи ишигани учунгина эмасди. Бунинг бошқа қизиқ бир сабаби ҳам бор эди. «Фуар» фирмаси фаолияти билан қизиқа бошлаганидан кейин орадан қўн ўтмай унга ёш бир йилгит учраган, аввалига яхши гаилар ганириб, «Бу бефойда маншўлотни бас қилиш лозимлигини» маслаҳат берган. Сўбут рози бўлмагач, ҳали ёзилмаган мақола учун анчагина миқдорда «қалам ҳақи» таклиф этган, унга ҳам қўймагач, «шохини қайириб қўйинилари мумкин»лигини айтиб таҳдид қилганди. «Майли, — деганди Сўбут, — пешоада борини кўрармиз». Сўнгга уйга келиб анча ўйлаган, нима қилишлари мумкинлиги хусусида тахмину фаразларини таҳлил этганди.

«Битта мақола учун ўлдириб юборинмаса керак. Янаям ким билади. Қайси йилш прокуратуранинг ёш терговчиси тик оёқдан

қойиб бўлди. Айтишларинча, оддий жиноий ишлардан бирини тергов қилаётиб қоралловлардан биринини катта миқдордаги «ўмарини»ларига дуч келиб қолган ва уш қамоқда олинга ҳозирла-
наётган экан. Мен терговни «намаман-ку». Қосаверса, Зоҳидий ҳам ҳали бутун босқин бир одамни ўлдириб юборганига дара-
жалани қудратли эмас эмас. Қосаверса, ақлоқлардан бери кел-
масмай юрган ўрдага бир тикоратган. Лекин... Ушани пойтахтга
келибди, ушанинг би яқин ҳамсори, ҳафто устаси бўлган бир
одамни элдан маъсум қилган ушани «Қосажани торлоқ» эканлигини
кўрсатиб турибди. Тўғри, Зоҳидий бу амалиётни бевосита
ўзи бошқармаган. Лекин шу қадар усталик билан иш тутилган,
қуни кеча шаҳарнинг усталиқларидан бириман, деб юрган одам
бир кечада тахта ўқюғини йиғинтириб қойиб бўлишидан бешка
чора топилмаган. Субутининг суринишурувлари давомида маълум
бўлдики, қуни давлатдан транзит қилиниб, Голландияга йўна-
тилаётган бир неча вагон юк орасида катта миқдордаги пийҳ-
ванд моддалар топилади... Хуллас, Зоҳидийнинг «Метоз»и фақат
қочиб жон сақлашни мумкинлигини аён бўлиб қолади. «Жуян»нинг
айтишларча, ўша «юк» асосида атайлаб уюштирилган «ўйин» ҳосил-
ласи ва бу ўйиннинг асосий ташкилотчиларидан бири Зоҳидий-
дир. Айни пайтда «Жуян» Зоҳидийнинг «Панжасига панжа ур-
моқ» анча хавфли эканлигини ҳақида огоҳлантирғанди. Дастлаб
ушга ушчалик эътибор бермаган Субут телефон орқали қилинган
такрорий таҳдиддан сўнг каттаси илаб қолди...

«Мухтарам жаноб прокурор!

Ушбу мактубни муҳим бир иш юзасидан журналист текши-
руви ўтказаетган пайтда ўзинга мажбур бўлдим. Чунки су-
ринишурув жараёнида таҳдид ва қўрқитишларга дуч келмоқда-
ман. Агар яқин кунларда мен «Пийҳванд модда, террорчилик
гуруҳига аъзолик тўғрисидаги ҳужжатлар ёхуд ўқотар қуро-
лар сақлаш, сотиш, тарқатишда айбланиб» қамоққа тушиб
қолсам, бунга ҳолисона ва қонуни ёлдолиб, тўхматларини
ҳаққоний жазоларинингизни сўрайман. Мабода... Яна ҳам жид-
дийроқ қор-ҳол юз берса, мен суринишурув давомида тутилган
маълумотлар ва шу асосда ёзилган мақолани сизга келтириб бе-
ришадим. Сизнинг профессионал қариятиңизингиз ва инсоний
халққилинганганга қараганда...

Ҳурмат билан Сўбут Сокин.

P.S. Ушбу мактубининг нуسخасини ҳар эҳтимолга қарши «Эл садоси», «Тартиб» газеталари таҳририятлари бош муҳаррирларига юборилди.

Имзо».

Сўбут мактубни уч нуسخада кўчириб, алоҳида конвертларга солди ва манзилни ёзиб, эрталаб инаҳар марказидаги почта қутиларига ташлади...

Терговчининг дастлабки сўроқлари чоғида мактублар ҳақида айтсамми-йўқми, деб анча ўйланди. У ўзига нисбатан уюштирилаётган тўхмат бу қадар тез ва анчайин жўн бўлишини кутмаганди. «Эҳтимол бу муқаддимасидир. Шу боис ҳозирча, индамай туриш керакмikan...»

Терговчи Сўбутининг ушбу елим хатжилдининг нотаниш бири киши бериб кетгани ҳақидаги ганини индамай эшитди. Кейин бепарво оҳангда:

— Кўчада учраган одам қўлингизга нарсa тутқазса, олаверасизми? — деб сўради.

— Бу тўхмат усталлик билан уюштирилган, — деди Сўбут. — Ҳан шундаки, мен бир мақола юзасидан маълумот тўплаётгандим. Илгарироқ бир танишимдан шунга алоқадор баъзи ҳужжатлар олганман. Бу одам менга бу қоғозларни ҳам ўша танишим бериб юборганини айтди. Ҳақиқатан ҳам ўша танишим менга бир кун олдин кечқурун қўнғироқ қилиб, ишончлинича сафарга кетаётганини, қўлидаги янги маълумотларни ишончли одам орқали етказишини айтганди...

— Тўшунадим... Демак, ўша «Ишончли одам» амакда ишончсиз бўлиб чиққан, шундайми?

— Йўқ, ундай эмас. Бу одам сал илгарироқ келган... Демак, булар танишим билан бўлган суҳбатнинг мазмунидан хабардор бўлишган.

— Ўша танишингиз ҳаммасини тасдиқлай оладими? У ким, қаерда ҳозир?

— У одам — чет элга сафарга кетган. Келади. Лекин... Уш... ростини айтсам исми-шарифини сўрамаганман.

— Ана холос! Таниш бўлар эмишу исми-шарифини билмас эмингиз... Қизиқ-ку, шоир ака!..

Одатда ҳуқуқшунос халқни матбуотга, адабиётга анчайин яқин, мойил, ҳатто ниқибоз бўлади. Бахтга қарши буниси истисно экан. Сўбут аввал бондан ўзини журналист, муҳбир, деб таништирган бўлишига қарамасдан, терговчи унга нуқул «Шоир ака», деб анчайин масҳараомуз оҳангда мурожаат этар ва бу билан асабини қитиқларди. Устига-устак мана шу гапни яна ҳам оғиш тунди:

— Шоир халқни ичкиликка муқкасидан кетишини яхши билардим. Аммо напавалдини биринчи учратганим. Одатда улар камбағал бўлишади. Висонинг ҳам арзонишни ичишади. Сиз... оддий бир хатжилдининг орасида рошпа-роса ярим кило тоза героинни жойлаштириб, ана ўзини эли соддаликка соласиз-а! Япаш парогитининг ҳам шоирларниқидан анчагина фарқ қилади. Бунақа муҳташам дала-ҳовли унча-мунча миллионерларда ҳам йўқ...

— У дала-ҳовли меники эмас...

— Кимники? Хотинингизникими? Хотинингиз кимники бўлмаса?

Сўбут қизариб кетди. Ҳаяжонланди.

— Ҳовли... хотинимнинг ҳоластиники... Ўзи ҳам айтган бўлиши керак.

— Айтганим-айтмаганим, биламиз бунақа ўйинларни, шоир ака! «Ҳовли ҳоластиники, маншпа тоғамники» деган фокусларни кўн учратганимиз. Текинриб кўрдик. Хотинингизнинг ҳола-си, муҳтарам Шаҳпаники, элиқроғи. Шаҳар Маткаримовна яқин орада ҳовли сотиб олмаган. Буни ўзиям тасдиқлади. Қолаверса, ҳозир муҳими бу эмас. Муҳими ярим кило героин қандай қилиб кунпа-кундуз кўн қўлтивингизда пайдо бўлиб қолди? Ана шундан гаплашайлик...

Сўбут бу терговчига гап уқтириб бўлмаслигини тунхиди. «Шундай бўлган, прокурорга ёзган хатим ҳақида унга гапириб ўтиринининг нафи бормикан», деб ўйлади. Нишонмас-чи, «Бўни ҳам ўзинг атайлаб қилгансан», деса-чи?

— Бординг, ҳонаингизга бориб, танингизга яхшилаб ўйлаб кўринг. Ҳаммасини ўз ихтиёрингиз билан бўйинингизга олиб, терговга қўмақлашсангиз, сўроҳингиз енгиланади. — деди терговчи.

Субут қўлини орқасига қовуштириб, назоратчининг олди-га тушибди... Уни эди бошиқа камерага қамабди. Буничи анча кенг, олти кишилик экан. Субут янги паронт, янги ҳамхоналар бил-дан танишиб улгурганича, беш-олти кун ўтиб кетди.

Бу орада дастлабки муҳлатлар битиб, Субутга айб эълон қилинди. Терговчининг бошиқа муҳимроқ яна бир тергови бор экан. Асосан ўша «иш» билан шўхланар, Субутни эса икки-уч кунда бир чақириб, «Қалай, шоир ака, ижодлар бўлаяптими», деб сўраб қўяр, қўлар, аячиқланар, узундан-узок насихат қилиб, ҳаммасини яхшиликча бўйинга олди кераклигини уқтирар эди.

Субут бир сафар «Мен прокурор номига бир хат ёзгандим», дея ган бонлаган эди у қўлоқ ҳам солмади. «Менга деса ўнта хат ёзмайсанми», деди. Кейин кутибданада столни муштлади:

– Факт на лицо-ку! Нимага бошни қотирасан, ў, тараша! Барибир кетасан, ўн йил! Ўжарлик қилмай бўйинига ол-да, бориб ётавер судгача маъза қилиб!

Субут ҳибсининг биринчи куни суҳбатланган ҳамхонасини эслади. «Ўшанга айтарли эътибор қилибман-да. Зоҳидийга бир хат ёзиб, бериб юбориш керак экан. Ҳайтовур гапларим-ни етказган бўлса керак. Энди Зоҳидийдан бир нажот. «Жиян»-чи, у қайтиб келдимикан? Келган бўлса, нима чора қиларди? Улардан ёрдам кутиш бефойда. Нажот – Зоҳидийдан! Унинг бу ишлардан мақсади ўз шайини сақлаш бўлса. Субутнинг таҳдидига жавоб бериш керак. Агар...

Наҳотки прокуратурага ёзилган хат бевз кетди. Таҳрири-ятлар-чи? Мухаррир яхши одам-у қўрқокроқ. Бунақа жан-жаллардан узоқроқ юришни маъқул кўрган бўлиши мумкин. Бироқ «Тартиб» газетасиники анча дидли йиғит. Наҳот хатин олгач, ҳеч бўлмаса бир сурингитириб кўрмайди.

Субут ўйларининг охирига етмасди.

23

Савқид табиий бор парса дойдилар. Субут Сокин ҳибхона-да ўз мақгуллари тикири ҳақига ўй сўраётган даҳзаларда «Мат-буот уйи»да жойлашган шайига нурфузли газета бош муҳаррир-лари ҳукумат телефони орқаси вилати бир мавзуда музокара

юртмоқди эдилар. Сўхбатнинг баъни қўйидагича: «Тартиб» газетаси муҳаррири «Садо» раҳбарига сўм қўқди.

— Салом ва табрикларимни қабул қилаёйсиз, феълаетон зўр чиқибди.

— «Қалам учидagi заҳар»ми?

— Балли! Офарин! Ўзиям... тешиб қўйибсиз, акаҳон!

— Энди... мен сизга айтсам, бу феълаетонни беришдан олдин анча кун мулоҳаза қилдим. Ҳаққасай... Собиқ бўласаям... ҳамкасбимиз-ди! Аммо адiblаримиздан бири зўр гап айтган. Ижодкор халқи битлаган пайтда битгани ҳам одамларининг қўз ўнгиди ўлдирди, деб. Қолаверса, ибратли бир ўрис нақли ҳам бор: ўзининикини ур, токи ўзгалар қўрқсин!

— Сиз ўзи Сўбўт Соқинини илгари яхши билармидинсиз?

— Билганда қандоқ! Бир мақоласини босиб бошим ба-
лаларга қолиб кетганди. Кейинроқ унинг бир мақоласи кас-
рига бутун бошли бир газета ёпилиб кетган, эшитгандир-
сиз?

— Эшитгандим. «Коррупциянинг илгизин қаерда», деб ном-
ланарди, адашмасам. Ўқиганман!

— Худди ўзи! Ўша мақолада «Айрим бош муҳаррирлар ҳам
пора эвазига буюртма мақолалар чоп этади», деган жумлалар
ҳам бор эди. Ёзингиздами?

— Ёсимда... Ишқилиб... «Қалам учидagi заҳар»ни ҳам ай-
рим оғзига кучи етмаганлар ўшанақи мақолалардан, деб юриш-
масмикан, ишқилиб?

— Не, укажон, бу нима деганингиз? Ўйлаб гапирармисиз-
ми? «Ўйлаб гапирсанг ҳам ўйлаб гапир», деган халқ мақоли
бор-а! Биласизми?

— Билишга-ку биламан, лекин қўзимда Сўбўт Соқинининг
бир мактуби турибди. Ҳозир олдим. Шавкатли почтачилари-
мизнинг марҳамати туфайли атиги бир ҳафта кечикиб келибди.
Бу хатнинг бир нуسخаси Сизга аталган. Эҳтимол кечикиб Сизга
ҳам вақтида етиб бормаган. Олмадингизми?

— Қанақа мактуб экан? Нима дейди?

— Мактубини Соқин қамалишишдан бир кун олдин жўнатган.
Унда ўзига инебатан тухум қилинаётгани, тухумат қилиб қамат-
тиларни мулоҳиза қилинаётгани, қамат қилиб қамат...

— Йўқ-йўқ. Мен ушақа хат олганим йўқ. Олганимдайм дарҳол ишонишга шайланмаган бўлардим...

— Мен ҳам ишонишга шайланмаганим йўқ. Лекин хатнинг биринчи нусхаси прокурор жаноблари номига юборилган. Ҳозир у киши менга қўнғироқ қилиб, бу хат ҳақида фикримни сўради. Ҳойнаҳой Сизга ҳам қўнғироқ қилиб қолади.

— Нима фикр билдирдингиз?

— Мен «Чиндан ҳам тўхмат уюштирилган бўлиши мумкин», дедим. Шушақа дедиму кейин фельетонни кўрдим. Энди ўйлашиб ўтирибман. Фельетонда ҳаммасини ишончли қилиб ёзибсизлар...

— Энди ука, биз фақат фактларга асосланганмиз. «Фактлар ўжар бўлади», дейди инглиз макали.

— Тўғри-куя. Аммо ҳали суд бўлмастан бериб юборилиши... сат ғалати.

— Нимаси ғалати экан, нимаси ғалати? Тўғри, суд ҳукми чиқмагунча «Айбсизлик презумпцияси» бор. Лекин бу ерда «факт на лицо», деганларидек ҳаммаси ишотланган. Майда нашофур-рушлардан бири «Ғиёҳванд моддаларни мутғасил шу одамдан кўтара олиб, майдалаб сотардим», деб кўрсатма берган. Умуман Сўбут Сокининг героин савдоси билан мунтазам шуғулланганини билвосита ишотловчи бошқа далиллар ҳам бор: яқингинада хотинининг номига дангизлама ҳовли жой сотиб олган. Ўзингиз ўйларми, ишотловчи бир қаламқан «дворанлар уyesi» тан бир неча ўн миллионга баҳоланганига қаср харид қилиши бу ўзи бўладиган нид эмас ку? Фельетонни диққат билан ўқидингизми?

— Ўқидим, ўқидим... Худдас, нима деб маслаҳат берасиз? Прокурорга қўнғироқ қилиб «Мен адишган оқатман, у одам тўхмат қурбони эмас, чинакам жиноятчи», деб айтайми?

— Билмадим, билмадим, ука! Виждонингиз садосига қулоқ тутинг. Менга қўнғироқ қилса, «Фельетондаги гаплар тамоман тўғри», деб айтаман. Сизга маълумот берган терговчига юз фоиз ишонамиз, дейман.

— Раҳмат Сизга!

— Саломат бўлинг!..

Проркурорга «Садо» муҳаррири ўзи сим қоқди. «Аллақандай хатнинг мавжудлиги жиддий газетада чиққан жиддий ма-

қолани йўққа чиқаришга асос бўлмаслигини тушунтиришга киришди. Прокурор босиқлик билан койинди.

— Подадан олдин чанг чиқарин керак эмас эди, жаноб муҳаррир, — деди. — Гап бир томондан инсон тақдири ҳақида, иккинчи томондан прокуратуранинг шаъни ҳақида бораётир. Мен мухбирингизга маълумот берган ходимимизни терговдан четлатдим.

— Кечирасиз, дўстим, — деди бош муҳаррир бўин келмай. — Биз подадан олдин чанг чиқарганимиз йўқ. Биз факт ҳақида, еодир бўлган ҳодиса ҳақида ахборот бердик, холос. Биз Сўбут Сокил — жинойтчи, деб ҳукм чиқарганимиз йўқ. Биз у жинойт қилишда айбланганни, деган хабарни тарқатдик, холос. Бунинг қонун-қондага зид келадиган жойи йўқ. Агар Сиз Сўбут Сокилнинг жинойт қилмаганини исботлай олмасангиз-у у оқланса, марҳамат, биз бу ҳақда ҳам хабар берамиз. «Ишқоралик — тараққиёт гарови» деган улут арбоблардан бири. Яна бир ҳолатни эътиборга олишнингизни сўрайман. Биз Сўбут Сокилни ўз қавмимизни, яъни ҳамкасбимиз, деб ўтирмадик, баъзи биронларга ўхшаб. Биз учун ҳақиқат ҳамма нарсадан устун. Сўқрот домла айтган тарки, «Афлотун меннинг дўстим, лекин ҳақиқат ундан устунроқдир!»

Прокурор ташнуослигида бу одамга бас келолмаслигини тушуниб, суҳбатга яқун ясади.

— Ҳақиқат биз учун ҳам муҳим, домла, шунинг учун бу ишни энг такрибати терговчилардан бирига топширдик. Сизга эса, мазмунли суҳбатингиз учун ташаккур!

24

Қил заитига ола бошлади. Қор устига қор ёғар, тоғ тарафдан анчик изғирин эсар, шу босе иситини тизими нақадар мукамал бўлишига қарамай, ҳанаматли «Қора сарой» совуқ. Афифа кичикроқ хоналардан бирида, камин қаршида оёқларини оловга тоблаб, нон кавшаб ўтирибди. Бозорга тушиб, улбул харид қилиш ва овқат тайёрлашга ҳуши ҳам, пули ҳам йўқ. Ўзининг бундай аҳволга тоҳ кулгиси, тоҳ йиғилгиси келади. Сўнгги пулларини харек қилиб, Сўбутга иесиқ ички кий-

им, жуи найпоқ одди. Назоратчи орқали хат билан киритди. Ишқилиб, етиб борган бўлсин.

Даврбек бир ҳафта бурун хорижий сафарга кетган. Йўналиш оқидан қўнғироқ қилиб «Учрашамиз, бораман» деди. Афифа Даврбекининг ўша кунги ҳайвонсифат қилишнинг эслаб юрагига қил енгмай турган бўлса ҳам «Майли», деди. Сабаби, келса Сўбут ҳақида бир дараж сўрайман, деб ўйлади. Кун бўйи Даврбек билан бўлажак мулоқот режасини тузди. «Нима бўлса ҳам Сўбут акамни қутқаришим керак. Агар бунинг учун ундан айирқилб, Даврбекининг никоҳида хотинида айланганига тўғри келса ҳам, Даврбек мени никоҳига олмагани тайин. Чунки яқинда қўшни аёллардан бири қизақсан айтди: «Эвритдинга-ми, Даврбек Муқимхонов яна қўтарилибди. Яқинда қайсидир бир каттақоннинг бева қизига уйланаётган эмиш». Афифа учун бу хабар дастлаб пажот садоси бўлиб туюлди. Энди мени тинч қўяр, деб ўйлади. «Бу Даврбек акамга нуқул катталарининг бева қизлари тайёр турар экан-да», деб ўзинча қулиб ҳам қўйди. Бироздан сўнг негадир аччиқлана бошлади. «Тайини борми ўзи бу одамишнинг» деб ўйлади. Яна ўйладики, Даврбек яна неча бор, қанақа каттақоннинг қизига уйланмасин, барибир Афифани ўз ҳолига қўймайди... Ҳозирча... шунақа бўлган яхши эмасми? Шундан фойдаланиб, Сўбутни қутқариш мумкин. «Агар Сўбут акамни оқлаб берсангиз, буткул Сизилкиман», деб айтди унга. Ва шу шартни бажарса... Афифа Сўбутдан талоғини олади. Чунки унга хиёнат қилиб яшаниш истамайди. Майли, Афифа яна эриш қолсин, яна енгил аёл номини олсин, ҳарқалай Сўбут қутулиб чиқадик-ку. Терговчининг айтишича, шп судгача борса унга ўн беш йил бериқлини мумкин экан... Шу топда Сўбутни ҳимоя қиладиган, унинг учун елиб-юғурадиган бирор одам йўқ-ку, Афифадан бошқа. Афифанинг қўлидан эса фақат ўзини қурбон қилиш қолади, ҳоло...

Даврбек ўша куни келмади. Кечроқ сиз қоқиб, шопилнинг жўналишга тўғри келганини айтиб, узр сўради. «Айбимиз ва охириги учрашувдаги гуноҳимни ажойиб соғва олиб келиш билан юзаман, қўтинг», деди.

Бутун у келиши керак. Афифа бир ҳаёли «Ҳоламдан нўл олиб, дастурхон тузасамми, деб ўйлади. Фикрдан қайтди.

«Имога маҳтал экан», деб ўйламасин. Келсин-чи, бир гап бўлар...

Қоронғу тулган чоғда дарвоза қўнғирроғи чалишди. Афира тушиб очди. Даврбек қимматбаҳо поча шўстинга ўралган, бошида ярақлаган қундуз телпак, қўлида каттакон жомадон билан турар эди. Ичкари кирибоқ Афифани бағрига босди. Қувноқлик билан қўшиқ хиргойи қилди: «Айб этмангиз, дўстлар, мани галди, деб. Бир ёр савдосина дўштимда галдим».

— Мен келишингизга дастурхон ҳам тузай олганим йўқ, — деди Афифа уни юқорига босилар экан.

— Ҳеч нарса шарт эмас, ҳаммасини ўзим олиб келганман, — деди Даврбек меҳмонхонага киргач, жомадонига ишора қилиб. — Мана буни очинг-да, шоҳона дастурхон ясатинг. Ай-тганча, мана бу Сизга.

У шундай деб, чўнтагидан нафис бир олгин занжир чиқарди.

— Қани, бўйинингизга тақиб олинг-чи... Энди ойлага қаранг. Миср маликаси Клеопатранинг ўзи бўлдингиз-қолдингиз...

Жомадон антиқа сўғиниклар, ширинлигу ичимликлар билан лиқ тўла эди. Афифа дастурхон тузатди. Чой дамлаб келди. Даврбек апельсин ва мандаринлардан, қолбаса ва дудланган гўшт, балиқлардан паррак қилиб кесди. шоколад ўрамини очди. Қадаҳларга қизғин-қўнғир ичимлик қўйди.

— Қани, соғ-саломат учрашганимиз учун.

Ўзи ичди. Афифанинг иккиланиб турганини кўриб, яна қистади.

— Олинг, олинг! Дарвоқе, «у ёқдан» нима хабарлар бор.

— Сиз билсангиз керак, деб ўйлагандим.

— Мен бугун келдим-ку. Ҳазн суриштиришга уштурганим йўқ эди. Майли, Сиз буни олинг, бироздан сўнг қўнғироқ қилиб, ҳаммасини аниқлаймиз.

Афифа ўйлаган гапларини айтиш мавриди келганини сезиб, секин Даврбекнинг ёнига ўтирди.

— Даврбек ака, Сизга айтидиган муҳим гапим бор...

— Хўш-хўш, — деди Даврбек гўшт чайнашда давом этиб.

— Менга... «Субутдан айрил, буткул ўзимники бўл», деб айтган гапингиз ёдингиздами?

Даврбек лўқмасини ютди-ю, унга бироз қараб, бироз хавотир билан тикилиб қолди.

— Албатта... Албатта, кейин манови ишлар бўлиб кетиб, Сизга қайта эслатганим йўқ эди.

У «манови ишлар», дегадга ўзаникиними ё Субутнинг ишлариними, қайсесини назарда тутганини ўзи ҳам англамади.

— Ўша ганингиз ҳалиям қучидами?

— Албатта, — деди Даврбек энди бироз чайналиб. — Хўш?

— Агар қучида бўлса, бутун мен қатъий қарор қилдим. Субут акамдан ажрасинга.

— Э, янаки, мана буни иккинчи одамнинг гани, деса бўлади, — деб юборди Даврбек.

— Фақат... бутун ё эрта эмас. Субут акамни қамоқдан чиқарган қунигиз... Шундай қилсак, номаралик бўлмайди.

Даврбек бу ганини мағзини чақини учун бир муҳдат ўйлашиб қолди. Нобаҳон тушундики, бу ганининг моҳияти унинг Зоҳидийга берган «ваъда»сини тезроқ амалга оширишида ҳам қўл келиши мумкин. Ўша кун у Зоҳидийга «Мен розиман, фақат ишонсмайсангиз. Ўзим сизга ишhiriб, дагашга солиб бераман», деб айтган эди.

— Майли-ку... лекин... Субутни қамоқдан бутун-эрта чиқариб бўлмайди-ёв.

— Сизнинг қўлингиздан келади, — деди Афифа чўрт кесиб. — Астойдил киришсангиз ҳарқандай ишни қиласиз. Мамлакатнинг бир томонини ушлаб турибсангиз...

— Уйчалик бўлганмас ҳали, — деди қулиб Даврбек ака.

— Ҳали бўлмаса, эрта-индин бўлади. Яна бир каттанинг қизига уйланмоқчи бўлиб юрган экансиз-ку, — деди Афифа аразлаган оҳангда. — Буёқда менга бунақа дейсиз-у...

— Ҳали ҳам ган у, Афифа. Мен ўзим ҳам яқинда эшитдим, — деди яна қулиб Даврбек. — Катта бир одам бизнинг бошлиққа ўзича лўтф этган экан: «Даврбек сўққабош экан, эри ўлган синглимга уйланса ёмон бўлмасди, икки ёртини бир бутун қилардик», деб. Мен ҳали розилик берганим йўқ. Мабоодо розилик берганимда ҳам, Афифа, қалбим ҳам, вужудим ҳам мудом Сизники бўлиб қолади.

— Раҳмат, шунақа... садоқатли муҳаббатингиз учун, — деди Афира. — Лекин шу гапингиз рост бўлса, чиндан ҳам севсангиз... Мен айтган шартни бажарасиз...

Даврбек яна бир қадаҳ отиб, овқат чайнаб, ўзича қувноқ хиргойи қилди. «Этинг счмай сув келайми, жонгинам шартингни айт. Истасанг ойга учайми, жонгинам, шартингни айт...»

Овқатланиб бўлагач, жиддий тортди. Ўрнидан туриб, Афирага яқинланди.

— Майли. Сиз учун жонимни ҳам аямайман. Фақат ҳозир... шу тонда муаммолардан ташвирайлик, натижасиз. Ўзоқ-ўзоқлардан соғиниб-соғиниб келганман. Юринг, мана бу ёйқа...

— Соғуқ хоналар, — деди Афира ўзини нима деб ҳисоб қилишни билмай.

— Соғуқ бўлса, эҳтирос олови билан қиздириб юборамиз!..

Даврбек шундай дея Афирага яқиндай қирмагачди. Афиранинг таслим бўлишдан ўзга чораси йўқ эди...

Эҳтироси сўнаб, қалбаси яна жойига қелиб қолган Даврбек Афирага «Ваъда берингиз шонимамдими», деб ўйлади. Субутни қамқовдан чиқарингиз учунгиз қўлидан келармикан? Келинча-ку келар, бироқ Даврбек бу қалтир, маъбуотга чиқиб, ошкор бўлиб кетган тошга сираям араванингиз йўқ эди. «Шонима-шонима», деди у бирдан қалбаси ишлаб, Зоҳидийга берилган ваъда билан Афиранинг иттимосини бирланштирини керак! Аммо Афирага бунга қандай айтишни мумкин. «Ўшмачи, номар», демайдими? Хафа бўлиб, овозга қарамай кетмайдими? Қарамай қайсқа борарди? Биринчи мартамас-ку...

Айтди. Афира ўрнидан сакраб туриб кетди. Ишласди. Даврбек юватди. «Фақат бир марта учрашасиз. Шунчаки сўхбат. У бир ҳол одам-ку. Аёлининг билангиздан тузукроқ ушланга ҳам ярамайди. Туңушинг. Шундай қилмасак бўлмайди. Мен Субутни ўзим чиқараман. Фақат у адамнинг розилиги керак».

«Прокурорми у?» деб сўрди Афира. «Эндан ҳам бағтар», деди Даврбек. Фақат бир марта. Бу сир орамада қолсин. Майлими?

Афиранинг яна рози бўлишдан бошқа чораси йўқ эди. Субутни чиқаришга аҳд қилдими, энди орқага қайтиб бўлмас эди. Ҳарқалай у шундай деб ўйларди.

Янги торговчи аввалига инддат билан ишга киришди. Субутни бир ҳафтанинг ичига ҳар кун икки, уч мартадан тоҳ ярим тунгача, тоҳ эрга саҳарлаб сўроқ қилди. Буниси масалани оддий тарзда қўйди. Савол қисқа ва оддий:

— Геронини кимдан қандай мақсадда олгансиз? Шерикларингиз кимлар?

— Яна такрорлайман. Мени ушлаб берини учун атайлаб уюштирилган тухмат бу!

Савол такрорланаверди. Жаовб ҳам. Терговчи хуноб бўлди. Жаҳдан чиқди. Субутни «онани» деб сўқди. Субут индамади. Индаси калтакланкларини сезиб турарди. Аламинин ичига ютди. Барибир калтакланди. Оези-буринини қонга белаб, совуқ як-каҳонага тиқинди. «Бўйинингга олмағунингча шу аҳвол», деди «тажрибали» терговчи. «Майиб бўлмайини, ўлкамин совуқ урмасини, десанг бўйинингга ол. Шерикнинг айт!»

Азоб жонидан ўтди. Туни билан дийдираб, аъзойи бадани қатқнаб чиқди. Нима қилини керак? Бўйинга олсинми? Нима деб олади? Кимни «шериким» деб ушлаб беради. «Ўжия»ни-ми? Нега шу тоғда у эсига тушди. Наҳотки эшитмаган, наҳотки бироп чора изламагани? Зоҳидийга гапини етказишгани-кин? Нима дедийкин? Эҳтимол, ҳали умид бордир? Прокурорга ёзган хати ҳам изсиз кетди. Нега? Яна қанча чидаш мумкин? Афифанинг аҳволи нима кечди? Ҳойнаҳой холаси яна атрофида гирдиқалалак бўлаётган. Муқимхоновга қўшиш чорасини излаб юрган бўлса керак... Хола, Муқимхонов, Зоҳидий... Уларнинг орасида қандайдир сирили боғланиш бор. Ҳовлини ҳам хола тасодифан олмаган. У Муқимхонов ва Зоҳидийларнинг маданийроқ қилиб айтганда «ҳарамхонаси»га мултралик қилса керак. Субут ўрганган ҳужжатлар Муқимхоновнинг Зоҳидийга алоқадорлиги ҳақида бевосита далолат бермаса ҳам, у ишлайдиган идоранинг Зоҳидийга ошкора мойиллигини яққол кўрсатади. Зоҳидийга сердаромад бизнес қилиб, катта миқдорда мўмай фойда олиш учун ҳамма шароит яратиб қўйилган. Илгари Муқимхоновнинг қайнотаси «Эгалик қилган» соҳалар секин-аста Зоҳидий тасарруфига ўтган. Шубҳа-

сиз, бунда Муқимхоновнинг бевосита иштироки, ёрдами шундоққина сезилиб турибди. «Жиян» берган «Маълумотнома» Зоҳидийнинг фирмалари хориждан сифатсиз, эскирган, табиийки, арзон озиқ-овқат, дори-дармон ва бошқа маҳсулотларни атайлаб юқори нархларда олганлиги, сўнгра бу ёққа келтирилиб, яна ҳам қимматроқ сотилганлигини кўрсатувчи ҳужжатлар бор. Яна қанча гаплар... Наҳотки, Зоҳидий ана шу маълумотлар ошкор этилишидан қўрқмайди? Ёки таваккал қилиб, мақолани биров жойда чоп эттириб юборини керакми? Ҳали хомроқ эди. Меъёрига етказиб улгурмади. Таҳририятда пипитишар. Мухими, маълумотлар аниқ шарҳланган ва нусхалари илова қилинган...

Дарвоқе, Субут Афифага «Бошқа жойга қўчамиз», деган кундан бир ҳафтача олдин шаҳарнинг «Темирйўлчилар» мавзесига илгари, талабатлик йилларида яшаган бир хонадонга борган ва хонадон соҳиби кекса темирйўлчи Абдимавлон ака билан бир хонани ижарага олинга келишган эди.

«Ўзингиз талабалик ўртоқларингиз билан яшаган хона бўш турибди. Мана калит, истасангиз шу бугунроқ кўчиб келинг», деган эди Абдимавлон ака.

Субут калитни олди ва хонага мақоланинг хомаки нусхасини, маълумотлардан олинган қўчирмаларни қолдириб, калитни яна уй эгасига ташлаб кетди. «Ҳозирча шу ерда тура турсин, ҳар эҳтимолга қарши». Кейин шу ерга кўчин тараддудига тушди. «Яхшиям кўчиб улгурмаган эканман. Акс ҳолда... Ишқилиб... Агар Зоҳидийнинг одамлари кузатишган бўлса, ўна ҳовлига борганимни кўрмаган бўлишим-да... Мабодо кўришган бўлса... тамом. Йўқ, тамом эмас. Ҳужжатларнинг асосий қисми бошқа, яна ҳам ишончли жойда. У жойни икки дунёдаям топишолмайди».

Субут шундай деб ўйлади-ю, қишлоққа бориб келганида автобусда ўтирган ўспиринни эслаб юраги шувиллаб кетди. «Кўрган бўлса-чи? Яна қишлоққа боришиб, укаларимга биров зиён-заҳмат етказишмаган бўлсин. Йўқ. Укалари бу гаплардан, ҳатто Субутнинг қамалганидан беҳабар. Хабар топишганда югуришиб келишарди. Афифа айтмаган бўлсин, ишқилиб. Билмай туришгани маъқул.

Яна Зоҳидий ҳақида ўйлаб кетди. «Агар бўйинимга олсам, шеригим Зоҳидийнинг одами эди, десам-чи? Буни нима билан исбот қиламан?»

Дарвоқе, яқинда тайинланган, журналистлар доирасида анча илгаридан таниш кекса адвокат ҳам «Шериклар ҳақида индамай турганингиз маъқул» дея доно мустахат берди. Сўбўтнинг назаридан бу «оқювчи» жаноблари ҳам унинг тибхоналик моддаси савдоси билан нуғулланганига астойдил ишонар, ҳимояни эса қомига ҳўжақўрсини учун олиб бораётган эди. «Бўям сотилган. — деб ўйлади Сўбўт. — Сотилмаганида чи? Адвокатнинг гапига ким қўлоқ соларини. Адвокатларнинг асарарисини сўхля билди судланувчи ўртендаги «одил» берилган роҳатланувчи қилиб қўй қўради. Қўйи саводени. Прокуратурадан биқ қилинган хайвонлиб, ишениз қолган кимсалар...» Сўбўт бир-икки ўттир адвокатларини биларди. Аммо хавр катта пул сўрангани. Ишк бонс «Адвокатнинг борупи», деб сўранганида «Ишк», деб қўйилоганини. Қонунга биққан бонул «тайинланган» адвокатнинг роҳатини эса манс бунақал аҳмоқона амалхотлар билди бонивонига қотарили...

«Мен учун энг яхши терови...» Зоҳидийнинг ўйна, деб ўйлаганини Сўбўт биринчи қилибди. «Прокурор ҳам, сўхля ҳам ўйна. Ўнганига ёринлиб олдиқ терови. «Янаим ким билгани?» Билким... Зоҳидийнинг бу аҳҳотганига манс хабарни йўқдир? Билким буни Мунирхонор қотирганилар. Сўбўтга ўз йўқидан олди б таплаган мансга ани? Йўқ. Мунирхонор олдиқ олдиқой мансга олдиқ бу қалар шибўх йўқ билди хал қилмаси терови. Янаим ким билгани?»

Дарлаб яна сўроқ. Яна палтак. Яна соғуқ яқкаҳона. Кеч-қурун яна сўроқ. Сўбўт торилмай қолди. Учинчи қўни ушн сўроққа қўлганидан сўхля олиб қолганини.

— Бўйини розиман, қанақа қосол бўйса, қўл қўйинига тайёрман, — деди Сўбўт эти аҳҳотганилиб, шивилари тақиллаб.

— Йўда яхши, — деди теровини. — Манс бу бонига гап. Яхшиликни қувуқадиган одамнинг сизага ол қотени армийди. Мен ҳам сизни хўрсон қилмоқдиган. Ифторияман қўл қўйсаниз... ҳозирча сиров овозига хилсиди бўйиатимиз.

— Менда... гаровга қўйдиган пул йўқ-ку?

— У ёгидан хотирижам бўлини. Дунёда савобталаб, яхши одамлар қўп...

Субут «Ним экан ўна савобталаб одам», деб сўрай олмади. Мажоли етмади. Боши айлана бошлади. Кўренга беҳол қўқиб, узатилган қовозларни ўқиб ўтирмасдан қўл қўйди. Қўл қўйиб бўлгач, кўнгли беҳузур бўлиб, хушидан кетиб қолди.

26

Икки кун олдин бир суҳбат ва бар учрашув бўлган эди.

— Ватда вафоси билан улур, — деди Зоҳидий Муҳимхонов, га сим қоқиб, салом-алиқдан сўнг.

— Айтилган сўз — отилган ўқ, — деди унга жавобан Даврбек. Биз ватда бериб, унутиб юборадиганлардан эмасмиз.

— Ундай бўлса дхчи. Инги кўрен, хорижга нақ расмий сафар, хуллас, ювиладиган нарсалар ҳам кучайиб кетди, чамамда.

— Албатта, ювамиз.

— Раҳмат, лекин ювиндан олдин сиз билан бирров гаплашиб оладиган бир маслаҳат ҳам бор эди.

— Айтаверинг, — деди Даврбек кўрен узра ястаниб.

— Телефонинг гани эмас. Кўринмас...

— Келинг!

— Хизматхонанинг гани ҳам эмас.

— Қаерда кўришамиз? Қачон?

— «Метрополь» меҳмонхонасининг ўзинчи қаватида бир емакхона бор. Алоҳида хужраларга эга. Ўша ерга бир шёла чой айтаман. Печчида бўнайисиз?

— Печчида десангиз бўнайиверамиз, акаҳон. Ўзимиз хон, ўзимиз бек, ўзларининг дуойи шарофатлари билан. Ҳозир бо-райми?

— Ҳай-ҳай, ҳаяжонланмасилар. Маъқул десангиз, соат кеч соат саккизда кутаман.

— Хўн бўлади, ака...

Нимқоронги шинам хонадаги суҳбат нималардан бошланганини айтиб ўтирмай, энг муҳим ва қизиқ ўрнига тўхталайлик.

— Алқисса, бул nobakor менинг шаънимга баъзи бир гаплар айтиб юборган экан, — деди Зоҳидий. — Бошда унчалик эътибор бермагандим. Кеча хорижлик шериклар қўнғироқ

қилиб, баъзи олди-сотдиларимиз билан боғлиқ хужжатлар йўқолгани, бу ҳол текшириш чоғида аён бўлиб қолганини айтди.

— Демак, фақат бу ерда эмас, у ёқларда ҳам қавлаштириб юрган экан-да? Қизиқ, хорижда... қанақа қилиб?

— Ёмон одамлар ҳамма жойда бор, азизим. Хориждан ҳам шерик топган. Мен... ўша хориждаги шериги собиқ қайнотангиз эмасмикин, деган хавотирдаман.

— Йў-ўғ-е, у одам ўзи омон қолганига шукр қилиб юрган бўлса керак.

— Сиз собиқ қайнотангизни яхши билиб улгурмагасиз чоғи, биродарим. У одам осонликча таслим бўлиб, тақдирга тан бериб кетадиганлардан эмас... Хориждаги шерикларингизнинг фирмасидан хужжатлар катта пул эвазига сотиб олинган...

— Демак, масала биз ўйлагандан кўра мураккаброқ экан-да?

— Худди шундай. Энди нима қилиш ҳақида бош қотирайлик. Мен бир режа ўйладим... Аслида... ишни аввалроқ ўйлаш керак экан. Лекин... ўша, мухбир йиғит қанақа ўзи? Бўшбаёвнинг дейишганди, анча пухта чиқиб қолди-ку. Терговдаям осонликча жон бермаётган экан.

— Ҳа, анча ишшиқ, у. Билишимча, бизнинг собиқ «отамиз» унга беш-олти сўм ваъда қилган...

— Агар уни чиқариб олиб, найзасини «отангиз»нинг ўзига қаратиб юбурсак, нима дейсиз? Кўнармикан?

Муқимхонов «Кўнмаса керак», демоқчи эди. Лекин Афифага берган ваъдаси эсига тушиб, тилини тийди. Ўйлаган гаининг тескариини айтибди.

— Кўнмай қаёққа борарди?

— Демак, бу ишни, яъни кўндиришни Сиз ўз зимманигизга olasиз! Биз мухбирини қамоқдан чиқарамиз.

— Мен уни кўндиришни зиммамга ололмайман. Бу масалага аралашмаганим маъқул. Аммо хонимни кўндираман. Агар мухбир қамоқдан чиқса...

— Тушунмадим... Бунинг нима алоқаси бор?

— Соҳибжамол хоним «Эримни қамоқдан чиқарган кунни Абдуҳалим акамларнинг ихтиёрида бўламан», деб ваъда берган.

— Қанақасига, ҳали уни ажратиб юборганингиз йўқмиди?

— Ажратилига ажратаямиз. Лекин... Соҳибжамол хошим ҳам ажраливлан аввал мухбир йиғитга нисбатан одамгарчилик қилишни истайди. «Яхшиликнига яхшилик қайтарайин» дейпти.

— Шунақами ҳали. — Ўйланди Зоҳидий. Кейин рози бўлди.

— Жуда яхши! Агар шартимизга кўнса, биз у йиғитни ҳали яна қайтадан бахтиёр бўлиб кетилишга қўмақланамиз. Ҳозирча... уни ҳибсдан қутқарайлик-чи. Демак... Соҳибжамол хоним шунақа деди деган-а! Ажойиб-ку! Мен Сиз уни қўндиришга қийналсангиз керак, деб ўйлагандим. Ўзи рози бўлибди-да-а? Эрига одамгарчилик қилолқчи бўлаётгани ҳам мақтовга лойиқ. Ўзи... шу десангиз кутқақа хотинлар қавми жуда мард, бир сўзга бўлади. Яхши! Зўр! Абд кишининг ўзи рози бўлиб, майл билдирганига нима етсин? Ишратнинг тапги бўлакча бўлади. Дарвоқе, Сиз яна қизғанмаётиреизми? Севги-муҳаббат дегандек...

— Қизиқмисиз, Абдуҳалим ака, Сиздан аяйманми? Хотиним эмас-ку!

Шу лаҳзада Зоҳидий қаттис бир савол берди:

— Хотинингиз бўлганда-чи?

— Энди... ака... унақа савол берманг-да...

— Уэр, уэр, ҳазилапдим. Дарвоқе, хотин масаласида яхши бир мужда эшитдим. Бор гапми шу?

— Сал-пал...

— Маҳкам унланг, азизим. Бунақа имконият ҳар куни бўлмайди.

—Хўп, ака!

27

Субут ҳибсхонанинг тиббий қисмида ҳушга келди. Бир неча соат давомида қилинган узлуксиз муолажалардан сўнг ўзини бирмунча тетик ҳис қилди. Ҳаслига келган биринчи фикр: «Афтидан мени чиқариб олмоқчи бўлаётган одам шифокорларга ҳам яхши ҳақ тўлаган бўлса керак. Қизиқ. Ким экан у? «Жиян»ми? Зоҳидийми? Қайси бири? Нима учун?»

Каравотга қулайроқ ўрнашиб олнпг учун гавдасини сал қўтармоқчи бўлди. Афсуски вужуди зилдай оғир, на оёқ-қўлини, на

бошини қимирлата оларди. Фақат мияси тиниқ ишларди. Биринчи хотини бир вақтлар ҳазил қилиб бўлса-да, нақадар ҳаққоний таъкидлаганидек унинг «Бор-йўқ бисоти бўлган» ана шу аъзоси мўлдоғ ўз вазифасини шараф билан уйдалаётганди. Биринчи хотинининг танини эҳсан баробарида қизалоғи Муни-са кўз ўнгига намоён бўлди. Охири марта қинлоққа, тўйга кетиндан олдин борчага кўрган борганди. Ҳали кичкина. Ҳали меҳр қўймаган. Бефарқдек турарди. Ҳўтимол, бузилиши «Оташ ёмон» деган гаплари ташвирилар бу. Борчада хотинини ҳам дуч келди. Ногайир исми қўриқди. Йўқ, бу Афифа билан оралири-таги айрим аниланисомовчиликлар тўғриси эмасди. Ва бу ҳатто кўпчилик эрвонларга ҳос «Йўқ оғиб кўрган» аёлини инсбатан ҳеч қачон буткул сўғиб кетмайдиган мийнаш ташвири ҳам эмасди. Бу балким қизи, ёнига фарзандини шу аёлини қўлида бўлгани ва ҳудода шукри, ҳос тарафга юрмисин, соғлом ўсаятгани учун, қанақадир миннатдорчилик тўғриси эди-ей. Хуллас, Сўбут илиқ сўраганди. Хотини ҳам ёмон муомала қилмади. Қизига тайинли ёрдам қилмаётганини юзига солмади. Ҳатто «Ўйинча, ондан-чи тинчми, фарзандини бўлмадингларми», деб ҳам сўради. Ана аёлини марди! «Ўзингиз-чи, ўзини турмуш қилмадингларми», деб сўрамоқчи бўлди Сўбут. Бироқ бу саволга ўрни йўқ эди. Қолаверса, бу савол ўрталли илиқ сўбатини бўлиб қўйиши. «Мени билган болам билан ким оларди», деган ўзинини ва қўноқроқ жавобини келтириб чиқариши мумкин эди.

Шу бонс Сўбут бу саволни бермади. Аксинча, ўртасидаги илиқлиқни сақлаш учун ҳашиломиз қилиб, «Ёшариб, гўзалла-ниб кетибсиз», деди. Бу хил эътироф ҳар қандай аёлга ёқини у яхши бисларди. «Маҳобат қилайсиз-да», деб қўлиб қўйди хотини ич-ичидан севиниб турган бўлса ҳам. «Мен қинлоққа кетаятгандим, укам тўй қилаётган экан». «Қайен бири?» «Қат-таеп. Бургут укам». «Бизнинг номимиздан ҳам табриклар қўйини». «Раҳмат, сиз ҳам уйдониларга салом деги».

Оқ халатини олиганига танилаб олган терговчи кирди. Қўноқ сўраганди.

— Мана бу бир миллион сўм гаров тўлагани ҳақидаги ҳуж-жат, мана бу эса шайхондан чиқиб кетмаслик тўғрисида тилхат. Ҳиммаси қонуний. Сиз тилхатга ҳозир қўл қўй оласизми? Йўқ-

а? Демак, мен тилхатин қолдыраман. Сал соғайғаныңыздан сўнг имзо чегасыз ва уйга бемалол кетасыз. Келиңиздик?

— Гаров пузини ким тўлаганини билсек бўладими, — деди Субут заиф овозда.

— Ким бўларди, оқасон, хотиниңиз-да! Бу дунёда инсонга хотиндан кўра яқинроқ дўст борми?

Субут миясида пайдо бўлган «Қайси хотиним, бунча пулни қаердан топди», деган маънисиз саволларни тилига чиқармади. Маънос жазмайди. Терговчининг ҳазиломуз таниданими, ё озод бўлажаги ҳақиқат хабарданими...

Терговчи кетди. Субут кўнели ҳарқалай сал тирскагани боисми ё ҳали ҳолсиз бўлгани учунми, мудради. Шу кўни бир неча соат ухлади. Бир маҳал кўзини очиб, қаршисида Афифа ўтирганини кўрди.

— Салом, — деди шониллиб.

— Яхшимисиз, — деди Афифа унинг исеңк, лекин масколсиз қўлини ушлаб.

— Сиз гаровга пул топирибсиз, — деди Субут. — Раҳмат. Аммо... Яна қарз олдингизми?

— Йўқ, — деди Афифа овозини пасайтириб. — Пулни бир киши олиб келиб берди. «Дўст бўлмади», деди. Фақат пулни кимдан олганимни ҳеч кимга айтмаслигимни илтимос қилди. «Ўзлари чиққандаридан кейин ҳисоб-китоб қилармиз», деди.

— Кўриниши қанақа, илгари ҳеч кўрганмиёз?

— Йўқ, кўрмаганман!

— Сарғишроқ юзми, орң, бўйдор йиғит эмасми, — деди Субут «Жиял»нинг кўринишини тасвирлаб. — Ёши ўттиз бенкарда...

— Йўқ. Бу қорароқ, ўрта ёшли одам.

— Шунақамы?... Ким экан?... Майли, орта-индин аниқ бўлиб қолар. Чидай-чи...

— Қачон чиқасиз?

— Оёққа турган куним... Аммо... гаров эвазига чиқиш бу буткул озод бўлди, дегани эмас. Лекин «Болта тушгунча кунда дам олар» дейишади...

— Ўйланманг, ҳаммаси яхши бўлади, насиб этса, — деди Афифа дада беришга уриниб. Лекин ўзининг тушқун кайфиятини яширолмади. Субут буни ачинишдан деб тушунди.

— Ўша одам шунча дедими?

— Йў-ўқ, у одам ҳеч нарса демасди. Айтдим-ку, «Чиқсалар, кейин гаплаганимиз» дедилар деб.

Афифанинг кўзларидан ёш қатқиди. Чехрасидаги чуқур яттироб, ҳадик ва ўйинчлик тобора равшанроқ зоҳир бўлди ва Сўбут хотинини нимадир эрдан кемираётганини англади. Кўзларини кучаятгина сиқиб:

— Нима бўлди. Афифа, нимага хафасиз? — деб сўради. Афифанинг кўзларидаги хавотир кучайиб кетди.

— Йўқ йўқ! Ҳеч нарса бўлгани йўқ, — деди ишониб. Афтидан у ўзини қийнаётган муаммони Сўбут билан баҳам кўрмоқчи эмасди. — Ўзим шунчаки сал кўнглим бузилди кетди.

— Сиз ўқинманг. Ҳамма азоблар, қийинчиликлар ортда қолади. Ростини айтсам... сизни ҳам қийнаб юбордим-а? Оҳтимол...

Афифа кўзда ёши билан синиқ жисмайди.

— Оҳтимол ўшандай юраверганинг маъқул эди, демоқчинсиз. Кўйинг... Мен ўзим кетдим-ку...

— Ишқилиб... агар шу гапингиз чин бўлса, энди сира-сира қайтмаслигингиз керак у ерга... Мабодо мен бу ердан чиқолмаган тақдиримда ҳам...

— Унақа деманг, ҳали чиқиб оқланиб кетасиз. Яхши ишларда ишлайсиз. Катта-катта китоблар ёзасиз...

— Сиз шунга ишонасизми, Афифа?

— Албатта, ишонаман...

Афифа яна нимадир демоқчи бўлди. Иккиланди. Чайналди. Кўзларини номасълум бир нуқтага тикиб бироз ўйланиб турди. Кейин барибир ўша гапини айтди.

— Ўша нуқти олиб келган одам айтдики, «Биз Сўбут акага ёмонлик қилмаганимиз, у киши бекорга биздан шубҳаланиб юрибди, аслида у кишини тутиб берганлар ўша, у кишини бизга қарши гиж-гижлаб юрган жиноятчилар. Сўбут акага айтнинг, улардан узок юрсин, улар ёмон, хавфли одамлар...»

Сўбут ҳаммасини тушуниди. Демак — Зоҳидий! Демак, Сўбут «Ҳамхон» орқали айттирган гаплар ўз таъсири кўрсатган. Яхши. Зоҳидий аҳмоқ эмас. У ҳазирча Сўбутни тиров эвазига қайтмаслигини айтди. Чейин у дедиларки: «Сўбутнинг...

умотларини, ёзган мақоласини қўлидан олишга ҳаракат қила-
и. Сўнгра ўзининг собиқ устозига қарши урушнинг иккинчи
оқибатини бошлайди. Эҳтимол... аслақачон бошлангандир ҳам.
ироқ ҳал қилувчи зарбаларга киришинидан олдин у Субутни
ишлантиришни керак. Хўш, қанақа қилиб «тишлангтиради?»
Дунглаки, манови «ёрдами» ва яна бироз пул эвазига сотиб
ладими? Ё жиддийроқ, муҳимроқ режа тузганмикан?

— Сизга у бошқа ҳеч нарса демадимиз, Афифа? Нима деган
ўлса, ҳаммасини тапириб беринг. Бу жуда муҳим...

— Йўқ, бошқа ҳеч нарса демади, — деди Афифа кўзларини
алати жовдиратиб. Бундан Субут тушундики, Афифа ҳамма
ални айтмаётир. Нега?

Субут бироз асабийлангани билан толиқиб қолди. Боши ай-
анди, кўнели беҳузур бўлди. Иситмаси чиқа бошлади. Ҳам-
ири кириб кетма-кет иккита укол қилди. Врач келди. Афи-
гани палатадан чиқарди. «Янаги ҳафтагача оёққа туриб кета-
и. Хавотир олманг», деди.

Субутнинг уколлар таъсирида иссини тушиб, уйқута кетди.
Палатага адвокат кирганини сезмади.

28

Муқимхонов ўша куни Зоҳидий билан учрашувдан қайтар
жан, ногаҳон аламланди ва «Афигани унга беришга рози бўлиб
ўғри қилдимиз», деб ўйлади. Шубҳасиз, бу одам керакли, у
билан алоқани узмаслик керак. Лекин «Ҳа», деганда, «Лаб-
бай», деб ёнча туриб беравермаслик, айтган шартининг бар-
насига қўнавермаслик керак. Ҳатто, сурбет, имонсиз кимса!
Хўш, пулдан бироз қараниб юборган бўлса, қаранибди-да.
Пулга дарҳол шартсизлик қилиш шартми? Зоҳидий бўлма-
ж, бошқаси қаранган бўларди. Сурбетлик билан айтган ша-
ртини қара. Ҳокимиятни пулдорлар бошқарар эмин. Чўча-
рани ҳам санаб юрибсан. Ҳокимият сenga ўхшаган пулдор-
ларнинг миллатини битта зарб билан пачақлаб ташлайди.
Муҳтарам қайиотамин ҳам... У ўнча мен қочирдим, деб юриб-
ди. Агар тегишли идораларнинг сукутли ризолити бўлмаган-
да... Аблах! «Хотинингиз бўлганда, аярымидингиз», деган аҳмо-

қона гапни айтмайсанми! Ҳазил эмиш. Бунақа ҳазил учун...

Марказий хиббон яқиндаги ишдам омакхона қаринида машинани тўхтатиб, ҳайдовчига икки ишча «Нарзан» олиб чиқиниш буюрди. Уйга кириб, ҳайдовчига жавоб берди. «Нарзан»дан биттасини очиб, билдур фирмиконга қўйиб, ҳузур қилиб синайди. Ёнишиб, ёсоқхонага ўтди. Ичкисига бежирим каравот устига қўйилди. Девордаги «Сув париси» суратига тикилиб, ўйга толди. Қайночасини эсладди. У яқин одам эди. Мана шундай шохона хўш «иш» земасдан бериб кетди. Қизиқини таловини ҳам. Охтимол, ўша пайтда қўзига ҳеч нарса кўринмагандир. Жои париси. Декан барибир... Зоҳидийдан дуруст-роқ эди у. Қизиқ, қаёқларда, ишча қилиб юрган экан». «Кўнги-роқ килиб тураман. Ота бола бўлиб қоламиз», деганди. Кўнги-роқ қилмади. Яширинчаи жойини ошкор этиндан қўрқаётгандир. Дарвоқе, Зоҳидийнинг тахминига кўра, у араб мамлакатларидан бирида экан. «Ўша ёқда аввалдан бир фирма очган эди. Анча пулларини ўшанга ўтказган. Қари тулки қочиниға тўғри келишини аввалдан билган-да», деди у. Сирасини айтганда, Зоҳидийнинг ўзи ҳам хорижда ўшанақа фирмалардан бир нечтасини очиб, пуллардан ўтказиб қўйган бўлса, ажаб эмас.

Зоҳидий Сўбут Соинисдан неча бунчалик қўрқаяпти. Қўлидан ишча келарди, дейди-ю инда титраб турибди. Наҳотки, бу журналист уш ш даражада қўрқатадиган маъаумотларни қўлга киритган бўлса? Зоҳидийнинг «Бу инда ушга қайнотангиз ёрдам беришти», деган гапи қармалик тўғри? Мабодо, чиндан ҳам Сўбут билан бирлашган бўлса, қайнотам вақти келиб, менга ҳам ҳужум қилмасмикин? Қилади. Агар Зоҳидий билан ишча алоқани таловини билдиб қолса, шубҳасиз ҳужум қилсин. Шунинг учун ҳам Зоҳидийдан шовданини керак. Уч-тўрт сўм ўтказиб қўйган бўлса... Буниги ошкисига Даврбек қанча-қанча ёрдам берган экан. Ўйлаётларда тўрт-бешга катта-катта қорхоналарини сув текки қилиб олиб берган. Экспорт-импорт бўйича беришган кўмак-чи? Бундай «қурут»роқ суринштириб қўрилса, Зоҳидий Даврбекдан ҳали қанча қарадор экани маълум бўлиб қолади. Шунинг учун Зоҳидийни энди ҳисобдан «иш»арини керак. «Ишлашамиз», деб менга маҳтал бўлиб юр-

ган бойваччалар чингта. Ана кечаги қорадарёшик йигит. «Сангзор» қонларини иилатиш учун рухсатнома сўраб юрибди. «Агар шу масалани ҳал қилиб берсангиз, фойдага шерик бўла сиз, ака» деди. Сангзор маъдандари битмас-туганмас даромад маибан. Бу йигит янгича фикрлайдиган тadbиркорлардан. Зоҳидий бўлса ёски ўғри. Унинг услуби кўпол усул. Ҳамма нарсани пул ва зўравонлик билан ҳал қилиш мумкин, деб ўйлайди. У даврлар ўтати. Энди кенгроқ, янгича фикрлаш керак.

Афифага сим қоқмоқчи бўлди. Телефон гўнаҳиш олиб, рақам терди. Негадир гаширинга ботинмади. Унга нисбатан номардлик қилдим, деб афеусланди. Лекин Афифа Зоҳидий айтганидай ҳақиқий мард аёл экан. Субутни қутқарини учун ҳар қанақа оғир шартга рози бўлаяпти. Нима бу? Севғими? Ўша қаланги-қасанги йигити шу даражада қаттиқ яхши кўрадимми? Ёки шунчаки, ўзининг оддий ишратнарастлигини фидойилик қилиб кўрсатмоқчи бўлаяптими? Йўқ! Бу аёл ҳақида ундай ёмон фикрларга бориши керак эмас. Ахир у Даврбекни ҳам кечириб, яна бағрини очди-ку. Бу кешрини фақат берган пули учун эмасди. Даврбек – Афифа кўз очиб кўрган биринчи эркак. Шунинг учун қалбида меҳрим, яқинлигим, нимадир бор. Буни Даврбек сезган. Ана шу сезги бутун уни ноўнғай ҳолатга солмоқда эди. «Афифага нисбатан ноҳақлик қилдим. Ҳалиям қайтарсаммикан? Зоҳидийнинг олдида нима деган одам бўламан? Бебурд, ёлғончи экан, демайдимми?» Йўқ, бошқа йўл топиш керак. Афифани унинг кўлига тушириб бўлмайди...»

Кийиниб кўчага чиқди. Такси ушлаб дала-ҳовлига кетди.

29

Шаҳардаги энг ҳанаматли ва шунга яраша қиммат хусусий пифохоналардан бири ҳисоблангани бу маскан асосан қўнғузги муолажаларга мўлжалланган, аммо ўнгача ётқизиш даволайдиган палатаси ҳам бор эди. Палаталар бир кишилик бўлиб, иссиқ ва ҳамма шарт-шароитлар муҳайё: қўлай ва озода ўрин, телевизор, радио, совутгич, ювиниш бўлмаси... Айниқса, қуни кеча совуқ авахтахонадан чиқиб келган Субутга бу ер чинакам

жанинатнинг ўзи бўлиб кўринди. Қувонч ва танинишни яширолмади.

— Бу ерда ётишнинг ўзи кунга бир дунё пул турса керак, — деди «ҳамроҳ»ига. «Хамроҳ» — «Фуар» фирмасининг, аниқроғи, Зоҳидийнинг ҳуқуқшунос узи тивчлантиқди.

— Сиз ҳеч нарсани ўйламай даволанинг, дам олинг. Бизга сизнинг соғинганингиз керак. Пул товиладиган нарса.

— Раҳмат, агар шунчалик бўлса, — деди Сўбут.

— Фақат битта фикр, — деди ҳуқуқшунос. — Ҳадемай Сизнинг олдингизга айрим ҳамкасбларингиз таъриф буюринади. Агар айбга буюрмасангиз... Ҳозирча бирор ҳил байвотдан тийилиб туришингиз лозим.

Сўбут «ҳамроҳ»га эисаси қотиб қараб қўйди. Кейин киноя қилди:

— Уларни, умуман ҳеч кимни бу ерга киргазмасликнинг иложи йўқми?

Ҳуқуқшунос кинояни тушунамдими ё тушунмасликка олдинги тўғри жавоб берди:

— Бу сизнинг хоҳишингизга боғлиқ. Истамасангиз, ҳеч кимни қабул қилманг. Навбатчига тайинлаб қўйсангиз бас, пашша ҳам киролмайди.

— Сиздан ва сизлардан бошқа, албатта, — деди Сўбут киноясини давом эттириб. — Яхши! Шунисига ҳам раҳмат. Жаноб Зоҳидийга меннинг алагали саломим ва қизим миннатдорчилигини етказиб қўйинг.

— Албатта, етказаман! У кини соғайганингиз ҳамона сизни қабул қилинга тайёр ва илгари келганингиздек, тузалиб, касалхонадан чиққунигизга қадар ҳеч қанақа ножониз хатти-ҳаракатлар қилмайсиз, деган умидда.

— «Кимнинг аравасига минсанг, ўшанинг қўлигини айтсан», деган ҳикматга амал қиламиз эди. — деди Сўбут. — Аммо...

— Мен сизни тушундим, — деди ҳуқуқшунос овозини пасайтириб. Сиз «буюртмачи» томондан хавотир олмаясиз. Кўрқманг, улар сизга тажовур қилишолмайди. Сиз билан «мулоқот» қилган плахе ҳорижга, ўз хўжайини олдинга қочиб кетган. Умуман биз сулҳ тарафдоримиз. Вакилларимиз музокара қилиб буюрмоқчи. Хўш, хайр бўлмасин!

Субут индамади, бош ирғади.

Субут Муқимхонов қайнотаси билан Зоҳидий ўртасидаги зиддият пайтида ҳар икки томонга ўйнаган ва Зоҳидий енгиб чиқиши аниқ бўлгач, ён босган, деган ҳўлосага келди. Ҳўж-жатларини ўрганиш баробарида буни тасдиқловчи кўплаб далилларга дуч келди. «Фуар» ҳамда Зоҳидийга қарашли фирма-лар экспорт ва импорт, яъни хорижга маҳсулот сотиш ва ўзи-мизда бозори чаққон маҳсулотларини катта миқдорларда олиб келишда алоҳида имкониятга эга бўлган. Расман буни сезди-расмийка, турли усуллар билан ниқобланган уришилган бўлса-да, бу «Қора кўрнанинг» оқ ишлар билки қавилгани шундоқки-на сезилади. Шубҳасизки, буида Муқимхоновнинг бевосита ёрдами бўлган. Бекорга эмас, албатта. Бинобарин, Зоҳидий фош этилса, Муқимхоновнинг ҳам хашаги очилиши турган-ган. Демак, Субутнинг қамалинишини ва озод этилиши ёлғиз Зоҳидий учун эмас, Муқимхонов учун ҳам керак бўлган. Субут «Ҳўқўқшўнос»дан «Мени қачон қанақа қилиб оқлайсизлар», деб сўрамади. Бу саволга у барибир жавоб беролмасди. Чўнки, оқланиш-оқлаимаслик, Субутнинг ўзига, буидан бўён ўзини қандай туттишига боғлиқ. Субутнинг беа ҳозирги вазиятда Зо-ҳидийнинг шартини бажаришдан бонда иложи йўқ эди. Май-ли, у ўша латини мақолани ҳам, тўплаган маълўмотларини ҳам Зоҳидийга топширади. Эвазига оқланиб, шу тўхмат бало-сидан қўтилса, бас. Аммо кейин улар тинч қўйишармикан? Чеккан азиятлари, сарфлаган маблақлари аламини олин, умў-ман «Катта тижорат сирлари»дан воқиф бўлган ортиқча гувоҳ-дан халос бўлиш учун бонда мудҳиш кирдиқорларга қўл уриш-масмикан? Ё оқланиб олгач, хорижга қочиб кетини керакми? Қаерга боради қочиб? У ерда «тоғ-жўн»лар чангалига туш-майдинми? Дарвоқе, «Йўн» қабққа қойиб бўлди? Ҳўқўқшў-носнинг гаши рост бўлса, хорижда, тоғасининг ёнида, Аммо наҳотки улар шўнчалик тез ва осонликча таслим бўлиниган? Ёки бу вақтинчалик чекинишимдан? Агар шўнчай бўлса, улар вақти келиб, Субут билан ҳам «ҳисоб-китоб» қилишлари му-қаррар. Ахир улар Субутга ишонинди. Унга берикан маълў-мотларини олсин умўн анчи-хўнча «оққим, ланиши, харақат қилиниган»...

Нима қилмоқ керак? Орқага ҳам, олдинга ҳам йўла йўқ. Қонундан, ҳуқуқ идораларидан ҳимоя сўрасанми? Прокурорга ўзган хатининг лизсиз кетгани бу ҳаракатнинг бефойдаллигини кўрсатиб турибди. Матбуот-чи? Матбуотнинг аҳволи эса мана бунақа ҳибсдалигида сўроқларнинг бири чоғида терговчи унинг юзига газета билан урди:

— Мана, ўқи, — деди у. — «Садо» газетасида сени «мақтаб, ҳимоя қилиб» ёзинибди!

Сўбутнинг озурда кўнглида ялт этиб умид уйғонди ўша лаҳзада. «Наҳотки, роёт бўлса», деб ўйлади. «Қалам ушдаги заҳар»ни ўқигач эса бехитиёр хўнграб юборди. Умида биринчи марта бировнинг олдида, бунинг устига рақиб қаринисида хўнграб йнелади. Ўқиб-ўқиб йнелади. Йнелаиш баробарида ногаҳон Тоғай Муроднинг қайси бир асаридagi «Ўзини тўла қон бўлса ҳам душманини олдида тунурма», деган гапи эсланди. Йнелайдан тўхтади. Ўқешинини йўқотди. Кўз ёшлари қуриди. Кейин ўзини тутиб олди. Терговчининг «Ҳа, алам қилдингми?», деган саволига:

— Йўқ, алам қилганидан эмас, бугунги матбуотнинг аҳволига ачинганимдан йнеладим. — деб жавоб берди...

Ҳамшира кириб хаёли бўлишди.

— Хотинингиз билан қизингиз кўрганш келишибди!

— Хотиним? — ҳайрон бўлди. Сўбут. — Қизим? Ҳа-я, майли, киргизинини, айтишг.

Бироздан сўнг улар кириб келишди. Сўбут қизчасини бағрига босди. «Хотини» билан қўл бериб сўрашди. Бироз поқудай аҳволга тушди. Лекин ишида хурсанд бўлди. Миннатдорлик билан ғиҳоҳ ташлади унга.

Ҳали тузукроқ сўрашиб улгурмай, эшикда яна ҳамшира кўринди. Сўбутни имлаб, даҳлизга чақирди.

— Яна бир аёл наstdан кўнгиброқ қилаяпти. «Хотиниман» дейди, — кулмасиради ҳамшира. Сўбут тушунди: Афифа.

— Айтишг, бироз кутиб туреш...

Надатога қайтиб кирди. Қизалоғи билан сўрашди. Хотинига «Яхшимисиз», деди. У маъюслашгандек туюлди. Сизди, шекилли. Ҳаял ўтмай, «Бизлар кетадолайлини»ка тушди. Демак, сезибди. Майли. Хайр-хўш қилди. Қизига «Яна кел».

деди. У онасиға қаради. Онаси «Майиш, келамиз», деди. Чиқишди. Беш дақиқалардан сўнг Ариффа келди. Сўбутнинг бағрига отилди. Йиғлади, күлди. «Худога шүкр, қутулдингиз», деди. Сўбут «Хали тўла қутилганим йўқ», демади. Ариффани сочларини силаб «Уҳ» тортиди.

Ариффа анча ўтирди. Сўбут унинг юзига термүлди. Чиройнига тўйгиси келди. Янаям гўзаллашганини айтди. Ариффа «Кўйинг, мени, ўзингиз тезроқ соғайинг», деди.

«Майиш, — деди Сўбут, тезроқ соғайингга ҳаракат қиламан. Энди, борақолинг».

«Эртага келаман, нима олиб келай, кўнглингиз нима тусайди», деди Ариффа.

«Ҳеч нарса керак эмас, ҳаммаси етарли». «Хурмо олиб келайми?» «Майиш...»

Ариффа кетди. Бироздан сўнг Сўбут яна ҳаёлларга берилди. Наҳотки, бир тўғри йўл, тўғри чора тополмасам, деб кўнглии ғашланди. Нима қилиш керак?.. Нима қилмоқ керак? Осмон узок — ер қаттиқ. Бўйсунуш керакми? Қабоҳатга бўйин эгиш, номардлар қаршиида тиз чўкиш керакми?

«Аллақачон тиз чўкиб бўлдинг-ку», дерди вужудидаги бир овоз.

«Йўқ, — деди бунга жавобан фикрида Сўбут, — мен ҳали тиз чўкканим йўқ. Ҳали... ҳали ҳаммаси бопқача бўлгани мумкин. Мен продасизлик қилдим. Бироқ бировлар ўйлаганчалик кўрқоқ, бебурд, бетайин одам эмасман. Йигит киши номард қаршиида ҳеч қачон тиз чўкмайди. Бир бопга бир ўлим, деб қўйишибди-ку...»

Ўлимни ўйлаган заҳоти кўз ўнгиде қизди, хотини ва Ариффа ғавдаланди. Ўзини эмас, уларни ўйлади. Менга бир нарса бўлса, ҳоллари не кечади, кимларга қуш қолади, дея ўксинди.

«Ўлганга қийин, болам, тириклар бир қушни кўради...» Онасининг сўзларини элади. Йўқ, ўлишга шонистма. Ким сени ўласан, деяпти. Ваҳимали ҳаёлларни ҳайда. Наҳотки уч-тўртта хом калла, чаласавод олибсотарга бас келолмасанг...

Оғир ўйларнинг шохаси йўқ эди.

Афифа улкан-тошойна қарниётда ўтириб, наришон сочларини тарамоқда. Сочлари ёйилган ҳолида ҳам баёжт гўзал эди. У ҳеч қачон ўз қиёфасига маҳнли бўлган эмас. Гарчад ўз гўзаллигини биларди. Болалик чоқларидан, ўйинқароқ бўлиб, кўнрада ўйнаб юрганда ногоҳ кўзи туниб қолган ҳар қандай ўткинчи беихтиёр «Вой, манами қизалоқнинг чиройлилигини қарагилар», деган кезлардаюқ у гўзал эканини билар, буидан қувонар, яна ҳам хушхўй бўлиб келиб, онасига «Аяжон, сочимни кўнғироқ қилсин», деб хархаша этар, аяси эса «Шуниелга ҳам кўз тегмасин, болам», деб кўлига кўзмунчоқ, бўйишта тумор тақарди. Кейинроқ, бўйи етаётганда ўмир йилитилар суқланиб, тенгкур қизларнинг бириси ҳавас, бонқаси ҳасад билан кўз таштайдиган бўлган, у ўз ҳуснига курур ва алтанечук ҳалик билан қарай бонлади. Зеро, у парвардигор ўзига беқийс малюҳат берганини энди атча-мунча тушунар ва нунга муаносиб бир толе ҳам ато этганимкан, ниқилиб, дея өзига танишига ҳам тунар эди.

Танишини бежиз эмасди. Ҳали мактабни битирмаёқ маҳалланинг безори болаларидан, йитирмага кирмаёқ аллақачон қамалиб келишга улгурган Мирўлат ган ота бонлади. Рўйхунлик бермаганига қарамай, «Барибир сени оламан», деб даъвага қилди. Қинилоқ йилитларг ўртасида «Мен Афифа билан юрайман, у меники», деб мақтаниб ҳам юрди. Гарчад бу мақтанишга деярли ҳеч ким айтарли эътибор бермаган, Мирўлатнинг ўзи эса темшрўл бекатида бировни пилоқлаб, ўн икки йилга кесилиб кетган бўлса ҳам, ана шу арзумаган ган Афифанинг ҳаётида кичик, лекин оғриқли жароҳат бўлиб қолди. У «Акамнинг ўртоғи нунинг учун ҳам ганирмасан», деб ўйлади. Агар у ганирганида... қачонлар турмуш қуриб, бир этак бола туғиб, кан-катта хотин бўлиб юрармиди. Айтганча, нега шу пайтгача бўйида бўлмагани? Субутининг аввалги хотинидан қизи бор-ку. Айб Афифада бўлса керак. Йў-ў-е, ҳали улга кўн вақт ўтмади-ку. «Болам бўлса, қиз бўлармикан? Ўзининг чиройли бўлармикан?...» деб ўйлади. Ҳаёидан уялди. Нега бутун бунасаман? Нега ўз ҳусинига ўзим маҳнли бўлайман? Нега ойна бундан кетгим келмайди?..

Нафисламбринг айтганда, Афифа кейинги ҳафталарда бироз озиб, хипча тортиб, юзлари ранглар бўлиб, яна ҳам гўзал-

лашди. Бир хил аёллар шўх-шодон, бахтиёр бўлса, чиройли кўринадилар. Аммо яна бир тоифа борки, уларга маъносилик ярашади. Гўё ғам-қудрат қўли чекрасини бекитмоққа уринаётган булутлар сингари ана шу ғўзалликка соя солмоқчи бўлади-ю, сира бунинг удасидан чиқолмайдилар. Худо берган аёл маложат, табиий чирой булутлар бағрини тилкалаган шамеҳ анвор сингари янада тиниқ, янада ярқирок бўлиб балиқийдилар.

Африфа ҳусни ортганини сезган лаҳзадаёқ Сўбутини эслади. Шу тонда кўрса эди, деб илҳақ бўлди. Бағрига киргиси, эркалашиб, сиғитиб кетгиси келди. Соғинч эди бу! Севган, севганда ҳам муноси муштаниларлик билан, иттипу иттизор севган аёлининг муҳаббатиди эди бу. Ғалати бир ҳолат ҳис этарди Африфа. У Сўбутини фақат аёл эркакини севганин ёхуд хотин ўз суюкли эрини, умр йўлдошини яхши кўргани каби эмас, шунга қўшимча равишда қанақадир илоҳий бир муҳаббат билан: худди фарзанд отасини, сиғитил акасиш мушфиқ бир сезги билан ардоқлагани сингари қалбига, жисмига яқин оларди. Худди ўзининг, ўз вужудининг бир қисмидек ҳис эта ботилаганди. Айни пайтда у ўзининг вужудини бегуноҳ ва пок ҳолатда ана шу одамга бахш этолмаганидан армонланар, умр гушнашининг тоза гўлларини унга ва фақат унга ҳидлатолмаганидан ўқинар, нафис бадалига бегона қўллар, бегона вужудлар тегиб булганганидан сўнгитина уни учратганидан афеусланар ва иттифоқдо ичидаги ҳеч кимга раво кўрилмаган энг мушис, энг самимий меҳрин унга, фақат унга берганини ўйлаб тасалли топар эди. Гарчиш унинг вужудига Даврбек ва яна аллақимлар кирган, ифлослаштирган бўлса ҳам бирортаси юрачига, қўнғил мулкига қадам босолмаган. Бу мулкнинг мустаҳкам дарвозасини у Сўбутга очди. Сўбутни киргизди шу метин қалбининг тўрига. Киргиздишю яна машуга бекитди. Токи унга энди боника ҳеч ким, ҳеч қачон киролмасин. Бу салтанатининг ягона ҳукмдори, шоҳи жаҳони Сўбут бўлиб қолади...

Шу ҳақда у кўп ўйлар, кўзларини сўзлари билан, теварагиди гирдиқашлак бўлишлари билан Сўбутга ашлатилишга уринар, назарида тил билан тушунтиролмаётгандек баъзан хафа бўлиб кетарди. «Ўзи чи, ўзи буни билармикан, тушунармикан», дея туштар билан Сўбутини чекрасини уздиқ уздиқ термисларди.

Инсон табиати, феълли мураккаб бир дунё экан. Айни дамда Афифа Даврбекка Субутиниң тамоман акси, деб номусини ўғирлаган бир разил душман, деб ҳам қарай олмасди. Негадир ҳарчанд уринмасин, ундан нафратлансинга, юзига тушурадиган даражада қахрлансинга ўзида куч тополмас. «Бунга асос йўқ», деб ўйларди. «Хйланаман», деб ваъда бериб, байкармаган бўлса, бунини ашаддий жиноят деб аташ инсофдан эмас-ку. Ахир у Афифани зўрлаган, куч билан, зўравонлик билан маҳв этгани йўқ-ку. Афифа ўзи шунига рози бўлди-ку. Алланимни, ваъдаларга, ялтироқ буюмларга учдимиз, инқилиб, қаринлик қўрсатгани йўқ-ку. Тўғри, шонди, кутди. Ёни сас каттароқ бўлса ҳам келинган, обрўли, бой-бадавлат бир одам экан, шарий хотинликка олса, майли, розиман, деди. Қисмат экан. Буюрмаган экан. Аммо уни Даврбек сиймосида алаб, чув туширган тақдир Субутдек мард, ақлли, неъъадли инсигга рўбарў қилди-ку. Қамбарал, қуввинди, чораси бўлса ҳам, бир сўзлик, айтган ганини, берган ваъдасини ҳалол байкарадиган одам насиб қилди-ку. Топе, дегани, бахт дегани шунинг ўзи эмасми? Қемтик бўлса ҳам, машаққатли бўлса ҳам...

Бир вақтлар ўмирлик чоғларида дугоналари билан муҳаббат, турмуш ҳақида орзу-хавас билан мунозара юргизганларида беихтиёр айтган бир ганини эслади: «Яхши кўрмайдиган одамга тегиб, юз йил умр кечиргандан кўра, севган одамни билан бир заҳза бирга бўлганинг минг марта афзал». Бу ганини у ўзи тўқимагани, алабатта. Қасрдидир, қимладидир эшитган. Балким китобда ўқиган, балким телевизорда ё кинода эшитган. Нима бўлгандаям, шу ган унга машҳул келгани, кўнгилдан жой олгани учун доимо айтиб юарди. Ҳозир шу ганини эслаб нима учундир: «Субут акам билан бахтиёр янадик», дея ўтган замон феъллида фикрлади.

Бушнинг сабаби ҳам, кўнгилдан кечаётган узундан-узоқ ўйлар боиси ҳам бутунга белгиланган учрашув бўлса керак. Бу учрашувга у сира иккиланмай розилик берди. Ҳолбуки, аввалроқ Даврбекка, Субутини кутқарини овозига ўзини қурбон қилишга рози эканини айтишдан олдин узоқ ўйланган ва иккиланган эди. Адвокат ва терговчининг Субут ўн беш йилга қамалдини мумкинлиги ва шунақа муҳлатга кесилса, умуман қайғиб кет-

лини гумон экани ҳақидаги ваҳимали гапларидан сўнг қатъий қарор қилди: Сўбутни ҳибедан ҳалос қилиш учун нафақат таян, балким жонни керак бўлса ҳам аямайди! Майли, шу ифлослар унинг вужудини топансени, ахлатларга, нажосатларга булгансени. Майли, у шундан кейин бир умр шармандан шармсор бўлиб, кўчаларда сазойи қилинсени, майли...

Ҳоласининг гапларини эслади. Ўшада унинг Даврбек билан хунгторани қилиб юраверини кераклиги ҳақидаги «маслаҳати»га жавобан Афифа: «Бу шармандалик-ку», деганида қойилди:

— Вой, қизим жоним-эй, шармандалик, деганинг нимаси, «Хиса нетар, ювса кетар», деган мақол бор. Ким билдиб ўтирибди? Сендай хурилиқо, ҳуснида танҳо, гўзаллар гўзали бир ялангоёқ эрини пилатини қилиб, юмидан ўтолмай юрини янги замонни тўғри келмайдилар. Хуси – бу бебаҳо бойлик... Уни муносиб баҳосига сотин керак, жоним. Одамларнинг ганига элтиб бор қилиб ўтирма. Одамлар шунақа, бор бўлсанг кўролмайдилар, йўқ бўлсанг беролмайдилар...

Майли, бу қисматга қўнқиса бўлар, деб ўйлагани у. Даврбек унга расман уйланмаси ҳам ҳарҳолда яхши кўради. У бўйдоқ эркак. Өхтимол вақти келиб... Сўбут уни танилаб кетса, уйланар ҳам. Афифа Сўбутни қанчалик севмасин, у билан турмушни омонатлигини ич-ичидан сезар, ҳис қилар эди. Тўғри, Сўбут ҳам севди. Лекин Афифа такрор-такрор ўйлайдики, бу севги қанақадир нотабиий, бахтиқаро бир жувонга бўлган раҳм-шафқатнинг ифлосиға ўхшаб кўринди. Сўбутнинг онги-тасаввури севги, турмуш, оила, деган ҳамма учун оддий, одатий тунгунчалардан баянтроқ, балким, унинг учун муҳимроқ фикр, мақсадлар билан банддек туюлади. Бирга яшаётганларидан бери довақал бирор марта «Бўйинида бўлдим», деб сўрамади. Балким Афифадан бола кўриниши натамас. Дастлабги пайтлар қизи, биринчи хотини ҳақида умуман ганирмас, мабодо Афифа сўз очса, суҳбатни бошқа мавзуга буриб юборар эди. Аммо... кейинроқ қизи ҳақида тез-тез гани очадиган, ҳатто биринчи хотинини қандайдир аяб, ҳурмат билан тилга оладиган бўлди. «Икки-уч киши оғиз солган экан, рози бўлмапти. Мен фарзандим учун яшайман, бошқа бахтнинг кераги йўқ дегги», дея мақтагандай ҳам қилиб қўйганди. Қинлоқда, тўйга бориб келганидан кейин

укасининг бир «маслаҳатини» ҳам, Арифанинг кўпчилига келади, демай айтиб берди. «Укам «Биринчи хотинингизни ҳам ташлаб қўймай, ака, ҳар нечук фарзандингиз бор. Ҳозир икки хотинлик айб бўлмай қолди», деб айтди, дея қолди. «Ҳозир укалар акаларга ақс ўргатадиган бўлиб кетган», деди. Бу гапни аччиқлашмай, ижирганмай, қанақадир ўйчанлик билан, маъқуллагандай қилиб айтди.

Кеча касалхонга бориб, ҳамширанинг «Қанақа хотинисиз, ахир хотини билан қизи олдида ўтирибди-ку», деган гапини эшитгач, Ариффа худди тирманиб-тирманиб тепаликка чиққан ва ногоҳ юмалаб кетган одамнинг аҳволига тушди. Бир хаёли ўша тўнгфетъ ҳамширага паспортини кўрсатиб, ҳақиқий хотини ким эканини исботлаб бермоқчи бўлди. Лекин бушнинг фойдаси йўқлигини тушуни. Одамлар ҳозир паспортидаги хотин – хотин эмас, севимли хотин – хотин эканини яхши билишади.

Хафа бўлди. Ажралиб кетган хотин қанақасига юзсизлик қилиб кўргани келади. Субут акасинг шунга мойиллиги борлигини аввалдан билган-да, деб ўйлади. Ичкарига киргач, Субутнинг ўзига нисбатан муносабатини кўриб, кўнглининг ғубори ёзилди. Йўқ, бу одам менга севади. Севмаса... Мендек булғаниб қолган бир қизни ошкора бағрига олмас, бунинг учун маломатларга қолиб юрмас эди. Ахир шунчаки раҳми келган бўлса, уйланмасдан ҳам раҳмхўрлик кўрсатиб юравериши мумкин эди-ку. Ундай қилмади. Шаръий хотинликка олди. Никоҳдан ўтиб, бирга яшашти. Бу Субут Арифанинг номуси учун ўз обрўсини қурбон қилгани эмасми? Сен бўлсанг, шундай одамнинг юзига яна оёқ қўйдинг. Арзимаган қийинчиликларга чидай олмайд, яна Даврбек билан хунторлик қилдинг. Субут ювиб, поклаган вужудингни, шаънингни яна сотдинг, булғадинг. Қопки Даврбек шунга арзиса... У сени яна сотмоқчи-ку. Бунинг Субут учун, унинг озодинг учун, деб изохламоқчи бўлаяпти. Агар сени чидап ҳам ўзи айтганчалик яхши кўрса, сени ўртага қўймай ҳал қилмасмиди шу ишни. Қўли узун, қаёққа узатса етади-ку. Йўқ. Унақа қилмади. Сенинг илтимосингни ҳам ўз номусинг эвазига адо этмоқчи. «Фақат бир марта, дейди. Кейин умрбод бирга бўламиз», дейди. Эртага яна бир чигал ишни сенин учун яна кимгадир сотмайдингми?

Афифа холасиникида яшаб юрган кезларида «Қўрқинчан Техрон» деган бир китоб ўқиганди. Унда маънабга кўтарилиш учун ўз қайлиғининг номусини, қизлигини сотган бир наслид одам бор. Даврбекнинг ишлари ҳам ўшанингга ўхшамаяпти-ми? Китобдаги бахтиқаро фоҳиша охир-оқибат ўз мурод-мақсадига етишади. Афифа-чи, бахтига эришармикан?

Нима қилсин? Даврбек айтган одамнинг башарасига тунуриб, маънов жирканч саройга ўт қўйиб, бошини олиб чиқиб кетсинми? Қаерга боради? Бу одам, Даврбек айтганидай, яна аламини Сўбутдан олмайdimи? Уни яна қамокда тиқиб ташламайdimи?

«У жуда қудратли, хавфли одам. Истаса, ўлдиртириб юбориши ҳам мумкин», деганди Даврбек. Яна ўлдиртириб юбормайdimи Сўбутни?..

Соатга қаради. Учрашув белгиланган муҳлат тобора яқинлашмоқда эди.

31

Сўбут Афифани қузатар экан, унинг феруза кўзларида тегран бир гина, муҳкам бир араз кўргандек бўлди. Бунинг сабаби биринчи хотинишга дуч келгани, деб ўйлади Сўбут. Шубҳасиз, Афифа унинг келишига мени руҳеат берган, деб ўйлайди. Ўзини ҳақоратланган, юзига оёқ қўйилган, деб ҳисоблайди. Гина ва аразининг тагида ана шу иддоо бор. Зеро, унинг ўрнида ҳар қандай аёл ҳам аразлаган бўлар эди. Негатунутирмадим, нега изоҳламадим, деб ич-этани эди. Ахир Афифа Сўбутни чиқариб олиш учун шунча елиб-югуриб, аллақандай пастканларга мустар, муҳтож бўлиб юрса-ю, бу ерга келиб... уни бошқа аёл, бунинг устига собиқ хотини билан дийдорлашадиганини билса. Шунинг сабабидан ҳузурига киролмай маҳтал бўлиб ўтирса, алам қилмайdimи? Алам қилади, албатта!

Ногаҳон палатадаги телефон жиришлади.

— Ҳозир Сиз билан жаноб Зоҳидий гаплашадилар. — деган овоз эшитилди. Бир зумдан сўнг гўшакда Сўбутга таниш бўлган ингичка лезин жарангдор сас янгради:

— Саломатликлари қалай эди, биродари азиз?

— Шукр, тузукман.

— Касалхонани тезроқ тарк этиб, фаол ижодий ишга киришни керак, мухтарам дўстим! Ватан Сиздан оташини асарлар кутмоқда.

— Насиб бўлса, чиқиб қолармиз.

— Бардаммисиз, ишқилиб? Эгилганингиз, синганингиз йўқми? «Ҳақиқат эгилади, лекин синмайди», дейдилар-ку?

— Бардамман...

— Баракалло! Кўришгунча хайр.

Субут ярим кечадаги бу ногаҳоний кўнгирокдан хайрон бўлди. Нички бир сезги билан хавотир олди, шубҳаланди. Шу бҳаларни хайдаб, ухламоқчи бўлди. Ўрнига чўзилди, кўзларини юмди...

Субут ухлай олмади. Тун бўйи юмшоқ ўрнида бамисоли ажриқзор бўлиб туюлди. Туриб кийинди. Даҳлизга чиқди. Кимсасиз. Зиналарни бир-бир босиб нагга тушди. Ташқари эшик хайтовур очик экан. Қор ёмаган бўлса ҳам кўча совуқ. Эти жулжикди. Лекин жиеми тетикланди. Катта йўлга чиқди. Бўм-бўш. Узоқда бир машина чироғи кўринди. Таваккал қўл кўтарди. Машина иккилангандек сас ўтиб тўхтади. Субут яқин борди. Ёлпи улғуроқ, соқолли одам экан.

— Сайхонга элтиб қўйсангиз, — деди.

— Шу маҳалда Сайхонда нима бор, ука, — деди оғришиб.

— Уйга, ўна ерда яшайман.

— Касалхонадан чиқдингизми? Орталабгача сабр қилсангиз бўларди.

— Зарурат бўлиб қолди, амаки, — деди Субут.

— Ҳа, майли, — деди хайдовчи. — Ўтирақолинг.

— Қанча оласиз, — деди Субут чўнтагини пайнастар экан.

— Ўтиринг, ўтиринг, кўнгилдан чиқариб бирон нарса берариз.

— Майли...

Машина елдек илгариллади. Сайхонга етиб келганларида тун ярмидан оғиб кетганди. Субут муюлинида тушди. Бироз юриб, дарвоза ёнига келди. Бир зум иккиланиб турди. «Уйдамикми? Холасиникигани ё бошқа бирон жойга кетмаганимикан. Эҳ, хомчалди, бая касалхонадан кўнгирок қилса бўлмасемиди. Ахир шундаги телефон ҳизм бор эди-ку! Уйда бўлса, ухлай ётардим...

Субутнинг бу маҳалда келганини кўриб, хурсанд бўлармикан ё койийдими?... «Сизни раижитганим учун, сиздан узр сўрагани келдим», деса шонлармикан?»

Кўинпроқш босди. Узоқ-узоқ босди. Жавоб бўлмади. Мустаҳкам дарвозадан бирон тирқиб келади. Ичкарига қарамоқчи бўлди. Тирқиб топмади. Яна кўинпроқ чалди. Яна сукунат. Погаҳон димоғи бадбўй ҳид сезди. Кўиганиниг ҳидими? Газми? Алҳазар! Наҳотки... бирон қор-ҳол юз берган? Нима қилиш керак? Қора тошлар қопланган биринчи қаватда на бир дераза, на бир тўшук бор. Иккинчи қават баланд. Ҳид кучайди. Кўинди ҳиди. Ичкарида нимадир ёнаяпти. Орқароққа чекиниб, томга разм солди. Мустаҳкам руҳ тунукада ҳеч бир ўзгариш сезмади. Қоронғида элас-элас тутун чиқаётгандек кўриди. Ёнаяпти! Деразалардан бирининг ортида қизғин олов кўзига ташлангандек бўлди. Аниқ! Ёнаяпти! Африфа газни ўчиригини унутиб, ухлаб қолган бўлса керак. Ё, парвардинор! Кўнгли бекорга безовга бўлмаган экан-да? Нима қилиш керак? Кўиниларни уйғотганим? Икки томондагилар ҳам қиёда шаҳарга кўчиб кетинган-ку. Ўт ўчирувчиларга хабар қилиш керак. Қандай қилиб? Қасрдан? Кўча охирида дўкон борлиги эсига тушди. Гангираклаб ўша томонга чоқди. Ҳали буткул қувватга кирмагани учун ҳарсиллаб қолди. Қулоқлари шанғиллаб, кўз олдига қоронғилашиб кетди. Дўкон ёниқ. Қоровул кўришмайди. Деразани қоқди. Ҳеч ким йўқ. Кўчанинг икки томонидаги эшиклардан бир-иккисини тақиллатди. Жавоб бўлмади. Дарвоза ёнига қайтиб келди. Қўланса ҳид кучайган, кўча томондаги деразаларнинг барчасида қизғиш олов яққол кўришар, тунука томондан сезилар-сезилмас тутун чиқар, дафъатан қараганда, бу мўрнинг дудига ўхшар, шу боис «қора тош қаср» ертдан қараганда ҳамон мустаҳкам ва салобатли бўлиб турар, ичкаридаги ёнғин, астойдил разм солиб қаралса, деярли билинмас эди. «Бу қалъа ичидаги ёнғин ҳам сезилмайдиган қилиб қурилган экан», деб ўйлади Субут алам ва изтироб билан. «Нима қилиш керак, эй, худо?» Бироз нафасини роетлаб олгач, беихтиёр шаҳарга элтувчи катта йўл томон юрди. Йўл анча узоқ эди. Чоқди. Яна боши айланиб, кўзи тинди. бадани қизиб терлаб кетди. Кейин совқотиб қалтирай бошлади. Юраги беҳузур

бўлди. Йўлга яқин қолганда, оёғи чуқурга тушиб, қоқилиб кетди. Юзтубан йиқилди. Кўздан ўт чақнади. Пенсонаси ғурра, оғзи-бурни қон бўлди. Аъзойи бадали қақнади. Ўрндан туришга урипти. Мажоли етмади, тўрт оёқлаб эмаклаб, йўл бўйига чиқди. Бор кучини тўшлаб, тикка турди. Йўловчи машинага қўл кўтарди. Машина тўхтади. Сўбут унга қараб яна бир қўл силкиб, олдинга шитилди-ю, беҳун бўлиб йиқилди. Машинадаги икки киши уни маст, деб ўйлапти, шекилли, яқин келмай, бироқ пайсаллаб турипти. Бириникинчисига қараб:

—Мастга ўхшамайди, машина уриб кетган, ё безорилар калтақлашган бўлса керак милицияга хабар берамиз. — деди.

Улар жўнаб кетипти. Шаҳарга кираверкидаги милиция پوستида тўхтаб, Сайхон яқинида йўлда бир одам йиқилиб ётганини айтипти. Кўн ўтмай милиция машинаси етиб келиб, Сўбутни шаҳардаги «Тез ёрдам» инфоҳонасига элтиб тоширипти.

Муолажадан сўнг ўзига келган заҳоти Сўбут Сайхонда далаҳовли ёнаётганини, ўт ўтирувчиларга хабар бериш зарурлигини айтди. Ҳамширалар буни алаҳеирани, деб, анчагача эйтиб-бор беришмади. Охири биттаси «01»га қўнғироқ қилди.

...Ўт ўтирувчилар Сайхонга келиб, вазияти манзарасига гувоҳ бўлиптиди. Ҳаппаматли кўрвон, ичкаридан таралаётган қўйинли ҳидини ҳисобга олмаганда, сираям ёнганга ўхшамасди. Темир дарвозадан ичкарига киришнинг иложи бўлмади. Темир деразаларнинг қора ойиналарини синдириб очилди-ю, улар ортидаги пўлат панжараларни кесиниға асбоб топилмади. Шунинг учун парвон қўйиб, тунука том орқали олиб тушнингга тўғри келди. Ҳартўтул ҳовлига чиқилдиштан икки табақани темир эшик ичкаридан бекитилмаган экан. Акс ҳолда ичкарига кириш учун темир кесадиган ускуна ёхуд портловчи моддалар ишлатилишга тўғри келар эди. Хуллас, биюния икки, ёнодан тиланган қисми бутўтулай қўйиб, кўмирга айланган, иморатининг оловга чидамли маҳсуе шитилардан, темир ва бетоидан тикланган гавдаси ва оқ тунука томи бутун эди. Биюбарини, ичи аёлийи тамом бўлган бу қошона сирдан ҳеч нарса бўлмагандек, ҳамон гўзал, салибатли кўринарди. Хоналарданги аҳвол ҳам шундай эди. Ёғон ва бошида бўли, қуялган жижохлар, матолар ёниб кетган. Ўтга чидамли нарсалар аё жой-жойида, бўс-бутун турибди. Иккинчи қаватдаги ошхонага яқин, ётоқхоналардан бирида

тамоман ёниб, қоп-қора тусга кирган суякларигина қолган икки жасад топибди. Уларнинг бири сарияқ рангли дамапқий металл каравот устида, иккинчиси эса ерда чўзилиб ётар эди. Сирасини айтганда, бу ерда бўлар иш бўлган, ўт ўчирувчиларнинг жасоратли хизматига ҳожат қолмаган эди. Шу бонс улар сал кечроқ етиб келган махсус ускуналар ёрдамида темир дарвозани ўйиб очиниши ва милиция ҳамда прокуратурага хабар қилиниши.

Криминалистлар ёнғин ва жасадларнинг ўлими сабабларини аниқлашга киришдилар.

32

«Азиз севгилим, Сўбҳат ака!

Бу сизга ёзган биринчи ва ахтирол, сўнгги мактубим. Илгарироқ, мактабда ўқиган кезларим мен кўп хат ёзганман. Аккаларим армияда хизмат қилганида, дугоналаримдан бирортаси бошқа жойга кўчиб кетганида астойдил иштиёқ билан мактублар битардим. Бу ўзимга ёқарди. У ёни сўрасангиз, болаликдан мен ҳам оз-моз ёзувчиликка қизиққанман.

Тақдир менга берган устма-уст зарбалардан сўнг сизни учратганим, мени болалигимдаги содда ҳавас, тоза туйғуларимга қайтаргандек бўлди. Сиз мен учун фақат оддий бир мард йигит, жасур халоскор эмасдингиз. Сиз мен учун орзуларимнинг кеч бўлса ҳам, оғриқли, азобли бўлса ҳам, ушатиши эдингиз. Сиз ижодкор бўлганингиз учун, одамлар қалбини, руҳиятини тушунадиган киши бўлганингиз учун ҳам менга икки карра, балким юз карра яқинроқ эдингиз. Сиз айнан мен излаган, хаёлимда тасаввур этган, лекин эришишига асло умид қилмаган юксак бир юлдуз эдингиз. Йўқ-йўқ, юлдуз эмас, сиз мен учун чинакам Қуёш эдингиз. Чунки Сизнинг меҳрингиз, муруввати ва шайқатингиз менинг музликларда, қалхратон изгаринларда қолган вужудимни, руҳимни иситди. Соғуқлар уриб кетган жисмида янги умидларни уйдирдингиз, кўкارتтирддингиз. Мени тирилтирддингиз, ҳаётга қайтардингиз...

Аммо мен... Сизнинг муҳаббатингизга, нишонтингизга муносиб бўлолмадим. Турмуш қийинчиликларига чидай олма-

бoлм. Тoзa, мyсaффo бўлoлмaсaм. Янa cигилтaктик қил-
дим. Бир вақтлар «Хoдим кўйдим», дeб илoб, бeнoмyс қилиб
кeтгaн oдaмнинг «сaбoқaсигa» yриб, янa Сизгa хийнaт қил-
дим. Бoшидa бyрин хийнaт, дeб йўлaмaгaндим. Хийнa oдaм йзи
пиниpгaн oнинг йзи ичa қoлгeн, мeн йзиники бўлaтoлaй, сиз
эсa йзинигизгa мyнoсиб, йзинигиздeк пoк, бeзyнoқ бoшқa бир
aёлни, ҳaқиқий бaxтинигизнa тoпиб oлaрсиз, дeб йўлaдим.
Чyнки бoшидaнoқ йзимни Сизгa мyнoсиб, тeнiz кўрoлмaдим.
«Нeт тeккaн», кўздaн кўзгa йтгaн, тaнлaндик бир aёл эжa-
нимни, бy бaрибир қaчoндир Сизгa мaлoл кeлишини, ҳaттo
бир кyмaс бир кyи aтнинг yстидa юзимгa ҳaм cолишинигиз
мyмкинлигини йўлaдим. Шyндaй бўлгaн, яхиниcа cевмaсaм
ҳaм, ич-ичидaн нaфрaтлaниб yргaм ҳaм йнa «Кўз oниб
кўргaн» oдaмгa тeгa қoлaй, дeб йўлaдим. Сиздaн яхинлигa
aжрaлишгa aҳд қилдим...

Лeкин бyин Сизгa aйтмишгa жyрyaтим eтмaди. Чyнки
Сизни тoбoрa кyрaнpoқ cевaётгaнимни, Сиздaн aжрaлиб
қoлишини тaсaввyр ҳaм eтoлмaслигимни тyиyидим. Сиз-
нинг cевгинигиз ҳaм, мeҳринигиз ҳaм фaқaт рaҳм-шaфқaт
тyфaйлa тyгилмaгaнини, бy чинaкaм мyҳaббaт эжaнини
тoбoрa рaшaнpoқ cезaрдим. Юзларимгa, кўзларимгa тeр-
мyлиб тўймaсликлaринигизни, бy ҳaётдa aёл cифaтидa
фaқaт eв фaқaт мeни xoҳлaшинигизни, бyнгa қизинигизгa
бўлгaн oтaлик мeҳри, aввaлгa хотининигизнинг чaндoн yри-
нишлaри ҳaм aслo хaлaқит бeрa oлмaгaнини ҳис қилaр-
дим. Ҳoлбyки, эpкaк oдaм бoшингa ичa тyиcа, oмaди қaй-
тиб, ичнi йнгидaн кeлмaсa, кўзигa ҳeч нaрсa кўрyнмaйди.
Лeкин Сиз нaқaдaр қийин aҳвoлгa тyигaнинигизгa қaрaмaс-
дaн, мeннинг oқилимни зaррaчa oғритмaсликкa, aвaйлaшгa,
кўнглимни кўтaринигa хaрaкaт қилaрдинигиз. Ҳaттo... Мe-
нинг йнa oдaм билaн yрaнигaнимни ceзгaн, гyмoн қилгaн
пaйтинигиздa ҳaм бyрин билдирмaсликкa yриндaнигиз. Фa-
қaт нaснхaт қилдинигиз, oғoҳлaнтирcинигиз. Мeн гyмpoҳ
бўлcaм, нaснхaтлaринигизни, oғoҳлaнтиришлaринигизни
нaзaр тicaнд қилмaдим. Oқкўз, нaзaри нaст oдaм cингaри
тyққz қoринини, эгинини, икки yчтa элтирoқ тoшини йўлa-
дим. Ҳoлoс, Сизнинг oч дeлaнoч бўлшинигизгa қaрaмaй эp

сезги баробарида ўзидан-ўзи жирканар, бироқ Афифага нисбатан на ёмон бир гап, на ёмон бир ўйни раво кўргиси келмасди. У аввалига Афифа «илгариги» ҳаёти мобайлида тўнлаган бисотларини сотиб, рўзгорга ишлатаяпти», деб ўзини ишонтиришга зўр бериб уринарди-ю, бир оғиз «Ҳой, пулни қаердан олаяпсан?» деб сўрашга юраги бетламасди. «Ҳечқиси йўқ, бу қийинчиликлар ўтиб кетади», дея ўзига тасалли берарди.

Афифа «Холамдан биров қарз кўтардим» дегач, сал тинчланди-ю, лекин юрагининг ғашлиги ёзилмади. «Ўзимам биронтасидан беш-ўн танга қарз сўрасаммикан», деб ўйлади. Танишлари, дўстлари кўп-ку. Нима деб ўйлашади? «Ўл-е, ҳолинг шу экан-ку», дейишмайдими? Шусиз ҳам кўнчилиги «Келин кўрарга чақирмайсизми?» деб масхара қилиб юришибди. Орқаваротдан қулишаяпти. Субут бундай муносабатга олдиндан тайёр бўлгани учун масхарага эътибор қилмас, фақат иши юринмаётганидан асабийланади.

Сиқилиб ўтирган кунларининг бирида «Турмуш» газетаси таҳририятидан қўнғироқ қилиб қолишди. «Ишга таклиф қилинмоқчи, шекилли» деб қувониб кетди у. Ёмон газета эмас. Илгариги муҳаррири Соҳиб Турғунов газетанинг обрўйини анча кўтарган эди. Кейингиси Ўктам Маҳмуд юқори идораларда ишлаган қуруқроқ одам бўлсаям, ҳарқалай, газетанинг мавқеини тушурмасликка ҳаракат қилаяпти. Ишласа бўлади. Аммо...

Ўктам Маҳмуд билан илгари ҳам бир-икки бор суҳбатлашишга тўғри келганди. Ўша кезлар у матбуот бошқармасининг масъул ходими эди. Субутни «дўстона» мулоқотга таклиф этиб, «ўсадиган йиғитсиз, замона зайлига қараб ижод қилинг», деган мазмунда маслаҳат берган. Субут ҳеч нарса демасдан чиқиб кетган. Шу боис бир томондан озгина ҳайрон ҳам бўлди. «Ўша одам мендек «типратикан» журналистни ишга олини мантиққа тўғри келмайдиган-ку», деб ўйлади...

Бежиз ўйламаган экан. Ўктам Маҳмуд уни сал бошқачароқ мақсадда таклиф этибди. Олдига таниш дастхат билан ёзилган узундан-узоқ бир мактубни қўйди.

«Ҳурматли таҳририят!

Мен буздан бир неча йиллар олдин катта умидлар билан Субут Сокин деган журналистга турмушга чиққан эдим. Авва-

*Бу · бошқа нарса. Бунинг нималигини тушунтиришидан
оқизман. У менинг ақлимдан, тасаввуримдан жудаям ба-
ландда. Балким сиз биларсиз, ўзингиз тушуниб оларсиз.
Гўзал баҳор кунларида, ҳаёт яшаган ёз чоғларида, маъ-
юс кўз паллаларида ҳув ўша учрашганимиз сўлим боғни
кезганингизда мени ҳам бир лаҳзагина эсларсиз, висол лиз-
затидан масрур кунларимизни ёдга оларсиз. «Ҳаётда адаш-
ган, қоқилиб-сурилиб, бахтини топган, лекин уни сиқлаб
қололмаган шўрлик бир қиз бор эди», дея хотирларсиз,
деган умиддаман.*

*Мен сизга қолдираётган нарса, эҳтимол, ана шу оддий
умиднинг ўзидир.*

*Қайда бўлсам ҳам, қийматгача сизники, фақат сиз-
никиман. Мени унутманг, жоним, азизим, севгилим...*

Бу мактуб шошилиб, ҳаяжонланиб, йиғлаб-йиғлаб ёзилга-
ни сезилар, унда кўз ёш излари бор эди.

Бу кўз ёшларни Афифа мактубни ёзаётганда тўкканми ёки
Субут ўқиётгандами?.. Зеро, мактубни ўқиган ҳар қандай одам-
нинг кўзи ёшланиши табиий эди. Унда теран бир андух, алам-
ли ўкинч, айни пайтда инсонни ғурурлантирадиган, унинг му-
аллифига нисбатан юракда самимий хайрихоҳлик уйғотадиган
юпанч бор эди. Шу боис менинг ҳам кўзимда ёш қалқди. Да-
стлаб воқеалар мантиғидан келиб чиқиб, кўнглимда пайдо
бўлган «Бу мактубни Арифанинг шайини ҳимоя қилиш учун...
Субутнинг ўзи ёзмаганмикан», деган бемаъни бир фикрни кес-
кин рад этдим. Йўқ, унақа бўлиши мумкин эмас. Бу хатни
Арифанинг ўзи ёзган, унда ўз қисмати устидан бешафқат,
айни чоғда мардона ҳукм чиқарган мағрур аёлнинг қалб ке-
чинмалари ғоят аниқ акс этиб турибди, дедим.

— Хатни Афифа ўша кўни ёзиб, почта қутисига ташлаган.
Мен уни кейинроқ олдим, — деди Субут.

Ундан «Афифа хатни қанақа манзилга жўнатган», деб сўра-
мадим. Бунинг нима аҳамияти бор? Муҳими, бу хат Афифа
ҳақида шу пайтгача эга бўлган тасаввуримни буткул ўзгартир-
ди. Мен бошда уни бир қадар хушламай, айрим ўринларда
нописандлик билан тасвирлаганимдан уялиб кетдим. Кўз ўнгимда

у ошпоқ либосга бурканган масъум ва мунис келинчак бўлиб, бир умрга мухрланиб қолди.

33

Сўбут касалхонадан чиққач, яна анча вақт терговга қатнаб, сўроқ бериб юрди. Шу орада тахририятга бир неча бор келди. Биринчи келишида бояги мактубни кўрсатди. Иккинчи келишида тахририятдан бир тавсифнома сўради. Прокуратурага тақдим қилмоқчи экан. Биз тавсифномани ёзиб бердик. У миннатдорлик билдириб олиб кетди.

Сўнгги бор келганида анча очилиб-ёзилиб суҳбатлашиб ўтирди. Мен уни ўтган ишлар ҳақида саволга тутишга истиҳола қилиб, ўзи айтган гапларни тинглаб, чехрасига разм солиб кўзатиб ўтирдим. Назаримда у мен бир-икки ой олдин кўрган – фикрлари тарқоқ, тушкун ва ҳорғин Сўбутнинг тамоман акси эди. Бироз озгани учунми, бўйи аввалгидан баландроқ, қадди тикроқ, кўзлари маънодор ва ишончли, усти-боши ҳам текис, бежирим. Бир оғиз қилиб айтганда, унинг вужудидан қатъият ёйилиб турар, ўз мақсадини аниқ биладиган ва унга эришиш учун ҳар қандай қийинчиликни енгишга қодир бўлган ўктам йиғит каби таассурот қолдирар эди.

Наҳотки, инсон қисқа вақт мобайнида бу қадар ўзгариш мумкин? Бунга сабаб нима? Кулфат, қийинчиликлар уни тобладими? Фам қаритади, қайғу йиқитади, дердилар-ку. Демак, бу гап ҳаммага нисбатан айтилмаган экан-да. Иродаси бор ва уни мудом чиниқтира оладиган, ҳаётнинг маъно-моҳиятини яхши тушунадиган кишилар машаққатлар қаршисида эсанкирамас экан. Қайтага аксинча, жисмидаги, руҳидаги куч ва имкониятларни кўпроқ сафарбар қилиб, янада чидамли, янада курашчан бўлиб қолар экан. Илгариги қисқа учрашувларимизда Сўбутнинг кўзлари нажот излаб, марҳамат кутиб жовдираб турганини кўрганман ва унга бирор ёрдам беролмаслигимдан уялиб нигоҳимни олиб қочган эдим. Бугун унинг дидл, журъатли боқишини кўриб, ўша мўтелик ва аялчан асар ҳам қолмаганини, бу йиғит ҳаётдан қандай талаб-истаги борлигини аниқ билиши ҳамда ўз олдига қўйган мақсадига эришпа-

жағига қатъий ишюинишга амин бўлдим. Кайифриятим кўтарилди. Зеро, ана шундай одамлар билан учрашганимда мароқланасан, руҳиңг кучланади. Аммо...

Мароқли сўхбатимизни хираланштириш мумкин бўлган бир сабаб ҳам бор эди ва мен бу ҳақда атайлаб гап очмай ўтирардим. Қўтилимаганда Сўбутнинг ўзи гапни ўша мавзуга буриб юборди:

— «Садо»да чиққан «асар»ни ўқигандирсиз?

— Ўқидим, — дедим. Сўбут яқинда босилган «Қора қасрдан қатъ» номли мақолани айтаётганди. Унда «Сайхон» қишлоғидаги мухталам дала-ҳовлилардан бирида содир этилган сирли жиноят ҳақида, асосан тахмин ва тўқимага асосланиб ҳикоя қилинар, гап орасида «Ушбу қимматбаҳо қасрнинг собиқ жўрналист, бүгунги кунда гиёҳванд моддалар савдосида айбланиб, тергов қилишаётган Сўбут Соқинининг рафиқаси А. исмли айёлга тегишли оқалтиги одамни чуқур мушоҳадага толдиради ва ногоҳ ўйлайсанки, бир вақтлар бизга ҳамкашб ҳисобланган, тузуккича қалам соҳибининг «Оқ ажал» домга олиниб қолганлиги тасодикий ҳолмикан», деган мужмалроқ жумла бор эди. Сўбут ана шу жумлага эътибор қаратди:

— Бу билан нима демоқчи бўлаётганини тушундингизми? Менн ана шу жиноятга алоқадор, дейинмоқчи.

— «Садо»чилар сизга нега бунча ёпишиб олинган, аввалдан бирон хусумат бўлмаганим, — деб сўрадим Сўбут ҳақида илгарироқ босилган фелъетонни эслаб.

— Қанақа хусумат бўларди, шунтаки, «Садо» ким яхшироқ ҳақ тўласа, ўшанинг поворасига ўйнайдиган бемаза бир напирга айланиб қолган. Мен ундаги тўхматларга эътибор бермай қўйдим. Номини ҳам ўзимча «Кесакдан чиққан садо» деб юраман.

Биринчи гап, хатин олиб келганида ундан ёнишининг ва ўша топилган жасадлар паҳсен, ўлими сабаблари ҳақида фикрини сўрамагандим. Бугун мавзу ўша масалага бурилганидан фойдаланиб, сўрадим:

— Сизнингча қанақа бўлган ўзи?

— Ҳозирча аниқ айтмайман. Вақти келиб, ҳаммаси ойдишляшади. Мен бу сирнинг тағига етишга қатъий аҳд қилдим. Чунки бу менинг, айниқса, Асифанинги шаъни билан борлиқ. Унинг шаънини, албатта, оқлашим шарт...

— Ҳарҳолда бирон тахмин, фараз борми сизда?

— Албатта. Фараз кўп. Ҳақиқатга яқини шук, ёнғин қотиликнинг изларини йўқотиш учун атайлаб уюштирилган. Зоҳидийни аввал бошқа жойда ўлдириниб, кейин бу ёққа олиб келинган. Зоҳидийга кўшиб, мени ҳам бадном қилиш мақсадида Афғани ўлдириб, кейин иккаласини бир хонага киритиб, биюни ёқиб юборишган. Мен бу ишни исмлар қолганини ҳам тахминан биламан. Вақти келиб, ошкор этилига ҳам имкон бўлар...

— Ўзингизнинг ишларингиз нима бўлди? — деб сўрадим энди бу саволнинг мавриди келганини англаб.

— Ўзимнинг ишим яхши. Яқинда қўтиламаи. Тергов тўхта-тилади.

Сўнгра у хайрлашиб чиқиб кетди. Унинг қатыиғ тўла ип-гоҳи анчагача кўз ўнгимдан кетмади. «Субут бу воқеанинг таби-га ета олармикан, умуман бу жумбоқнинг ечими борми?» деб ўйладим. Назаримда, бу жуда ҳам мувоҳам, чиғал тутун эди.

Мени бу воқеада ҳаммадан кўри таажжубга солган нарса... Зоҳидийдек шунчалик молу давлатга, куч-қудратга эга бўлган одамнинг бу қадар оддий, аянчли ва тасодифий ўзим тоғини эди. Наҳотки, у қасрга ёлғиз келган, туну кун ёнидан жил-майдинг тансоқчилари қасрда қолган? Хўш, айттайлик, уларни «Халақит бермасликлари учун» ўз уйида қолдирган бўлса, наҳотки улар лоақал хўжайинининг хавфсизлигини лоақал сиртдан, масофадан туриб кўриқлашмаган бўлса, наҳотки улардан бирортаси ёнғинни сезинмаган? Ахир оралиқдаги масофа у қадар узоқ эмас-ку? Ёки бу қатл ва ёнғин чиндан ҳам Субут айтганидек ким томонидандир ғоят усталик билан режалаш-тирилган ва пухта амалга оширилганмикан? Бунинг учун кўриқ-чи ва тансоқчилар ҳам «керакли пайт»да ўз ўрнида бўлмаган-ми? Улар баргараф этилганми? Жасадлар бошқа жойдан олиб келинганми? Қасрдан? Шундай бўлса, бу ишни ким уюштир-ган? Муқимхоновми? Унинг хорижда ҳижратда юрган қайно-тасими? Ҳарқалай ўша одамнинг Зоҳидийга ютқазиб, тақдир-га тап бериб кетилинга ишониб қийин эди.

Субутга мақола ёздирмоқчи бўлган мадда йиғитининг қўтил-маганда ғойиб бўлиши ҳам тасодиф эмасди, назаримда. Хул-лас, мураккаб саволлар кўп. Уларга жавоб тоғини Субут уд-

далай олармикан? Шубҳасиз, бу уйдан узоқ ва манаққатли кураш олиб боришни талаб қилади. Лекин ҳамонки, Сўбут курашига бел боғлаган экан, бунда унинг ғолиб чиқишини кутмоқ ва умид қилмоқ керак, деган тилак билан воқеага нуқта қўймоқчи бўлдим. Бироқ...

34

Орадан бир неча ой ўтгандан кейин «Сўз» газетасида «Ёнаётган аёл» номли бир асар босилди. Унда айнан бўлмаса-да, деярли ўша муҳиш воқеа ҳақида сўз бораётганди. Ажабо, асарга «Тўфон Саботин» деб имзо чекилган. Мен, дарҳол бу имзо Сўбут Сокишининг янги таҳаллуси эмасмикан, деган ўйга бордим. Пиша-пиша асарни ўқишга тутиндим. Унда мен ҳамон қийнаб келаётган саволларга жавоб топгандек бўлдим. Дафъатан «Нега «ҳикоя»? Нега мақола ёхуд лоақал воқеи ҳикоя эмас, дея таажжуб ва таассуфга тушдим. Чунки бу ҳикоя кўпроқ мақолага ўхшарди. Ёки Сўбут воқеасининг моҳиятига тўласинча етолмай умумий мулоҳазаларга, бадиий тўқимага зўр бердим? Ҳикоянинг янги таҳаллус билан чон эттирганининг сабаби ҳам шундамикан?

Шу таҳлил эски саволларнинг жавобини таҳлил этиш асносида яна янги-янги саволлар туғилмаверди. Бунга Сўбутнинг ўзидан жавоб олиш мумкин, деб ўйладим ва ҳикояни қайтадан шовилмай ҳар бир сўз, ҳар бир жумла тагидаги маънони аниқлашга ҳаракат қилиб ўқий бошладим. «Ҳикоя» анчагина катта бўлгани биле ундаги воқеа баёнларини тавлаб, муаллиф мулоҳазалари, хулосалари аке этган қисмларини келтираман.

35

«ЁНАЁТГАН АЁЛ»

Сиз ёнаётган аёлни кўрганмисиз? Ҳойнаҳой кўрганмисиз. Бизнинг ҳаётда бундай ҳодиса аҳён-аҳёнда бўлса-да, учраб туради. Илгари бу ҳодисани яширишган. Зеро, ўзини ўт қўйган ҳар бир аёлнинг катти-ҳаракати мавжуд тузумда қарини қили

тилган исён, деб қабул қилинган. Аслида ўша шўриш қуруғ оғир мавжуд тузум, унга қарши порозилик ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмаган. Ана шу даҳшатли қарорга келишга уни ҳаётдаги энг оғдний, жўн ҳодиса — ондадаги нотинчлик, эҳтим эришг зуғумидан тўйиб кетил мажбур этган, ҳоло.

Ўз жонига қасд қилган аёлнинг гўрига ёниб қалашга шонлиманг! У азиз умрининг азиз онларидан воз кечар экан, бунимкимгадир қасдан, кимгадир порозилик маъносиде қилмайдн. Биринчи галда, у ўз жонини азоб-уқубатдан қутқарини мақсадида қўл уради, бу ишга...

Мен бир аёлни билардим. У ҳаётни нақалар қаттиқ севарди. Барча аёллар сингари она бўлишни истаган. Унинг ҳам бахтли бўлишга ҳаққи бор эди...

Уни қизалоқлик чоғидаёқ алданди. Унинг мусоффо орауларини поймол этишди. Уни аёл учун энг муқаддас ҳисобланган номусидан маҳрум этишди. У нафе бандалари қўлида қурбон бўлди. Нега у ўз шаъни, номуси учун кураша олмади? Чунки у ёлғиз эди.

Ёлғизланиб қолган эди у нафе, фаҳш, зино қаринсиде. Чунки биз уш ёлғизлатиб қўйган эдик. Биз унинг ифлос кимсалар чангалида хору полон эканини кўриб турар эдик. Аммо кўрмасдиква олардик. Биз унинг фожиасига лоқайд бўлиб, жимгина кузатиб турардик. Ўз лоқайдлигимизни ва ожизлигимизни «Замонанинг зайли экан» деган шармандали баҳона билан изоҳлар эдик.

У кўзларини жовдиратиб биздан нажот қутар, биз эса қар, кўр ва гунг эдик. Боқира, покиза бир қизнинг фожиасига тини ва хотиржам қараб туринга ўзимизда куч топа олган эдик. Биз ўйламас эдикки, ўша қизалоқнинг ўрнида сизнинг, меннинг, унинг қизи, синглиси, хотини, ҳатто онаси бўлиши мумкин эди...

У ҳеч кимдан нажот йўқлигини англаб етгач, ихтиёридаги энг сўнгги чорани қўлашга мажбур бўлди. У ўзинга ўт қўйди. Бу ўт, бу олов алашасида унинг жиемини ўкинч-армонлари, афеус-надоматлари, ожизлиги-ю, чорасизлиги, ҳулас, барча зинф жиҳатлари ёниб кетди. Бу олов чексиз қудрат соҳибасига айланттирди. Ёлаётган аёл — буюк қудрат соҳибаси!

Айни пайтда у ана шу олов алашгасида сизу бизнинг ориятимизни, гуруримиз, эркаклик шайинимизни ҳам ёндириб, куйдириб қўла айлантириб кетди. Энди биз бундай ориятни Саломлар мисоли қайта тирилтира олармиканмиз? Ёки ҳиссиз, гурурсиз, қуи-қуруқ тараши мисоли вужудимизни ундаи ибрат олиб, ёндириб юборганимиз маъқулмикан. Шундагина ёниб, ором олармикан бизнинг музга айланган қўнғилимиз. Ана шуидагина эририккан бағримиздаги тошлар, очилармикан бизнинг сўқир кўзларимиз? Шунда равшан тортармикан бизнинг мудроқ виждонимиз? Шояд...

«Ҳикоя», деб аталган бу публицистик мақола қаттиқ ҳаяжон билан ёзилгани сезилиб турар эди. Унда муаллиф ўзининг бутун қаҳрини, заҳрини, аламини тўкиб солганди.

Ушбу кишонин чоп этган наир таҳририятига ҳам тасаннолар айтиши жоиз. Бунақа гапларни ўтказиб юборган муҳаррирга ҳам офарин. Мана, бўларкан-ку! Муаллиф юрагидан отилган гапларни, фикрларни айнан ифодалади мумкин экан-ку...

Таҳририятга сиз қоқиб, ҳафсалам бир бўлди. «Тўфон Саботли», деганлари яқиндагина шнга келган ёни қаламкани экан.

— Ана шуни ҳисобга олиб асар сал бўлпроқ бўлса ҳам муаллифин раъбатлантириши учун босдик, — дейишди.

Тамом. Субут Сокин ҳақида бонқа ҳеч қасрдан, ҳеч қанақа маъълумот ололмадим. Бирон куни ўзи келиб қолади, ҳаммасини яна қайта бондан, муфассал суҳбатланиб оламиз, дея қутардим-у бирок Субут тушмагур сира кела қолмасди.

Нуқул «Ўша кунги ёнғин чоғида Африфа омон қолган, Субут уни беҳавотир жойга яширишга ушгурсан, сўнгра ўзининг тергов билан боғлиқ муаммоларини ҳал этиши учун шифохонага ётган, тузалиб, оқлалиб чиққач эса Африфа билан бирга узоқ-узоқларга бон олиб кетган», деган шшонини қийин бўлган хулоса ҳаёлимда айланаверади. Шундай бўлса, қанишди. Ахир, ҳаётда қанақа мўъжизалар рўй бермайди, дейсиз.

Аммо...

Бироз ўтиб, Бойкент туманига хизмат сафарига борганимда йўл-йўлакай Сайҳонга кириб, ўша маълум ва машҳур дала-ҳовли — «Қора қаср»ни ўз кўзим билан кўрдим. У сиртидан илгари мен сизга тасвирлаб берганимдан кўра ҳам муҳ-

ташам ва салобатли бўлиб туюлади. Мустаҳкам дарвозанинг қулфи бўзиб ташлангани учун зулфиға сим ўраб қўйилган экан. Ҳамроҳим маҳалла раиси меннинг ичкарига киришга қизиқаётганимни кўриб, симиш ечди. Ҳовлига кирдик. Ичкаридаги манзара сиртдаги салобат ва ҳашаматнинг тамоман акси эди. Дабдурустдан бу ерда қачондир одам яшаганига, инсоннинг келмас, қон-қора қўмирга айланган ёғочлар, қийналийб қолган том, симиб кетган тўсин ва устунлар, ҳуллас, ташландиқ бир вайрона қаринишида турардик. Шу заҳоти ҳаёлимга, «Бу маконни қайта қуриш – бовиқа, текис жойда иморат тиклангандан кўра ўн, юз чандон қийин бўлади», деган фикр келди. Ёнғинининг нақадар вайронкор кучга эга эканидан даҳшатга туюндим. «Ўт балюсидан асра» деганлари беқиз эмас. Лекин бу иморатни барибир қимдир, қачондир қайта қуриши, унда тамоман янги одамлар яшани зарурлиги ҳусусида ўйладим.

Субутин сўрадим. Маҳалла раиси яқин-ўртада уни бу ерда кўрмаганини айтди. Шу ерлик бошиқа одамлардан ҳам тайинли бир маълумот ололмадим. Шаҳарда ҳам суриштиришларим беҳуда кетди. Қимдир уни «Қамалиб кетган» деса, яна биров «Оқлашиб чиққан, оқлашиб билан яраниб, бошиқа юртга кетиб қолган», деди. Ўзини тополмагач, бу гапларининг қай бири тўғри эканини аниқлаш имкони бўлмади. Шу биле «Қайда юрса ҳам, омон бўлсин» деган дуо билан ушбу ҳикояга нуқта қўйдим.

Адабий-бадний нашр

ҲАБИБ ТЕМИРОВ

ҚОРА ҚАСР АСИРАСИ

Ғисса

Мухаррир

Дилрабо МИНГБОЕВА

Бадний муҳаррир

Баҳриддин БОЗОРОВ

Техник муҳаррир

Елена ДЕМЧЕНКО

Мусахҳиҳ

Нилуфар ЖАББОРОВА

Компютерда саҳифаловчи

Феруза БОТИРОВА

Босилга 24.01.2012 йда рухсат этилди. Бичими 84x108 1/32.

Босма тобоғи 5.25. Шартли босма тобоғи 8.82.

Адади 5000 (1-завад 1000) нусха. Бутуртма № 22.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

Лицензия рақами: АЛ № 198, 2011 йил 28.08 да берилган.

«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси. 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-36-89; Маркетинг бўлими – 128-78-43

факс – 273-00 14; web-сайтимиз: www.iibook.uz

e-mail: yangiasr@iibook.uz; yangiasrnyolodivuz@iibook.uz